

GRAFIKA

STARANIEM
WL. LAZARSKIEGO

ROCZNIK I.

1912

NAKLAD KURSÓW KSZTALCENIA ZAWODOWE-
GO GRAFIKÓW O. M. R. I S. S. W WARSZAWIE.

Papier na okładkę nabyto w Krajowej Spółce Papierniczej; na portret J. I. Kraszewskiego z fabryki O. Miedtke, w Rydze. Papier biały z Tow. Akc. Mirkowskiej fabryki papieru. Rysunek na okładkę wykonał według pomysłu Butrymowicza, kierownika rysunku i kompozycji na Kursach K. Z. Grafików, uczeń, Al. Syska; odbito okładkę na Kursach. Artykuł „Literatura polska...” złożył J. Andziak u J. Niemiry S-ów; część pozostałą książki złożył Wł. Chrapkowski w Hoczni Wł. Łazarskiego medyawalem garmondem z lejni Tow. Akc. S. Orgelbranda S. (w ogłoszeniach i tytułach użyto czcionek i ornamentów z tegoż zakładu, a także z lejni wiedeńskiej, Poppelbauma). Książkę i portret J. I. Kraszewskiego odbito w Hoczni Wł. Łazarskiego na maszynie płaskiej dwuwalcowej, firmy Koenig i Bauer, w Würzburgu (1910) — odbił J. Sikorski. Roboty w Hoczni Wł. Łazarskiego wykonano pod kierunkiem Zygmunta Łazarskiego. Cynkotypy N-ra 1, 3, 5, 11—19, 22—27, 28 wykonane w Tow. Akc. S. Orgelbranda Synów przez technika artystycznego P. Dzierzbickiego; N-ra 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 21 w zakładzie R. Sawickiego. Wyras „Grafika” w linoleum wyciął W. Iwanicki. Farba czarna akcydensowa „Universal” oraz na portret J. I. Kraszewskiego matowa z fabryki Adolf H. Ott, w Wiedniu. Zbroszurowano książkę w introligatorni J. Szymańskiego.

II 681 P

Ósemkę pierwszą odbito 19 Sierpnia — ostatnią 23 Września 1912 r.

K 43/150

Spis artykułów.

	str.
1. WSTĘP — przez ł.	7
2. KSIĄŻKA I OKŁADKA — SZKIC HISTORYCZNY ICH ROZWOJU, przez WINCENTEGO TROJANOWSKIE- GO	9
3. PRZEMYSŁ I SZTUKA, przez PIOTRA KRASNODEB- SKIEGO	16
4. LITERATURA POLSKA LUB POLSKI DOTYCZĄCA Z ZAKRESU GRAFIKI, przez M. RULIKOWSKIEGO	21
5. O PAPIERZE, przez TEODORA ROSNERA	41
6. DRUKARNIA J. I. KRASZEWSKIEGO W DREZNIE 1868 — 1871, przez M. R.	50
7. KURSY KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO GRAFIKÓW ODDZIAŁ MUZEUM RZEMIOSŁ I SZTUKI STOSO- WANEJ:	
I. SPRAWOZDANIE II-gie ZA ROK 1910—11	52
II. PROGRAM WYKŁADÓW	63
8. OGŁOSZENIA.	

Spis rysunków.

	str.
1. <i>J. I. Kraszewski</i> (dodatek) z miedziorytu H. Redlicha	
2. Fragment tak zwanej „ <i>Biblia Mazirina</i> ”, drukowanej w dwóch kolumnach. Początek tekstu kolumny drugiej. Tłocznia Gutenberga z r. 1455 - - - - -	10
3. <i>Miechowita „Chronice Polonorum”</i> . Kraków 1521. Druk Hieronima Vietora. Karta tytułowa. Z biblioteki Ord. hr. Krasieńskich - - - - -	11
4. Karta tytułowa książki drukowanej w zakładzie <i>Plantina</i> . Antwerpia 1574 - - - - -	12
5. „ <i>Apostoł</i> ” — druk lwowski r. 1575. Karta tytułowa	13
6. Karta tytułowa. Kompozycja <i>Moreau młodszego</i> , r. 1769, dla drukarni Preaulta w Paryżu - - - - -	14
7. Karta tytułowa „ <i>Naśladowanie Chrystusa</i> ” księga czwarta. Drukarnia Elzevira, około r. 1653 - - - - -	15
8. <i>Wyrób papieru</i> : czerpanie płynnej masy papieru w formę cynkową, opatrzoną cienkimi szparami. Sztych Josta Ammana	40
9. <i>Pracownia Josse Bade</i> , drukarza paryskiego, początek wieku XVI. Wnętrze drukarni z prasą ręczną. Marka Girmowa	51
10. <i>Pracownia introligatorska</i> w wieku XVI. Sztych Josta Ammana - - - - -	67
11—19. <i>Wnętrza sal Kursów</i> . Zdejmował Maryan Fuks, fotograf „ <i>Świata</i> ” - - - - -	str. 69, 71, 73, 75
20. <i>Tytuł</i> (pierwsza strona okładki) pomysłu Butrymowicza, wykonania Al. Syski.	
21. <i>Ex-Libris</i> — rys. A. Syska - - - - -	2
22—27. <i>Ozdoby i inicjały</i> . — A. Wolniak, uczeń Kursów	str. 9, 16, 20, 41, 49.
28. <i>Zakończenie</i> , rys. Al. Syska - - - - -	84

Niedostateczne, zbyt pobieżne, — rzecz można bez zamięłowania traktowanie zawodu oraz niedocenywanie wiedzy przemysłowo-handlowej, spowodowały, że zakłady graficzne nasze nie są prowadzone racjonalnie, skutkiem czego w udoskonalaniu dzieł swoich zatrzymały się o lat wiele, nie przysparzając należyście dobrodziejstwa krajowi.

Piękna ongi grafika polska, obecnie przedstawia niwę jałową, oczekuje oraczy, aby, zaniedbana, zachwaszczona, — znów wydała ziarna bujne i czyste.

W atmosferze dusznej ani spostrzeżliśmy, że wytwór pracy naszej obniżył się, coraz więcej utracamy sprawność spełniania należytych obowiązków swoich.

Już winna nastać inna pora. Rozwinąć przemysł możemy przez: zakładanie dla osób mających oddać się przemysłowi, ewentualnie pracujących już w przemyśle, — szkół ogólno-kształcących, z programem odpowiednim szkół zawodowych ze szczególnem rozwinięciem opieki moralnej nad wychowancami; przez wydawanie pism peryodycznych, dzieł i podręczników, które wyczuwałyby potrzeby zawodowe wszelakie, budziły zamięłowanie i pouczały.

Zdając sobie dostatecznie sprawę z niedomagań naszych wobec ogromu zdobyczy potężnych zachodu, rozumiejąc, że praca budowy przemysłu naszego to obowiązek ogólny i następnie że poznanie braków swoich — jest drogowskazem i pobudką do coraz większego uspołecznienia — pragniemy w rocznikach „Grafiki“ poruszać najżywotniejsze sprawy tej dziedziny i — choć w miniaturowej części przyczynić się do pracy ogólnej, przyszłości lepszej w kraju przemysłu graficznego.

Książka i okładka.

(Szkic historyczny ich rozwoju).

Najszczerzym i najserdecznym przyjacielem człowieka jest książka; z niej czerpie swe wiadomości lub jej powierza swe myśli, ona mu dostarcza najwznioślejszych i najgłębszych uczuć, ona formuje jego charakter, gruntuje jego wiedzę, jest pokarmem dla umysłu, duszy i serca; bez niej człowiek nie wieleby różnił się od otaczających go zwierząt, a rozwój jego umysłowy i materialny byłby nadzwyczajnie powolny, prawie niedostrzegalny. Niewielka formatem, często z wyglądu niepozorna, książka okazała się czynnikiem nadzwyczaj ważnym w rozwoju cywilizacji i kultury ludzkiej i jest po dzisiaj dzień miarą i probierzem głębokości i siły tego rozwoju.

Książka nie zawsze posiadała formę, jaką znamy i używamy obecnie, nawet można powiedzieć, że ta forma nie jest bardzo dawna, bowiem jej początki sięgają zaledwie czasów rzymskich, a więc jakich 2000 lat, gdy najstarsze znane nam pomniki piśmienne ludzkie liczą już przeszło 5000 lat istnienia. Również i materiał, z którego książki nasze składają się, papier należy do najpóźniejszych, gdy początkowo używano materiałów innych i rozmaitych.

Dziesiątki, jeżeli nie setki tysięcy lat upłynęły, zanim człowiek w swym powolnym rozwoju (okresy kamienia łupanego, a następnie gładzonego) zaczął tworzyć gromady skupione, rządzące się pewnymi obowiązującymi przepisami albo prawami, słowem zanim doszedł do tak zwanego okresu historycznego, nam dokładniej już znanego, z racyi licznych pozostałych tworów ludzkich, dających świadectwo o rozwoju i wysokości jego kultury ogólnej, wierzeń, oświaty, dobrobytu. W tym okresie powstaje już piśmiennictwo, ale nie książkowe.

Wprawdzie, już w okresie kamienia gładzonego (albo neolitycznym) człowiek wyrażać począł swe myśli, związane z kultem religijnym za pomocą różnych linii, i znaków, które spotykają się najczęściej na naczyniach glinianych, pochodzących z tego dalekiego okresu, a które to linie i znaki my najniesłuszniej zaliczamy do tak zwanej ornamentacji, albo zdobnictwa, mającego na celu jedynie zadosyć uczynić ówczesnemu poczuciu estetycznemu człowieka. Lecz tego rodzaju znaki i linie wyrażają ideje ogólne, nie są jeszcze znakami, mogącemi wyrażać oddzielne myśli, a nawet i poszczególne słowa i dlatego nie mogą być zaliczone do znaków piśmiennych.

Gdy z czasem znaki takie poszczególne wynalezione zostały, a były one początkowo zwykłymi rysunkami przedmiotów, przy pomocy których człowiek chciał wyrażać swe myśli, wytworzyło się pismo, znane pod nazwą „hieroglifów“, a z tego pisma przez uproszczenie, powstały znaki, tak zwane fonetyczne, odpowiadające różnym dźwiękom głosowym mowy ludzkiej, pozwalające przez niewielką swą liczbę (alfabet) wyrażać łatwo i prędko wszystkie najsubtelniejsze nawet odcienia myśli mowy człowieczej.

Najdawniejszym materiałem, na którym człowiek począł swe myśli wypisywać a raczej wykuwać, był kamień. Wszystkie najstarsze pomniki piśmienne były uwieczniane na płaszczyznach świątyń, grobowców, na specjalnie przyrządzonych kamieniach w formie płaskich słupów lub na tablicach. Takimi są prastare napisy egipskie, liczące przeszło 5000 lat, a i Biblia mówi nam o takim starym, ale do najstarszych nie należącym pomniku piśmiennym, o tablicach Mojżesza, które, biorąc datę biblijną, były napisane około 1800—1600 lat przed naszą erą.

W krajach, gdzie kamień był rzadki, jak w Babilonii, używano do pisania gliny, jako materiału najbardziej odpowiedniego: na wygładzonej powierzchni taflii glinianej pisano odpowiedniej formy drewnikiem, wciskając go w miękką glinę, którą po wysuszeniu poddawano działaniu ognia, a więc wypalano i czyniono twardą i bardzo trwałą. Z glinianych takich tablic tworzone dzieła, przechowywane w bibliotekach pałacowych królewskich, a my, odczytując obecnie te gliniane „księgi“, dowiadujemy się z nich o prastarych legendach Wschodu klasycznego, — legendach, których późniejsze echo odbiło się w księdze historycznej Żydów.

Po kamieniu i glinie używane były, jako materiały dla pisma, różne metale, lecz przeważnie ołów, dla jego miękkości i bronz, dla wielkiej trwałości. I dziś jeszcze się mówi w przenośni: zapisać na spiżu (bronzie) — znaczy uwiecznić.

Używano także i drzewa w odpowiednich gatunkach: wyrzynano z niego tablice, które gładzono, pokrywano warstwą wosku i, zaostrzonym, wykonanym z kości „stylem“, na powierzchni wosku pisano *). Takie drewniane tabliczki, a także i tabliczki z kości, w tym celu wykonywane, łączono je po dwie lub kilka tak, że one tworzyły kajecik, albo coś zbliżonego do naszej książki. Na takich tabliczkach pisali Grecy, a głównie Rzymianie, — w rzeczy samej ci ostatni nadali książce formę i wygląd jej, używany po dziś dzień, lecz na jej złożenie używali innego aniżeli kość lub drzewo materiału, zwanego „pargaminem“. Lecz poprzednio należy słów parę powiedzieć o materiale starszym i bardziej używanym, jakim był „papyrus“.

Papyrus jest roślina wodna, która w starożytności rosła przeważnie w Egipcie (obecnie rośnie w Sycylii), i z jej łodygi Egipcjanie już na 3000 lat przed naszą erą umieli wyrabiać papier (niemający z dzisiejszym nic wspólnego), przekrawając jej łodygę w cieniutkie, lecz możliwie jaknajszersze pasy, które sklejano, gładzono i po wysuszeniu pokrywano pismem hieroglificznem, a później fonetycznem. Papyruse takie miewają po kilkanaście i więcej metrów długości i były zwijane na wałek zwany „ombilic“, a sama księga nosiła nazwę „volumen“.

Od Egipcjan przejęli papyruse Grecy i Rzymianie, którzy dzieła swoje filozoficzne, naukowe, poetyckie i polityczne pisali na takich rulonach.

Papyrus przez długie wieki był materiałem najwięcej używanym do pisma, jeszcze bowiem pisano na nim w wiekach średnich; we Włoszech był w użyciu aż do XI stulecia. Lecz około 200 roku przed naszą erą w państwie Pergamu (w Azji Mniejszej) udoskonalona wyrób skór baranich i cielęcych, nadających się jako doskonały i nadzwyczaj trwały materiał do pisania, który otrzymał z czasem nazwę „pargaminu“. Otóż z tych skór krajano równej wielkości karty, zszywano je i nadano formę książki, a stało się to u Rzymian. Pargamin używany był przez cały czas wieków średnich, a nawet później, a czasami i obecnie używa się tego materiału dla ważnych aktów państwowych, nadań szlacheckich, dyplomów.

Pargamin był zazwyczaj koloru białego, lecz czasami, chcąc nadać dziełu wygląd wspanialszy i bogatszy farbo-

**doctriua ienra adhuc et latens. vñr
iusti erudit infācia. Prīm⁹ apud eos
liber. vocat brelich: quē nos genclim
dicim⁹. Scđs ellesmoth: qui exodus
appellat. Tercius uageera: id ē leuitic⁹.
Quart⁹ uagedaber: quē numez voca-
mus. Quir⁹ elleadabarin: q̄ deuto no-
mū p̄notat. Nij sē quiqz libri moysi:
quos p̄rie thorach j̄d e legē appellāt.
Scđm p̄phaz ordine faciūt: et mapi-
unt a ihu filis naue: qui apud illos
iosue bennum dicāt. Deinde subseqūt
sopthym id est iudiciū liby: et in eūden
cōpingūt rudi. quia in diebz iudiciū:
scā cī⁹ narrať historia. Tercius sequi-
tur lamud: quau nos regnoz p̄mū z
scđm dicim⁹. Quart⁹ malachim id ē**

*) Od używania tej pałeczki powstało wyrażenie: „pisać swoim stylem“, „mieć swój styl“, co znaczy w przenośni: pisać jak się czuje, lecz oryginalnie, nie naśladować nikogo.

wali go na kolor purpurowy, ozdabiając pismo złoconiami i pięknymi miniaturami i inicjami. Takie wspaniałe dzieło, na purpurowym pergaminie pisane i ozdobione malowidłami, wykonane przez Benedyktynów w XI wieku, posiada biblioteka Zamojskich w Warszawie.

Pergamin a nawet i papyrus były drogimi materiałami, przytem nie zawsze można je było dostać, czasami brak ich silnie się odczuwał, a to wszystko było powodem, że pisarze lub przepisywacze zmywali lub skrobali stare pisma i na takich oczyszczonych kartach pisali nowe akta lub dzieła. Takie zmywane i skrobane pisma, pokryte pismem nowszem, zwały się „polimpsesty“, a uczeni nasi, używając reakcyi chemicznych, na nowo je odczytują i w razie ważności tekstu przepisują. Lecz oto w początkach wieków średnich pojawił się materiał nowy, który wszystkie inne z czasem wyrógował, sam przechodził przez różne przemiany i jest używany powszechnie obecnie — to papier, wyrabiany początkowo z waty bawelnianej, następnie około r. 1000 z gałganów a obecnie z miazgi drzewnej, przez co jest nadzwyczaj nietrwały, kruchy — i żółknie. Papier*) z gałganów, jako tani, przyczynił się do większego rozpowszechnienia się książek, które, jako pisane, były jednak drogie i mogły być nabywane tylko przez ludzi możnych, dopiero wynalazek druku sprawił, że książka stała się taną i mo-

gła znajdować się w rękach wszystkich. Od tej więc pory książka staje się czynnikiem niezmiernie ważnym w rozwoju cywilizacyi ludzkiej, i, w rzeczy samej, od tej pory cywilizacja i kultura rozwijają się w zadziwiająco szybki sposób. Zdawałoby się, że wynalazek druku, prowadzący do szerokiego rozwoju oświaty, mogący dotrzeć do najgłębszych warstw społecznych, będzie powitany chórem ogólnej radości i zachwytu, a tymczasem rozpostarły się nad nim obstrzenia, tamujące rozwój myśli ludzkiej, które powstrzymały wolne drukowanie książek, pałac na stosach śmielszych pisarzy i drukarzy, lub zapelniając nimi lochy więzienne. Fakt bardzo

charakterystyczny: nasz Kopernik odważył się na wydrukowanie swego dzieła, o obrocie ciał niebieskich, wtedy, gdy czuł swe dni, zbliżające się do końca, i ujrzał egzemplarz wydrukowany swej pracy dopiero w dniu swojej śmierci.

*) Papier z bawelny znany jest Chińczykom i Japończykom już od kilku tysięcy lat, zaś papier, wyrabiany z gałganów, ma być wynalazkiem Arabów, jakkolwiek wszystkie dane świadczą, że w XI stuleciu został po raz pierwszy przez Francuzów wyrobiony. Jest to papier bardzo trwały. Z drzewa poczęto wyrabiać papier w XIX stuleciu, tani, ale lichy, bez wartości.

Druk — to największy, bo w skutkach najdonioślejszy wynalazek ludzki, — przypada na połowę XV wieku i przypisywany jest Janowi Gutenbergowi. Doniosłość wynalazku polega na tem, że poczęto używać liter ruchomych metalowych, pozwalających na łatwe układanie wyrazów i na dokładne odbicie wielu egzemplarzy. Jednak, jak każdy z wielkich wynalazków tak i ten, nie odrazu pojawił się doskonały, lecz miał okres poszukiwań i prób, które w końcu doprowadziły do pożądanego celu.

Początek druku jest następujący: rysownicy w końcu XIV i do połowy XV wieku, wykonywujący swe prace do wycięcia na drzewie i odbijania następnie na papierze, a więc wykonywujący tak zwane drzeworyty, umieszczali pod rysunkiem napisy objaśniające, które grawer następnie wycinał. To doprowadziło do umieszczania całych wierszy na desce, odpowiadającej wielkością strony książki. Gdy zdarzyła się jakaś omyłka, miejsce owe wycinano, a wprawiano nowy kawałek, z literą poprawioną. Następnie poczęto wycinać z drzewa oddzielne litery i już z takich ruchomych układać wyrazy, zdania, wiersze, całe stronicie. Ale takie litery były bardzo nierówne, drogie i łatwo się psujące. Potrzeba więc było wy-

leść odpowiedni metal, z którego według wykonanych wzorów można było by odlewać dobre dla druku wyraźne i trwałe litery. Otóż na ten sposób miał wpaść holenderski drukarz Laurent de Coster, a Gutenberg, w Moguncyi zamieszkały, wynalazek ten wydoskonalił i pierwszy w praktyce zastosował. Najpierwszym wykonanym już czcionkami ruchomymi drukiem, jaki wyszedł z oficyny Gutenberga, w 1454 r., były słynne „Indulgencye“, których sprzedaż sprowadzała miliony do kasy papieskiej. Druk nadzwyczaj szybko rozpowszechnił się w całej Europie. U nas pierwsza oficyna drukarska pojawiła się w Krakowie w 1536 r., a w Warszawie w 1578 również w owym czasie w wielu innych, nawet małych miasteczkach kraju na-

szego, drukowano książki i ulotne pisma, do czego przyczynili się protestanci, znajdując u nas nie tylko gościnę ale opiekę, wolność wyznania i propagowania swej wiary. Książki, jakie drukowano w końcu XV i w XVI stulecia, bywały bogato ozdobione rysunkami, wyobrażającymi różne sceny tekstu; początkowo rysunki takie nawet kolorowano, by mogły być zbliżone do dawnych miniatur. Robione zdobne inicjały, ornamentowano początki rozdziałów i ich zakończenia, dawano często ozdobne ramy dla całych stronic, słowem książka była wtedy dziełem sztuki, a, rozchodząc się w wielkich ilościach i znajdując się w wielu rękach, propagowała piękno, budziła poczucia estetyczne w masach; więc nie tylko uczyła, ale i wy-

chowowała, wprowadzając piękno do każdego prawie domu. Pod wpływem renesansu włoskiego zamieniono w XVI w. charakter liter dawny gotycki, na klasyczny rzymski; zwracano baczna uwagę na piękny kształt czcionek; używać poczęto kursywu i innych odmian; starano się by i pod tym względem książka mogła się pięknie prezentować. Niektórzy z drukarzy przez swe starania, by uczynić z książki prawdziwe dzieło sztuki, wyrobili sobie nieśmiertelną sławę, jak Christophe Plantin, francuz, posiadający swą słynną drukarnię w Antwerpii *)

*) Dom Plantina z jego zakładami drukarskimi i zbiorami stał się własnością państwa belgijskiego i jest obecnie Muzeum, bardzo ciekawem i pouczającym.

w 7555 r., albo Louis Elzevier 1592 r. i wnuk jego Bonaventure Elzevier 1635 r., drukarze w Lejdzie, w Holandyi.

Książka w XVII i w XVIII stuleciu drukowana zazwyczaj w formacie niewielkim, jest elegancką, zarówno w układzie stronic, ich grawiur delikatnych, wykonywanych na miedzi, jest pełna artystycznych winiet i ozdób, posiada druk wyraźny i piękny, jest związana ściśle z rozwojem ogólnym sztuki i zaznacza w sobie wszystkie jej kierunki. Tylko w wieku XIX, wieku fabrykacji maszynowych, książka zatraciła swe zalety dawne artystyczne, a wydawcy-księgarze, zwykli przedsiębiorcy, ze sztuką nic nie mający wspólnego, starają się ciągnąć jaknajwiększe zyski, eksploatując autora i czytelnika, któremu dają nie dzieło sztuki,

a, wstrętną swym wyglądem, bibulę. U nas pierwszy Wyspiański zwrócił uwagę, by książka posiadała możliwie jaknajbardziej estetyczny wygląd; on też dopilnowywał druku swych poezyi i dbał by zarówno czcionki jak i układ całej stronicy pozbyły się banalności, zwykłej w każdej u nas wydrukowanej książce. Dzięki Wyspiańskiemu w ostatnich kilku latach w wydawnictwie książek zaznaczył się zwrot ku lepszemu. Obecnie wybitnie artystycznie wydana książka u nas, która pięknnością rywalizować będzie z najslawniejszymi wydaniem Elzevierów, będą dzieła poetyckie Norwida w 10 tomach, które wyjdą nakładem Mortkowicza.

Okladki nie posiadają wswymrozwaju tak ciekawej historii jak książka, której służą dla jej lepszego przechowania. W starożytności dla przechowywania woluminów papyrusowych wykonywano piękne pudła ozdobne, jak również zdobiono i wystający koniec wałka na którym papyrus był owinięty. Małe książeczki z deseczek drewnianych złożone lub z kości, miały okładki przeważnie z kości słoniowej, pokryte ornamentacją i płaskorzeźbami figuralnymi. W wiekach średnich cenne manuskrypty otrzymywały nieraz nadzwyczaj bogate okładki z drzewa, pokryte blachami złotymi, srebrnymi, miedzianymi, ozdobione drogimi kamieniami, różnobarwną e-

malią, filigranami, płaskorzeźbami, słowem okładki takie były dziełem złotnika i nic z intro-ligatorstwem nie miały wspólnego.

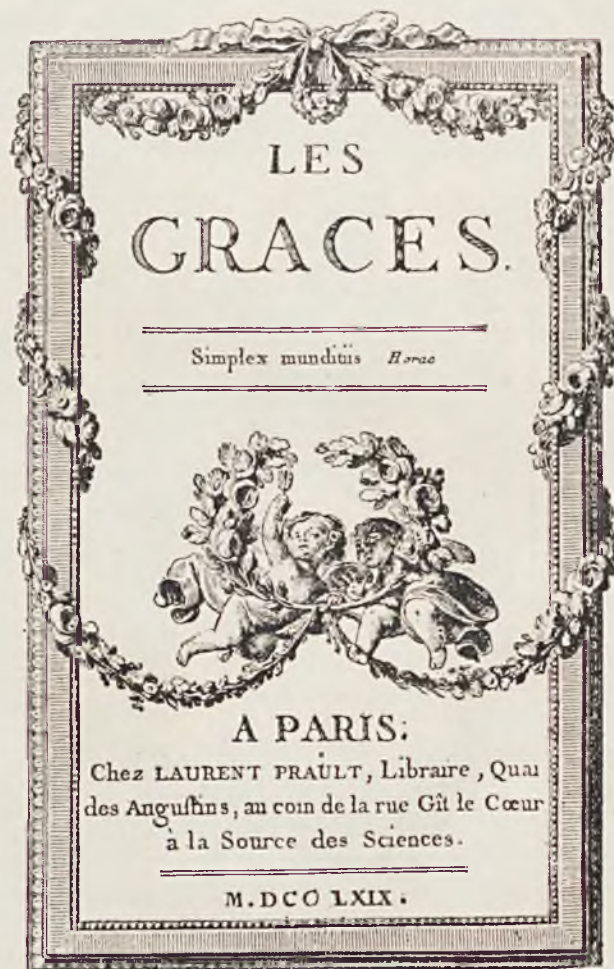
Używano także na pokrycie okładek drewnianych skór cielęcych, a najczęściej świńskich i takie okładki, ozdobione różną wyciskaną ornamentacją i scenami figuralnymi spotykają się bardzo często na pierwszych drukowanych książkach.

Użyte na okładki drzewo miało swe złe strony: książka otrzymywała wygląd zbyt masywny, a robactwo tocząc drzewo, toczyło i skórę go pokrywającą i pergamin a następnie papier, sprawiając wielkie zniszczenie. W wieku XVI zamieniono drzewo papierem, tek-

tura, pokrywano skórą, na której odciskano żelazami i złożono odpowiednią ornamentacją. Pierwsi Francuzi wykonali najbardziej artystyczne okładki, a Jean Grolier, (r. 1520) jest słusznie uznany jako mistrz w sztuce oprawiania, a głównie zdobienia książek, którego po dziś dzień nikt nie prześcignął. Trzeba jednak zaznaczyć, że Grolier był raczej amatorem, gdyż on zajmował wielkie stanowisko na dworze Franciszka I.

Na okładkach książek, jak również na ilustracjach, zdobiących ich karty odbiły się wszystkie style wieku XVI, XVII i XVIII i okładka wraz z książką stanowi w owych epokach zawsze doskonałą całość o wartości artystycznej.

Wiek XIX pozbawił tego charakteru artystycznego nawet i okładki książek; z jednej strony taniocę a z drugiej zły smak sprawiły, że okładki, wykonane w ostatnim stuleciu są tandetą, mającą pretensję swymi jaskrawymi kolorami i przesadnym wyzłoczeniem udawać dzieła sztuki. Szczególniej firmy niemieckie, wypuszczając swe książki w dziesiątkach tysięcy egzemplarzy, oprawione w papier, naśladowujące skórę, wyciskany płytami, naśladowującymi bezdarnie stare wzory, lub mające nowoczesne kompozycje, wszelkiej wartości artystycznej, a nawet i zwykłego smaku pozbawione, zalewają i nas tą tandetą, ale brzydką tandetą. Ze nasze firmy, o ile wydają książki w okładkach, depczą po śladach niemieckich, jest to fakt

znany i smutny. Jednak w ostatnich dwudziestu latach zwrot ku poczuciu artystycznemu, jaki się okazał we wszystkich gałęziach tak zwanej sztuki stosowanej w Europie a głównie we Francji, nie ominął i okładki książkowej. Rok rocznie na wystawach paryskich „Salonów” widzieć można setki przepięknych prac, poświęconych oprawie książek, przy czem podziwiać należy bogactwo pomysłów, różnorodność kompozycji i używanych technik oraz materiałów. Skóra jednak odgrywa najważniejszą rolę i używa się kolorowa ozdobiana wyciskaniem ornamentami, lub w rodzaju mozaiki, ułożonej ze skór zabarwio-

nych kilkoma kolorami albo, trawiona kwasami, otrzymuje niezwykle tony i barwy, gdy ozdoby składają się z figur ludzkich, zwierzęcych i fantazyjnych, wykonane w lekkiej płaskorzeźbie, podcinane, tłoczone, lub inną techniką traktowane.

Ten ruch nowy, pełen siły i oryginalności świadczy, że i okładka wraz z książką stać się musi na nowo pięknym dziełem sztuki. Naturalnie, takie okładki są wykonywane tylko dla specjalnych amatorów, mogących zapłacić za nie odpowiednio dużą sumę.

U nas w Warszawie ten rodzaj okładek artystycznych, wzorowanych na francuskich dziełach, uprawia pani Ewa Lorentowiczowa. Jej prace wystawione w salach Tow. Zachęty,

zwróciły uwagę znawców, zarówno artystycznym ujęciem kompozycji jak i doskonałością wykonania.

Odrodzenie się wszystkich gałęzi sztuki stosowanej u nas, a więc i okładki książkowej, zależne jest w wielkiej mierze od stopnia nauki w kierunku artystycznym, jaką młodzi ludzie, poświęcający się takim zajęciom, otrzymają w odpowiednich szkołach. Tylko wysokie artystyczne wykształcenie pracowników sprawi, iż wykonywane przez nich dzieła posiadać będą wartość estetyczną. Niechaj więc o tem pamiętają zarówno uczący się sztuk stosowanych u nas, jak i pryncypałowie, prowadzący odpowiednie zakłady.

Bez takiej nauki nie zdobędziemy się nigdy na nic.

WINCENTY TROJANOWSKI.

Przemysł i sztuka.

twierdzono już dzisiaj zupełnie dostatecznie, że w dziedzinie przemysłu, sztuka stanowi czynnik niezmiernie ważny. Jakikolwiek weźmiemy rodzaj wytwórczości—czy to wielkiego, lub drobnego przemysłu—wszędzie decydujące znaczenie mieć będzie—oprócz, rozumie się, dobroci materiału i technicznego wykonania—forma estetyczna. Gdybyśmy śledzili, jak publiczność zachowuje się w magazynach i sklepach, to nauczyłoby nas, że człowiek kupujący zawsze prawie sięga po ten przedmiot, który zwróci na siebie uwagę formą swoją, kolorem — słowem czemś, co może zadowolić zmysł piękna, tak silnie w życiu człowieka dominujący.

Zwracano niejednokrotnie uwagę, że przemysł nasz, w gałęziach niektórych, pod względem dobroci materiału i wykonania—nie gorszy od wyrobów obcych—ustępuje przed formą piękną ostatnich, przytem formy te, stwarza przemysł Zachodu coraz to nowsze i dzięki temu zyskuje na sile oraz żywotności.

Narody Zachodu dawno zrozumiały, że siła, trwałość i żywotność przemysłu zależą od poziomu wykształcenia fachowego i uzdolnienia artystycznego robotnika. Wielkie i liczne szkoły zawodowe, czyli tak zwane Szkoły Sztuki Stosowanej, powstały w różnych środowiskach europejskich: Paryżu, Wrocławiu, Dreźnie, Düsseldorfie, Frankfurcie nad Menem, Hamburgu, Kaiverlautern, Karlsruhe, Monachium, Norymberdze, Sztutgardzie, Wiedniu, Berlinie, Londynie i wielu innych miastach. Obok szkół, powstały muzea dla sztuki i przemysłu niemal w każdym większym mieście europejskim. Instytucje te postawiły sobie za cel: podnieść i wykształcić robotnika tak, aby stał się inteligentnym pracownikiem, artystą w zawodzie swoim.

Wielkie prądy artystyczne, obudzone w Anglii, — wypowiedziały wojnę maszynom i fabrykom. Wzmagająca się z tem potrzeba piękna w życiu—nie mogła już być zaspokojoną wytwórczością fabryczną, szablonową, tandetną. Zauważono, że wytwór ręki ludzkiej, ręki rzemieślnika uzdolnionego, miłującego zawód swój, ma przewagę ogromną nad fabrycznym—zarówno co do doskonałości, jak i piękności. Pół wieku temu—apostoł wielki tego kierunku—John Ruskin obudził w Anglii zapał prawdziwy do wszelkiego rodzaju rękodzielnictwa. Dzięki Ruskinowi—zrobiono „odkrycie“, że maszyna jest istotą bezduszną, bezmyślną i nigdy nie może zastąpić bogatego umysłu człowieka.

Prądy te ożywcze poruszyły i u nas siły uspięne. — Oprócz kilku szkół w Krakowie i Warszawie—powstają muzea dla sztuki stosowanej i budzi się szereg usiłowań w celu odrodzenia przemysłu naszego. Powstaje literatura, która nawołuje do pracy na polu nowem. Ruch ten ogniskuje się w Zakopanem ze Stanisławem Witkiewiczem na czele. Wielu ludzi zaczyna badać i zbierać motywy sztuki ludowej — zwłaszcza budownictwo tatrzańskie zwraca uwagę swoją odrębnością i piękną formą. Powstaje dzieło, mające, można powiedzieć, epokowe znaczenie w dziejach naszego odrodzenia: „Zdobienie i sprzęt na Podhalu“ napisane przez W. Matiakowskiego, człowieka przenikniętego miłością gorącą do wszystkiego, co swojskie. W dziele tem zebrał on zanikające wzory budownictwa ludowego w Tatrach i wykazał, że lud nasz posiada pierwiastki stylu oryginalnego — zarówno w sposobie budowania, jak i ozdabiania budynków i sprzętów. Dalej — zawiązuje się w Krakowie w r. 1901 Towarzystwo pod nazwą „Polska Sztuka Stosowana“, które stawia sobie

cele rozległe. — W wydawnictwie swoim, prowadzonym z całym pietyzmem dla sztuki, odgrzebuje, wszelkie okazy sztuki ludowej. Z karty tego wydawnictwa wieje świeżość i młodość, — jakby powiew wiosny. W jednym z zeszytów Jerzy Warchałowski z siłą i zapałem głosi nowe hasła:

„Odrodzenie,—pisze on—Odrodzenie. Inaczej epoki nazwać niepodobna. Odrodzenie polskiej myśli twórczej, wykwitającej bujnym pędem z niespożytego ducha narodu.

„Na wszystkich polach pracy, na całym obszarze życia, w górnych krainach myśli, w głębi serc.... Pomimo chaosu, grozy i niepokojów, pomimo klęsk i żaloby.... Odrodzenie!“

A dalej tak mówi:

„Ciasno nam, obco i straszno wśród dzisiejszych tworów ludzkiej pracy, bezbarwnych i bezdusznych. Szukamy harmonii, treści, wyrazu. I już zaczynamy nienawidzić wszystko, czem długotrwała bezmyślność i jaskrawy brak kultury z roku na rok, z dnia na dzień zapełnia nasze ulice, sklepy, mieszkania. Tęsknimy do kultury artystycznej, a przez to do kultury wogóle“.

Oprócz Witkiewicza, Matlakowskiego, Mokłowskiego — wielu artystów zajmuje się sztuką stosowaną. Możemy poszczycić się takimi imionami, jak: Stanisław Wyspiański, Józef Mehoffer, W. Bruzdowicz, Jan Bukowski, A. Procajłowicz, E. Trojanowski, J. Czajkowski, E. Niewiadomski, Z. Dębicki, i wielu innych, którzy w różnych kierunkach wytwórczości stwarzają prawdziwe arcydzieła. Publiczność zaczyna pojmować, że sztuką jest nie tylko obraz, lub rzeźba, lecz może nią być wytwór każdej gałęzi przemysłu — jak: budynek, witraż, kilim, mebel, lub garnek.

Te różnorodne usiłowania w kierunku odrodzenia estetycznego objęły, można powiedzieć, wszystkie dziedziny życia. — Nie pominęły one również i przedmiotu, który w cywilizacyjnym pochodzie ludzkości odegrał tak wielką rolę — książki. Rozwój i udoskonalenie druku. Nadzwyczaj szeroki zakres, jaki objęła ta sztuka przez zastosowanie fotografii, przeróżne sposoby reprodukcji: światłodruków jedno i wielobarwnych odbić, drzeworytów, litografii i mnóstwa coraz to wynalazków nowych na tem polu — stwarzają dla drukarza-maszynisty coraz to trudniejsze zadania. Czuwać ma on nie tylko nad wykonaniem technicznym, lecz rozumieć i odczuwać rysunek i światłocień na kliszy, gdy będzie jednobarwną — dobierać i harmonizować kolory przy drukach wielobarwnych. Słowem, musi to być artysta, rozumiejący arkana sztuki malarskiej. Utwierdzi nas to w tem większem przekonaniu, gdy się zastanowimy nad historią i współczesnymi dążeniami sztuki malarskiej.

Cofnąwszy się myślą do tych dziejów malarstwa, gdzie obrazy znano tylko na murach świątyni, — kiedy rozumiano je, jako zdobienie ścian budynków — widzimy, że w pochodzie dziejowym wyzbyło się ono tej zależności niewolniczej. Pojawienie się obrazów na deskach i płótnach, nie będących częścią integralną budowli, było wyzwoleniem malarstwa, krokiem naprzód w jego rozwoju. Możliwość przenoszenia obrazu z miejsca na miejsce, ochroniła wiele zabytków dzieł malarstwa od zniszczenia, gdyż nie ginęły już razem z budynkiem. Trzeba było jednak kroku nowego naprzód, aby stało się własnością ogółu szerokiego, domagającego się coraz bardziej udziału w tej uczcie kulturalnej. Pojawienie się wynalazków, reprodukcujących za pomocą fotografii z przedziwną dokładnością dzieła malarstwa, prawie że sprawę tę rozwiązało. Gutenberg, odciskając swoje pierwsze druki, wycięte z mozołem w drzewie, nie przypuszczał, że wynalazek jego obejmie tak szerokie koła, — że potomni będą rozmnażać za pomocą druku nie tylko utwory ducha i rozumu, ujęte w słowa, ale, że udostępnią sztukę malarską masom szerokim, — że nie tylko rysunek, światłocień, ale najsubtelniejsze harmonije kolorów będą przelewać na papier i rozdzielać między rzeszę pragnącą. Ktokolwiek śledzi rozwój środków reprodukcyjnych — ktokolwiek zastanawia się nad mnogością wydawnictw obrazkowych — uzna, że sztuka malarska znalazła tu sposób dojścia do mas szerokich, znalazła formę nową i niejako wyraz świeży. Odbył się tu ten sam proces, jaki, dzięki wynalezieniu druku, objął książkę — to jest rozmnożył ją w tysiące. Analogię pojmiemy tem lepiej, gdy uprzytomnimy sobie, że dzięki reprodukcjom przedziwnym, jesteśmy w możności zawrzeć w tece niewielkiej arcydzieła największe malarstwa, zebrane z całego świata.

Oprócz zadań w dziedzinie czysto artystycznej, przed drukarstwem nowoczesnym stoi cały szereg zagadnień, które nasuwa życie. Wszak nie można sobie dziś wyobrazić książki, któraby nie mogła uzupełnić treści swojej ilustracją. — Czy to będzie historia, czy nauki przyrodnicze — książka dla dzieci, lub wydawnictwo dla ludu, — wszędzie, jako dopełnienie słowa, zjawia się obraz. I staje się to tak powszechne, tak potrzebne, że widzimy nawet wielkie dzienniki (Londyńskie, Paryskie), posiłkujące się ilustracją, jako uzupełnieniem wiadomości, przez siebie podanych.

Drukarstwo nasze, aczkolwiek posiada tradycję odwieczną, dalekiem jest dzisiaj od tego ideału, jaki ukazuje się nam, jako zadanie przyszłości. Sprobujmy spojrzeć, co w tym celu uczyniono na Zachodzie i jakimi drogami i sposobami postanowiono dojść do odrodzenia sztuki graficznej.

Podobnie, jak sztuka stosowana wogóle, tak i grafika współczesna najdawniej rozwinęła się w Anglii, pod wpływem grupy ludzi, zrzeszonych pod nazwą praerafalistów — takich jak J. Milais, Hollman Hunt, D. G. Rosetti i innych. Sztuka angielska, a z nią i sztuka europejska, odrodziła się na wielu polach. John Ruskin, w pismach i odczytach swoich torował drogi dla prądów pięknych i zbawczych. Pojawienie się kilku potężnych talentów, jak Burn-Jones, Willam Morris, Walter Crane pchnęło sztukę dekoracyjną na nową tory. Wydanie ilustracji Rosettiego dało początek odrodzeniu w grafice. Genialny wykonawca idei Ruskina, Morris rozprzestrzenił zapal do pracy artystycznej. Drukując różne wydawnictwa, nadzorował druk, wycinał czcionki, rysował winiety. Zwrócił on uwagę na piękne zabytki starych druków i kazał pojmować książkę, jako dzieło sztuki. — Studyjąc przeszłość drukarstwa, przejmował się urokiem zabytków gotyckich i dlatego znać w pracach jego wpływ przeszłości. Walczył on przeciw wszelkiej rutynie i fabrykacji, zwracał uwagę na szczegóły najdrobniejsze przy wykonaniu książki. — To też wpływ Morrisa odbił się wkrótce na całym angielskim przemyśle książkowym.

Młodszy od Morrisa Walter Crane, jako zapalony agitator idei Morrisa, zyskał swoją europejską sławę, drukując ilustrowane książki dla dzieci. Pod wrażeniem barwnych drzeworytów japońskich — snuje swoje bajki i powiastki dla dzieci, pełne wdzięku nieporównanego i harmonii kolorystycznych.

Oprócz Morrisa i Walter Crana, występuje w Anglii wiele talentów wybitnych, jako uczniów i propagatorów idei Morrisa i Walter Crana. Dzięki temu książka, jako sztuka, stanęła w Anglii na stopniu wysokim artyzmu — i gdy, w całym świecie cywilizowanym, kwitnie banalność i brzydota — Anglia posiada już mnóstwo dzieł, budzących podziw urokiem artyzmu.

Prąd artystyczny, odrodzający sztukę stosowaną, objął wcześniej lub później książkę we wszystkich środowiskach Europy. We Francji obok książki wpłynął głównie na rozwój plakatu czyli reklamy artystycznej. Afisz francuski staje się dziełem sztuki. Temu rodzajowi drukarstwa poświęcili swój talent wybitni artyści francuscy: Forrain, Mucha, Steinlen, Chéret, są to mistrzowie w całym słowa tego znaczeniu. Obok tych artystów na rozwój drukarstwa artystycznego we Francji wpłynął Grasset, twórca pisma i znakomity ilustrator. Najbardziej jednak wpływa we Francji na rozwój drukarstwa szkoła im. Estienne, otwarta w 1889 roku w Paryżu, a w roku 1894 rozwinięta w budynku specjalnym, obszernym. Nie od rzeczy będzie przytoczenie niektórych wyjątków z programu tej szkoły; da to nam możność poznania, jak poważne w drukarstwie zajęła ona stanowisko:

Szkoła ta, nazwana od imienia sławnych drukarzy francuskich Estiennów, jest fundacją miasta Paryża i ma na celu rozwój sztuki stosowanej, z przemysłem książkowym związanej. Szkoła obejmuje 15 specjalności następujących:

dla drukarzy:

- 1) odlewanie czcionek, 2) kompozycja, 3) drukowanie, 4) klisze i galwanoplastyka; kurs dopełniający: korekta i lektura grecka;

dla litografów:

- 1) rysunek litograficzny i chromolitograficzny, 2) napisy litograficzne, 3) grawerowanie na kamieniu, 4) drukowanie litograficzne;

dla sztycharzy:

- rytowanie na drzewie, i do złocenia, grawerowanie napisów;

dla fotografii:

fotografia i wytwory foto-mechaniczne;

dla introligatorstwa:

introligatorstwo, — wyzłocanie na skórze, wyzłocanie brzegów na książkach.

Oprócz nauki fachowej, uczniowie otrzymują nauki pomocnicze:

1) Język francuski — historia i geografia, 2) Wiadomości z matematyki, 3) Nauka fizyki, odnosząca się do przemysłu książkowego, 4) Historia sztuki — historia książki, 5) Modelowanie, rysowanie z modelu, 6) Rysunek linearny i kompozycja dekoracyjna, 7) Pisanie, 8) Gimnastyka.

Nadto Komitet, złożony z fachowców czuwa nad szkołą i wprowadza ulepszenia w miarę potrzeby. Uczniowie przychodzą do szkoły o 8¹/₂ rano, wychodzą o 6 wieczorem. Nauka trwa 4 lata. Podczas pierwszych 4 miesięcy po wstąpieniu, uczniowie przechodzą przez wszystkie pracownie w szkole, i następnie są rozdzielani do tych pracowni specjalnych, które sobie obierają. Przyjmowanie uczniów odbywa się drogą konkursu — pierwszeństwo mają mieszkańcy Paryża, którzy korzystają z wszelkich pomocy i ulg. — Cudzoziemcy mogą uczyć się, lecz podlegają wysokiej opłacie i różnym utrudnieniom.

Obok wpływu artystów na drukarstwo francuskie — szkoła przygotowuje zastępy wykwalifikowanych robotników, którzy, zrozumiałwszy zadania swej specjalności, mogą z pożytkiem pracować nad rozwojem przemysłu książkowego.

Podobnie jak we Francji rozwinął się przemysł książkowy w Holandyi i Belgii i pod względem artystycznym nierównie wyżej tam stanął, dzięki wybitnym talentom artystów holenderskich, którzy w różnych gałęziach grafiki stworzyli prawdziwe dzieła sztuki.

Z tego, co wyżej powiedziano, widzimy, że na rozwój i podniesienie przemysłu wpływają przede wszystkim te czynniki, które we wszystkich środowiskach europejskich odegrały rolę główną — szkoły sztuki stosowanej.

Trzecią ważną pomocą, uzupełniającą pracę nad kształceniem robotnika, są muzea sztuki, a jak w tym wypadku muzea sztuki stosowanej, któreby drukarzowi przysły z pomocą, pokazując mu książkę w całym jej rozwoju historycznym. Czynniki te, wpływając na całość kształtu pracy, przy wytwórczości książki, wydają typ robotnika inteligentnego, który umie nie tylko stworzyć druk piękny, oprawę — lecz i uszanować, zachować od zniszczenia to, co przeszłość przekazała. Weźmy dla przykładu to, co winien wiedzieć inteligentny introligator z historii swego zawodu; — wiadomości te, rozumie się, mógłby czerpać tylko w muzeum, dobrze urządzone, gdzieby w porządku chronologicznym mógł ujrzeć w okazach doskonałych rozwój sztuki introligatorskiej — streszcimy to, na co w historycznym tym wykształceniu introligatora należy kłaść nacisk:

Świadomość ważności i rzadkości rękopisów, znajomość historii starych bibliotek, oznaki i cechy wczesnych rękopisów; co to są psalterze, biblie i księgi kościelne; umieć rozpoznać gatunek papieru, rozumieć się na znakach wodnych, wiedzieć jakie są starożytne znaki wodne — i rozmaite desenie. Jaki jest papier indyjski i japoński; — o pierwszych młynach papierowych angielskich; dlaczego pierwsze druki miały wygląd rękopisów; co to są pierwsze druki i inkunabuly, drzeworyty, druki drewniane; wiedzieć o drukarniach Aldusa, Elsewirów, Estiennów, Christopha Plantina, Erharda Ratholda, Jensena, Johna Daye-Baskerville; rozpoznawać oprawy klasztorne — znać oprawy w stylu bizantyńskim, saraceńskim i arabskim, oprawy stare polskie, angielskie, włoskie, francuskie, niemieckie, oprawy Windsorskie, Cottage, Harley, Roxburg, — oprawy 18 i 19 wieku Edward von Halifax; jacy byli sławni zbieracze książek, jak Narven von La Bruyère, Lorenzo de Medici; Antonio Magliabecchi, Jean Grolier; — złoty okres francuskiego introligatorstwa, — Henryk II i Diana von Poitiers, — de Thou — Gabriel Naudé, — kardynałowie Richelieu i Mazarin, — Molier, — córka Ludwika XV Małgorzata d'Augoulême, — Nodier i późniejsi francuscy zbieracze — Richard de Bury; — Biblioteki Królewskie.

Jeżeli do tych wiadomości dodamy zupełne wykształcenie, fachowe oraz przygotowanie artystyczne, w postaci znajomości rysunku, kompozycji i znajomości historii stylów, — jeżeli do przygotowania takiego dodamy talent i miłość zawodu swego, wtedy uzyskamy, można powiedzieć, typ introligatora idealnego, artysty, który, wypuszczając oprawę książki ze swych rąk, może na niej podpisać się, jako na dziele sztuki, tak, jak to czyni na obrazie malarz, lub rzeźbiarz na posągu.

PIOTR KRASNODEBSKI.

Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki.

Gdy Redakcja „Rocznika Kursów kształcenia zawodowego grafików“ zwróciła się do mnie z propozycją skreślenia przeglądu polskiej literatury, drukarstwu i sprawom pokrewnym poświęconej, przyjąłem myśl z żywym zainteresowaniem. Zanim się jednak jeszcze do pracy wzięłem, powstała wątpliwość: czy, wobec ograniczonego ściśle czasu, możebne jest dać coś ponad zwykły artykuł dziennikarski, czy parotygodniowy okres zezwoli na takie zapoznanie się z całokształtem odnośnego materiału, jakiego wymaga rzecz sumienna? Odpowiedź musiała wypaść przecząca. Wpłynął na nią w pewnej mierze również i wzgląd, że do zabierania krytycznego głosu o całym szeregu wydawnictw, wyłącznie technice sztuki graficznej poświęconych, nietylko nie mógłbym mieć prawa, lecz i bezwątpienia zbywałoby mi na niezbędnej znajomości rzeczy.

Pragnąłem jednak — musiałem — z danego przyrzeczenia się wywiązać. Drogę ku temu spostrzegłem wytkniętą odrazu, zauważywszy, iż, nawet pierwotnego chcąc trzymać się zamiaru, należałoby rozpocząć od podwalin, to jest od uświadomienia sobie, z czego literatura polska z zakresu grafiki się składa. Przystąpiłem do jej spisowywania, a w miarę, jak ilość tytułów oddzielnych wydawnictw lub rozrzuconych po czasopismach artykułów rosła, wzrastało i przekonanie, iż większy narazie taki właśnie spis przynieść może pożytek od ścisłego nawet rozbioru, — choćby miał pozostać niekompletnym.

Że jest takim, o tem nie wątpię i wątpić nie mogę, wiedząc, z jakim pośpiechem rzecz musiałem załatwić. Pewne jednak wskazówki poszukujący w nim znajdzie, zwłaszcza, jeżeli pamiętać będzie, że spis ten nie jest bibliografią, a więc że w wielu razach nie posiada tej skrupulatności, jakiej od bibliograficznego opisu książki wymagamy. Dla wiadomych już powodów, dla tych samych, dla jakich znaleźć się muszą opuszczenia, niejednej książki i niejednego zeszytu z artykułem, pisząc o nich, nie miałem w ręce. Z rozmysłem już jednak upraszczałem notowanie tytułów takich prac, które mniej lub więcej mimochodem tylko o potrzebnym nam przedmiocie wspominają. Dla odróżnienia od prac, całkowicie interesującej nas materii poświęconych, oznaczono je gwiazdką.

Wreszcie — przypomnieć trzeba, że niezbędnem uzupełnieniem rozpraw i artykułów o historii współczesnych zakładów drukarskich jest kronika w „Przewodniku Bibliograficznym“, w której za czasów redakcyi Wisłockiego skrzątnie o nich notatki robiono.

1. **A.** O rytownictwie. — „Pamiętnik Lwowski“, 1818 III 296—301.
2. **Aleksandrowicz B.** O wyrabianiu papieru z drzewa. — „Korespondent handlowy, przemysłowy i rolniczy“ (dod. do „Gazety Warszawskiej“), 1854 № 28. *Anczyc Wł. L.* Obacz: Wzory Pism.
3. [Ankieta Muzeum Techniczno-Przemysłowego w sprawie zawodowego słownictwa w dziale introligatorstwa]. Kraków, 1 marca 1911. 8°, str. 8.
4. **August II.** Edictum ad Typographos per totum Regnum, ne Lucubrations mathematicae seu Calendaria sine approbatione rectorali et speciali consensu ordinarii privilegiati mathematici imprimantur. 20 Xbris 1714. 4°, k. 2.
5. **August III.** Pozwolenie otworzenia typografii JW. Xięciu Radziwiłłowi w Nieświeżu. Dan w Warszawie d. 27 sierpnia 1750. 4°, k. 1.

6. — [Przywilej dla Jana Filipowicza, rytownika i drukarza lwowskiego, z Warszawy 14-IX-1752]. — „Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki“, V str. LXV.
7. **Bandtkie Jerzy Samuel.** De primis Cracoviae in arte typographica incunabilis. Dissertatio brevis, qua sub Rectoratu Illustr. viri Seb. Com. Sierakowski Canon. Cath. Cr., Equit. Ord. S. Stan. etc. ad lectorium in Bibliot. almae Univers. Cracov. publica diebus Lunae Martis et Jovis ab hora pomeridiana III ad V tempore aestivo, ab hora vero II ad IV tempore hiemali apertum, viros eruditos et cives academicos invitat Georg. Sam. Bandtkie Ph. Dr. Biblioth. et Bibliogr. Professor, regiae Soc. Philomat. Varsov. et scientiar. in superiori Lusatia Sodalis. Cracoviae. Typ. Acad. 1812. — 4°, str. 8.

Cf. „Pamiętnik Lwowski“, 1818 I 213.

8. — *Historia Drukarń Krakowskich*, od zaprowadzenia druków do tego Miasta, aż do czasów naszych, wiadomością o wynalezieniu Sztuki Drukarskiej poprzedzona. — Przez Jerzego Samuela Bandtkiego, Dr. Fil. Profesora Bibliografii i Bibliotekarza Uniwersytetu Krakowskiego; Członka Król. Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, Tow. Nauk w wyższej Łuzacy, Tow. Wrocławskiego rozmnożenia Nauk i Przemysłu. W Krakowie. R. 1815. — W Drukarni Gröblowskiej Józefa Mateckiego. — 8°, kl. 5 + str. 504 + kl. 5 (Rejestr).
9. — *Historia Drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Xięstwie Litewskiem*, jako i w Krajach Zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły przez Jerzego Samuela Bandtkie, Doktora Filozofii i Bibliotekarza w Uniwersytecie Krakowskim, Członka Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk w Warszawie, Towarzystw Uczonych Krakowskiego, Górnej Łuzacy i Wrocławskiego. Tom I. [Tom II. Tom III. Druki polskie zagraniczne]. W Krakowie w drukarni Józefa Mateckiego. 1826. — 8°, str. (knl. 2 + str. V—XXXII) ⇒ XXXII + 448; 352; 299 + 1 nl.
10. — *O Światopółkie Fiоле krakowskom tipografiszczykie*, pierwom izdatiele knig cierkownostawianskich. Izwleczeno iz soczynienija Georgija Samuila Bandtkie; *Historia drukarń krakowskich*, M. T. Kaczenowski. [B. osob. tyt., m. i r.].
11. **Baranowski B.** Pierwszy drukarz lwowski. — „Gazeta Lwowska“, 1883 № 86.
Bauer Pius Obacz: *Wzory Pism. Bazylea*. 379.
12. **Bednarski Szczesny.** *Materyaly do historyi o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych.* Zebrał i ułożył Szczesny Bednarski, właściciel Drukarni Krajowej we Lwowie. Lwów. Nakład i druk autora. 1888. — 16°, str. 136.
[O drukarniach we Lwowie, Przemyślu, Stanisławowie, Tarnopolu, Kołomyi, Złoczowie, Brzeżanach, Stryju, Groduku i Czerniowcach. Nadto osobne rozdziały: Drukarnie żydowskie. Pierwsze pośpieszne maszyny i walce. Pogląd na drukarnie. O dziełach drukarskich. O pismach drukarskich. O terminologii drukarskiej].
Rec.: Stankiewicz M. „Kwartalnik historyczny“ III 487—488.
13. — Dodatek do dziełka p. t. „*Materyaly do historyi o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych.*“ Lwów [1888] — 8°, str. 3.
14. — Dodatek do książeczki z r. 1888 p. t. „*Materyaly do historyi o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych.*“ Zebrał i ułożył Szczesny Bednarski, właściciel drukarni we Lwowie. We Lwowie. Nakładem i drukiem autora. 1890. — 16°, str. 56.
15. — Dodatek II do książeczki z r. 1888 p. t. „*Materyaly do historyi o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych.*“ Uwagi o prawach i obowiązkach członków oraz uczestników Gremium drukarzy typogr., litogr. i odlewaczy czcionek we Lwowie. Lwów. 1891. — 16°, str. nl. 1+100.
16. — *Pamiętka żałobnego pogrzebu zwłok ś. p. Franciszka Piątkowskiego*, urodzonego we Lwowie w dniu 30 listopada 1818, wypisanego na czcionkoskładacza w dniu 1 stycznia 1837, zmarłego w dniu 25 lutego 1892. Lwów 1892. — 8°, str. 4.
17. — *Przyczynek do książeczki z r. 1888 p. t. Materyaly do historyi o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych.* Treść: *Znakomitsi drukarze polscy (z ilustracyami)*. — Pod sąd ogółu. — Słówko o nowym podatku. Skreślił Szczesny Bednarski, Przewodny Gremium drukarzy lwowskich i właściciel drukarni. We Lwowie. Nakładem i drukiem autora. 1892. — 8°, str. 124, z 6 portr
— Obacz: *Czcionka*.
18. **Benis Artur dr.** *Materyaly do historyi drukarstwa i księgarstwa w Polsce: I. Maciej Scharffenberger i Floryan Ungler.* Przez d-ra A. Benisa. Kraków. 1890. — 8°, str. 71.
[Odbitka z „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce].
19. — *Materyaly do historyi drukarstwa i księgarstwa w Polsce.* II. Biblioteki prywatne w XVI w. (Odbitka z tomu VII Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce). Kraków. Nakładem Akademii Umiejętności. W drukarni „Czasu.“ 1891. — 8°, str. 43.
Rec.: Brückner A. „Kwart hist.“ V 395—396; VII 116—117. Prokesch Wł. „Ateneum“ 1891 II 400—404. — Różycki K: *Ueber zwei Buchhändlerinventarien aus d. J. 1547 u. 1551.* „Centralblatt für Bibliothekswesen,“ 1893 IX.
20. **Bentkowski Feliks.** *O naydawniejszych książkach drukowanych w Polsce, a w szczególności o tych, które Jan Haller w Krakowie wydał.* Wiadomość zebrana przez Felixa Bentkowskiego, Professora Historii i Bibliotekarza w Liceum Warszawskiem. W Warszawie. W drukarni XX. Piłarów. 1812. — 8°, str. nl. 2 + 80 + 1 knl.
Cf. *Pamiętnik Lwowski*, 1818.
Berdyczów 311.
Bokomolec Fr. 65.
21. **Bojanus Ludwik prof.** *Wykład sztuki litograficznej.* Rzecz czytana na sessji literackiej Cesarskiego Uniwersytetu wileńskiego dn. 15 września 1817 r. Z rys. — „*Dziennik Wileński*“, 1819 II 29—41.
22. **Borchert A. F.** *Zur Erinnerung an die 450jährige Jubelfeier der Erfindung der Buchdruckerkunst am 22 Juni 1890.* Danzig. Jäschenthal. [1890]. — 8°. [Historia drukarstwa w Gdańsku].
23. **Borsakowski J.** *Moskowskij Knigopieczatnik XVI w.* Iwan Fiedorow. Odessa 1884.
24. **Bostel Ferdynand.** *Przyczynek do dziejów pierwszej ruskiej drukarni we Lwowie.* — „*Pamiętnik Literacki*“, I 294—303.
- 25.* — *Z dziejów malarstwa lwowskiego.* — „*Sprawozdania Komisji do badania historyi sztuki*“, V 155—161. [Układ między Iwanem Fedorowiczem a Hryniem Iwanowiczem].
26. **Brenszejn Michał.** *Druki litewskie. Studium historyczno-statystyczne.* Z tabl. graf. — „*Przegląd Historyczny*.“ 1906. T. I. Z. 1.
Brunsburga (Braniewo) 100, 102.
27. **Brückner Aleksander.** *Z teki bibliograficznej. I. Polskie indeksy książek zakazanych.* — „*Pamiętnik Literacki*“ II 59—67.
28. — *Z teki bibliograficznej. II. Polskie indeksy książek zakazanych.* (III. Zagadka bibliograficzna. IV. Kto jest autorem „*Wiejskiej szczęśliwości?*“). — „*Pamiętnik Literacki*“ II 216—219.
29. — *Z teki bibliograficznej. VI. Druki protestantów polskich w Prusiech.* — „*Pamiętnik Literacki*“ II 585—596.
Brześć 299.
Brzeżany 12.
30. **Buchholtz Arend.** *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588—1888.* Festschrift der Buchdrucker Rigas zur Erinnerung an die vor 300 Jahren erfolgte Einführung der Buchdruckerkunst in Riga. Riga. 1890 Z 6 tabl.
31. **Budilowicz A.** *Apostol Lwowskij pierwopiecz.* Iwana Fiodorowa Moskwinina. — „*Pamiętniki russkoj stariny w zapad. gub.*“ VII (Petersburg 1885) 113—124.
32. **Bułhakow F. I.** *Illustrirowannaja Istorija Knigopieczatnija i tipografskawo iskusstwa.* Tom I. S izobrietienija knigopieczatnija po XVIII wiek wkluczitielno. S-Prjetierburg [1889]. A. S. Suworin. — 8°. str. VIII + VIII + 364 + 1 nl. Z 14 tabl. i 270 rys. w tekście.
[Drukarnie polskie i słowiańskie: 96 i nast.; 175 i nast.; 191 i nast.].
33. **Bujak Fr.** *Początki kartografii w Polsce.* — „*Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.*“ IV (1900) № 2, 180—186.
Rec.: E. Romer. „*Kwartalnik historyczny*“ XVI 469—470.
- 33a. **Byczkow A. F.** *O wicéma riedkoj broszurie, wyzszej iz Bratskoj Lwowskoj tipografii.* — „*Bibliogr. Zap.*“ III 578—581.

34. **Celichowski Zygmunt dr.** Ars moriendi. Druk ksylograficzny. Opis egzemplarza Biblioteki Kórnickiej. Skreślił dr. Zygmunt Celichowski. (Odbitka z „Gazety Toruńskiej”). Toruń. Czcionkami drukarni J. Buszczyńskiego. 1874. — 8°, str. 15.
[!] ksylografii wogóle].
35. — Ars moriendi. Rozprawa bibliograficzna. Kraków. 1892. — 8°, str. 25. (Odbitka z „Rozpraw Akademii Umiejętności”, Wydział filolog. XVII 143—167).
36. — Polskie indeksy książek zakazanych. Rozprawa bibliograficzna. Skreślił dr. Z. Celichowski. W Krakowie. Nakładem Akademii Umiejętności. Skład główny w księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej. 1899. Osobne odbicie z Tomu X Archiwum dla historii, literatury i oświaty w Polsce Akademii Umiejętności w Krakowie. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządkiem J. Filipowskiego. — 8°, knl. 1 + str. 11 + 3 czyste.
Cf. Janocki. Nachricht von... raren polnischen Büchern. 1 8—16.
Rec.: Ks. Lic. Miaskowski. „Kwartalnik historyczny” XV 233—234.
37. Cennik dla zecerów i drukarzy polskich (projekt). Lwów. Drukarnia Zakładu Narod. im. Ossolińskich. 1872. — 4°, str. 4.
38. Cennik normalny dla wszystkich wyuczonych i wykwalifikowanych towarzyszy drukarskich i odlewaczy czcionek w austriackich krajach koronnych, ważny od 1 stycznia 1906 r. do 31 grudnia 1913 r. Kraków. Nakładem Stowarzyszenia drukarzy i litografów. Drukarnia W. L. Anczyca i Spółki. 1906. — 8°, str. 56 + 2 nl.
39. Prejs-kurant typograficznych robot. — Cennik robót drukarskich. Warszawa. Druk Piotra Laskauera i S-ki. 1905. — 8°, str. 23 [W 2-ch językach].
40. Cennik robót drukarskich. Zasady do obliczeń robót drukarskich. B. m. i r. [Warszawa (około 1905?)]. — 8°, str. nl 4.
Obacz: 54.
Cenzura i wolność druku 4. 27. 28. 36. 54. 67. 68. 93. 109. 116. 134. 144. 195. 205. 218. 232—234. 245. 285. 289. 291. 315. 316. 362. 367. 370. 376. 385. 478—480.
41. Chiński i japoński papier. — „Korrespondent rolniczy, handlowy i przemysłowy” (dod. do „Gazety Warszawskiej”) 1867 № 23.
42. **Chmiel Adam.** [Introligatorzy krakowscy. W obszernej rozprawie o pracy Wisłockiego: Incunabula...]. Obacz: Wisłocki.
- 43.* **Chodyncki Ignacy ks.** Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomerji miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych. Lwów. 1829.
[Str. 409—420: Drukarnie we Lwowie (według Bandtkiego)].
Chwastów. 361.
44. **Cruzel.** Atrament i papier litograficzny. — „Pamiętnik Rolniczo-Technologiczny.” 1832 III 158—163.
Cynkografia — obacz: *Litografia*.
Cynkołypia. 253.
45. [Czarnecki Andrzej ks.]. Powinszowanie w dzień Imienin W. I. Xiędzu Andrzejowi Czarneckiemu, dnia 30 listopada 1812 r. ofiarowane. [Od drukarzy]. B. m. i r. [Warszawa]. — 4°, knl. 1.
46. [Czarnecki Edward ks.]. Drukarnia Piiarska. Do W. IMC Xiędza Edwarda Czarneckiego, Rektora Kollegium Warszawskiego y Członka Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Dnia 13 października 1809 r. [K. 2-a:] Wiersz. — B. m. i r. [Warszawa]. — 4°, knl. 2.
47. — Do W. Imci Xiędza Edwarda Czarneckiego, Rektora Szkoły i Zgromadzenia XX. Piiarów, Członka Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk. W dzień Jego Imienin Od Drukarzy Dnia 13 października 1810. [K. 2-a:] Wiersz. — B. m. i r. [Warszawa]. — 4°, knl. 2.
48. — Wiersz W. Imci Xiędzu Edwardowi Czarneckiemu, Rektorowi Szkół i Zgromadzenia XX. Piiarów Warszawskich, Członkowi Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk. W Dzień Jego Imienin, przez Towarzyszw
- Drukarni Piiarskiej złożony. Dnia 13 października 1811. B. m. i r. [Warszawa]. — 4°, knl. 2.
49. [Czarnowski Stanisław]. Wydawnictwo S. Czarnowskiego i Sp. Rys historii księgarstwa Przyczynek do dziejów oświaty. (Odbitka z Rocznika literackiego, 1872 r.) Warszawa. Nakład Wydawnictwa S. Czarnowskiego i Sp., ul. Nowy Świat № 19. 1880. Druk K. Kowalewskiego, Królewska № 23.—8°, str. (265—323 i 1 nl.) 40.
Cf. Rys historii księgarstwa wogóle, a u nas w szczególności. — „Warszawski Rocznik Literacki”. Rok drugi, 1872. Str. 265—313.
50. [—]. Samuel Orgelbrand. — „Warszawski Rocznik Literacki.” Rok czwarty, 1874. Str. 1—6 (osobnej paginacji).
51. CZCIONKA. Pismo poświęcone sprawom drukarskim. Czasopismo wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. Red. i Adm. ul. Zacerkiewna l. 4, drukarnia Stauropigiańska. Wydawca i odpow. red. Szczęsny Bednarski. Z drukarni Krajowej M. F. Poremby. [Lwów]. 1872—1878 [?].
Rok I (1872) N-rów 38 (1 I—28 XII) str. 152.
Rok II (1873) N-rów 52 (4 I—31 XII) str. 208
Rok III (1874) N-rów 12 (29 I—30 IV) str. 48.
[Od № 3-go 1872 r. do ostatniego № 1874 r. jako redaktor podpisany Leon Zubalewicz, który z N-rem tym zrzeka się redakcyi. Według Bstreichera (VI 141) wychodziła „Czcionka” jeszcze w ciągu 1875—1878, a nawet (VI 134)—do 1880. — Przez 1872 r. wychodziło pismo początkowo 1 i 15 każdego miesiąca, od № zaś 4-go — 1 i 16; przez 1873 r. tygodniowo, co środę; wreszcie w 1874 r. trzy razy na miesiąc: 10, 20, 30-go. Ossolineum posiada tylko wymienione wyżej trzy roczniki (№ 70392)].
Czech Józef. Obacz: Wzory pism.
Czerwiński i Sp. Obacz: Wzory pism.
Czerniowce. 12.
Częstochowa 332-333.
52. Człowiek i papier. — „Księga świata”, 1853-4. Str. 320-322.
53. **Danielewicz Władysław.** Podręcznik dla maszynistów drukarskich przez Władysława Danielewicza, b. podstar. Zgrom. druk. warsz. Warszawa. Nakładem Księgarni Naukowej. 1909. Czcionkami drukarni Naukowej, Warszawa, Hoża 60.—8°, knl. 3 + str. II + 111. Z rys. w tekście
Rec.: „Wiadomości Graficzne”, II № 11.
54. — Podręcznik dla zecerów. Przez Władysława Danielewicza, Podstarszego Zgr. Druk. Warsz. Własność Zgrom. Druk. Warsz. Warszawa Druk S. Lewentala, Nowy Świat № 41. 1892.—8°, knl. 3 + str. 172 [—II] + 2 nl. + 4 k. ogłoszeń. Z rys. w tekście.
[Str. 143—160; Wyciąg z Ustawy Cenzuralnej; 161—167 Lista drukarń w Królestwie Polskiem; 168—172 Cennik robót zecerzkich].
- 55.* **Dmochowski F. S.** O wydawnictwie warszawskiem, od początku bieżącego stulecia do roku 1840.—„Przełąd Naukowy” 1863 III 692—705.
Dobromil 173. 197.
Drezno. 165.
56. Drukarstwo w Polsce. — „Księga Świata” 1860. Cz. I-a, 180—181, 197—202, 206—208.
Drukarstwo.
Technika. 53. 54. 60. 79 89 129. 201. 202. 208. 221. 228. 253. 282. 286. 291. 295 305. 377. 382. 392. 405. 412. 463.
Historia ogólna. 159. 175. 179. 180. 196. 215. 219. 238. 247. 253. 273. 284. 322. 334. 365. 380. 382 391. 404. 406. 463. 475.
Historia druczarni w Polsce. 4. 5. 56. 63. 74. 90. 114. 116. 149. 150. 159. 170. 175. 196. 218. 227. 253. 272. 291. 303. 317. 322. 325. 335. 338. 380. 382. 391. 397. 410. 457. 462. 463. 484.
Historia druczarni polskiego na obczyźnie. 119. 165.
Stereotypia. 181. 230. 253. 291. 370. 359 360. 382. Giserstwo. 108. 149. 150. 204. 291. 382.

- Druki anastatyczne i homografia. 229. 266. 269. 291. 340. 375.
57. Drukarz, jednodniówka, wydana przez Stowarzyszenie Drukarzy polskich w Stanach Zjednoczonych Półn. Ameryki. Chicago. Ill. Drukarnia „Dziennika Narodowego.” 1901. — 4°, str. 20.
Drukarz i Litograf. Obacz 382.
Drukarz. Jednodniówka. Obacz 382.
58. [Druki ruskie w Krakowie w 1529 r.]. — „Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki.” VI str. XCIX.
59. Drzeworyty w różnych dziełach polskich używane przez drukarzy krakowskich w XVI, XVII i XVIII wieku, a zachowane dotąd w Zbiorze prywatnym D. E. F. [riedleina]. W Krakowie. B. r. [1847]. — F^o podł. 12 tablic.
[Odbite w 50 egz.].
Drzeworytnictwo. 59. 85. 163. 242. 253. 254. 291. 342. 503.
60. **Dubowski A. G.** Z dziedziny drukarstwa. Praktyczne wskazówki dla autorów, księgarzy i drukarzy, podług Karola B. Lorck'a. — „Wiadomości Bibliograficzne.” IV (1885) 17, 42, 62, 95, 125, 148, 186, 210, 229, 256.
[Praca ta w pewnej części, zwłaszcza odnośnie do właściwego drukarstwa, znajduje się w „Podręczniku księgarskim” (Warszawa 1894). Obacz: 253. Paprocki T.].
61. **(Dubrowski Piotr).** Jan Gutenberg. — „Dzwon Literacki, Pismo zbiorowe.” I (1846) 279—297.
62. **Dubrunfaut.** Machina walcowa do mielenia szmat na masę papierową, z zaprowadzonymi w teże ulepszeniami — „Izys Polska.” 1827-8 II 338 - 347.
63. **Dufour Piotr.** O urządzeniu drukarni krajowych. Warszawa. 1789. — F^o, knl. 7 [A — (D)].
[Obejmuje m. in.: Wykład stanu suplikującego. — Zaszczyty i przywileje drukarzy. Potrzeba prawnego urządzenia. — Stan teraźniejszy drukarni warszawskich. — Urządzenia drukarni w krajach obcych i t. d.].
64. — Supplement do Summariusza Imci Pana Dufoura. Przewidywki Imci Panu Gierykowi. I odpowiedzi z obserwacjami na punkta tego interrogatoryi podane według Dekretu na Inkwizycyą. B. m. i r. — F^o, knl. 4.
[Do historii drukarni Dufoura].
65. [Dwa listy Fr. Bohomolca do Stanisława Augusta, z d. 10 X 1773 i drugi bez daty, w sprawie drukarni jezuickiej (Nadwornej)]. „Przewodnik Bibliograficzny” 1883 VII 146-147.
66. **Dziatko K.** Caspar Elyan Breslaus erster Drucker — „Ztschr. d. Verein f. Geschichte Schlesiens” 1880 XV.
67. **Dzierożyński Damazy.** Rzecz o wolności druku pod względem prawnym. Warszawa 1831. — 8°.
Echa drukarskie. Obacz 382.
68. **Einhorn Witalis.** Księga Kijewskiej i Lwowskiej pieczęty w Moskwie w tretiju czetwert' XVIII wieku. — „Knigowidynije” 1894.
[Dotyczy również wolności druku].
Rec.: Wołyniak. „Kwartalnik historyczny.” X 356-357.
69. Ektypografia metaliczna czyli nowy sposób wypukłego rytowania. Tłomaczył A. K. — „Magazyn Powszechny.” 1840 28—30.
Elbląg. 102.
Elyan Kasper. 66.
70. **(Epimach-Szypitło).** Pierwaja Wsierassijskaja Wystawka Pieczatnawo Dieła. Katalog istoriczeskawo otdieła. Polskij otdieł. 19 siewrala—15 ijunia 1895 goda. S.-Pietierburg Solianoj Gorodok. Pantieliejmonska 2. S.-Pietierburg. 1895. Petersburg. Drukarnia N. Findeizena, Mała Morska 9. — 4°, knl. 2 + str. 19.
Organizacją polskiego działu historycznego zajmował się Zygmunt Wolski. Katalog opracował B. I. Epimach-Szypitło.
71. **Estreicher Karol.** Guttenberg (Odbicie z „Czasu”, № 164 z r. 1900). Kraków. Nakładem Redakcyi „Czasu.” Drukarnia „Czasu” 1900. — 8°, str. 16.
72. — Günter Zainer i Świętopełk Fiol. Rozprawa napisana w celu uzyskania stopnia doktora filozofii. Przez Karola Estreichera, Adjunkta Profesora bibliografii przy Szkole Głównej, Podbibliotekarza Biblioteki Głównej, Członka Tow. Nauk. Krak. Z 5-ma tablicami. (Odruk z „Biblioteki Warszawskiej”). Warszawa. W drukarni „Gazety Polskiej” 1867. — 8°, knl. 2 + str. 66 + 1 knl. + 5 tablic.
- 73.* O Bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r., przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności. Przez Karola Estreichera. Warszawa. W drukarni Gazety Polskiej. 1865. — 8°, knl. 1 + str. 26.
74. — [Statystyka druków XVI—XVII w. Spis drukarni na ziemiach polskich]. — Wstęp do t. VIII-go Bibliografii Polskiej.
- 75.* **Estreicher Stanisław.** Obacz: Grabowski Ambr., Wspomnienia. 98.
76. **Estreicher Tadeusz dr.** W sprawie „najpierwszej książki polskiej” wyjaśnienie. — „Wędrowiec”, 1901 № 45. Obacz 92.
77. **F. K.** W sprawie papieru. — „Kurjer Warszawski” 1883 № 123 z d. 22 V.
78. [Fedorowicz Jan]. — „Kraj” 1883 № 50.
Fedorowicz. 23. 25 31. 78. 120. 127. 130. 132. 139. 260. 268. 296. 297. 371.
- 79.* **Figuiet Ludwik.** Najważniejsze odkrycia i wynalazki w dziedzinie nauk, sztuk i przemysłu. Warszawa. 1876 — 8°, str. 297.
[Rozdział I: Drukarstwo. — Tłom. Wincenty Niwiadomski?].
Filigran. 175. 182. 262—264.
Filipowicz Jan. 6.
Fiol Świętopełk. 10. 73. 91. 96. 97. 112. 131. 203. 293. 391. 477.
80. **Ambroży Firmin Didot.** [Z portr.]. — „Kłosy” XX I № 565 str. 264-265.
81. **Flerow I.** O lwowskich sławianich tipografjach. — W wyd. tegoż autora: „O prawosławnych cerkwonych bratstwach.” Petersburg 1857. Str. 120—134.
82. **Friedberg B.** Geschichte der hebräischen Typographie in Krakau von 1530 bis auf die Gegenwart. Krakau 1900.
[Tytuł po niemiecku i hebrajsku; tekst po hebrajsku].
Friedlein D. E. 59. 457.
Funch Wigand. 148.
Fust. 391.
Galicja. 226. 260. 461 472.
83. **Gatcuk A.** Oczerk istorii knigopieczatanija w Roszii. — „Russkij Wiestnik” 1872.
Gdańsk. 22. 102. 324. 326.
84. **Gedelius Albert.** Typographiae Calissiensis studium honoris Illustrissimi Principis et Reverendissimi Domini D Laurentij Gembicki, Dei et Apostolicae sedis gratia Archiepiscopi Gnesnensis Legati Nati Regni Poloniae Primatis ac primi Principis. Opera Alberti Gedelij Typographi Calissiensis Impressum Calissi Anno Dni MDCXVII — 4°, k. 6. [Wierszem].
85. **Gerson Wojciech.** Drzeworytnictwo polskie. (II). Od roku 1842—1878. „Tygodnik Ilustrowany” 1878 № 158 (№ 1000).
Obacz: 254. Pawiński A.
86. *Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg. Ausgegeben am Tage des in Königsberger stattfindenden Buchdrucker — Jubiläums am 5 December 1840. Königsberg. Druck von Hartung.*—8°, str. 62.
87. **(Gessner Chr. Fr.).** Die so nöthig als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgiesserey, mit ihren Schriften, Formaten und allen dazu gehörigen Instrumenten abgebildet auch klärlich beschrieben, und nebst einer kurzgefassten Erzählung vom Ursprung und Fortgang der Buchdruckerkunst, überhaupt, insonderheit von den vornehmsten Buchdruckern in Leipzig und andern Orten Teuschlandes im 300 Jahre nach Erfindung derselben ans Licht gestellt. Mit einer Vorrede Herrn Johann Erhard Kappens, Prof. Eloqu. Publ. in Leipzig und des

grossen Fürsten-Collegii Collegiatens daselbst. [Winięta z napisem u góry: *Cura Fert (loriam)*]. Leipzig, bey Christian Friedrich Gessner 1740. — 8°, knl. 18 + str. 140 + 262 + 2 nl. Z licznymi tabelkami i portretami.

[Str. 78—80 Das Polnische Alphabet — 249 i nast: Verzeichniss derer bey diesem 3ten Jubel-Jahr meist lebenden Buchdruckerherren in Teutschland und andern Orten (Wrocław Leszno)].

Gierzkowski Stanisław. Obacz: Wzory pism.
Gierzkowski b.cia. Obacz: Wzory pism.

88. **Girardet**. Sposób otrzymania rysunków litograficznych wypukłych, do odcisków w prasach drukarskich przydatnych. — „Pamiętnik Rolniczo-Tech.” 1883 IV 162—167.

89. Giserstwo, zecerstwo i presserstwo w ogólności. Z 3-ma drzeworytami. — „Księga Świata” 1860 I 57—60.

90.* **Gloger Z.** Encyklopedia Staropolska ilustrowana. 4 tomy

[II 38—48: Drukarnie w Polsce. Z 17 podobiznami godet drukarskich polskich. III 321—322: Papier i papiernie. III 295—296: Oprawa, oprawianie książek].
Glücksberg N. Obacz: Wzory pism.
Gniezno. 126.

91. **Gołowacki J.** Sweipolt Fiol und seine kyrillische Buchdruckerei in Krakau vom Jahre 1491. Eine bibliographisch-historische Untersuchung von Jakow Fiodorowitsch Golowatzkij in Wilna Wien 1876 In Commission bei Karl Gerold's Sohn Buchhändler der Kais. Akademie der Wissenschaften. Druck von Adolf Holzhausen in Wien. (Aus dem Julihefte des Jahrganges 1876 der Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften. (Bd. LXXXIII, S. 425) besonders abgedruckt. — 8°, str. 26.

Obacz 112.

92. **Gomulicki Wiktor**. O najdawniejszej książce polskiej i o nowym do tej sprawy przyczynku. Z ryc. — „Wędrowiec” 1901 № 40—42.

Obacz 76.

93. **Gorski Stefan**. Z dziejów cenzury w Polsce. Warszawa. 1906. — 8°, st. 25. (Odbitka z „Biblioteki Warszawskiej“).

94. **(Grabowski Ambroży)**. Nazwiska księgarzy krakowskich, od początku XVI do XVII wieku, kolejną lat, jak są wzmiankowani w księgach aktów radzieckich krakowskich. (Wyjątek z rękopisu: *Starożytności miasta Krakowa* i t. d. przez Ambr. Grabowskiego, C. T. N. Krakowskiego). — „Biblioteka Warszawska” 1899 VIII 389—397.

95.* — Skarbniczka naszej Archeologii Lipsk 1854.

[Str. 152 153: Drukarze i księgarze krakowscy w wieku XVI].

96.* — Starożytności historyczne polskie. Kraków 1840. [T. I. Świętopełk Fiol].

97.* — Starożytnicze wiadomości o Krakowie. Kraków 1852.

Str. 267: Fiol Świętopełk. 287—288: Unglerowa. Wierzbiana Maciej. Wietor Hieronim].

98.* — Wspomnienia Ambroży Grabowskiego. Wydał Stanisław Estreicher. (Biblioteka Krakowska 40-41). Kraków 1909.

[I 333; 333 i n.—II 44—48: Gröblowie; 78—80: Jan Maj].

99. **GRAFIKA**. Tygodnik ekonomiczno-zawodowy dla drukarzy, litografów, introligatorów, oraz Handlów materiałów piśmiennych. Redakcja i Administracja Nowy Świat 21 m 24. Godziny redakcyjne od 6 do 9 w. — Redaktor i Wydawca K. Kułakowski. Warszawski Zakład Drukarski, Nowy Świat 21. [Warszawa]. 1906.

Rok I (1906) N-rów 9 (5 I—3 III). Str. 124.

Treść: № 1 Grafika [artykuł programowy].—Witold Koszutski. Drukarstwo nasze a chwila bieżąca.—Hugo. Strajk praktykantów drukarskich. — Szkoły zawodowe. — n. Oprawy artystyczne Pawła Kerstena [z notatką Redakcji].—Wiktor Karliński. Obecny rynek.—Upadek handlu materiałów piśmiennych. — M. S.

Pocztówki—tanią reklamą. — Papier aluminiowy. — Miłośnik sztuki drukarskiej. — Listy. — Kronika.

№ 2. Łatwo krytykować [artykuł Redakcji].—Leon P-ki. Wzorowe prowadzenie interesu i kalkulatory. — Z posiedzenia Koła wł. dr. — Projekt ustawy Tow. p. f. Drukarnia współdzielcza w Warszawie.—Druk książek i ochrona wzroku. — Przemysł drukarsko-litograficzny w Austrii. — Słownictwo.—Szkoła düsseldorfiska. — Obliczanie robót w introligatorstwie.—Pokrzywdzeni.—h. Cenne książki.—R. L. Pocztówki.—Maryan L. Fotografia a pocztówka. — Z. D-cz. Ulepszone kałamarze. — Atrament autograficzny.—Kronika.

№ 3. Pałaca potrzeba. — Z Koła właścicieli drukarni. — Szkoła techniczno drukarska w Lipsku. Cennik robót drukarskich ustanowiony na ostatnim posiedzeniu Koła właścicieli drukarni. — Cennik normalny dla towarzyszy drukarskich i odlewaczy czcionek w Austrii. (Koresp. własna „Grafiki“). — Papier litograficzny i jego historia. — Sakiewki damskie (nowy artykuł dla introligatorów). — Farby „tempera.“ — Kronika

№ 4-5. Popularyzowanie wiedzy zawodowej i wynalazków — A. Hurkiewicz. Kiedy u nas sztuka drukarska stanie na wysokości swego zadania. — Kurs dla składaczy. — Tłumaczenie polskie ukazu o pra. ie.—Oszczędność w wydawnictwie gazet. — Zasady druku w litografii i chemikalia, używane przy nim.—W. J. Wykształcenie artystyczne litografa — B. A. Bukaty. Dla ciekawego litografa. [Do historyi litografii w Warszawie].—W. W. Zdjęcia siatkowe. — Uchwały introligatorów.—R. L. Jak oprować rzeczy, składające się z kilkunastu kartek? — h. Oprawy wschodnie. — Hr. Ramki modernistyczne. — K. K. Bibuła do odciskania. — Wystawa austriacka w Londynie. — Najtańszy kałamarz.—J. O. Sulnicki. Energia amerykańska w przemyśle. — Listy do Redakcji. — Pocztówki. — Drobne wiadomości.

№ 6. Zygmunt Terakowski. Cennik właścicieli drukarni w Warszawie, a prowincja. — Druk trójbarwny.—Kurs dla składaczy.—Zmywanie walców.—M. W. Autotypie w litografii. — Dlaczego litografia nie rozwija się—Nowy sposób trawienia.—Oprawy krajowe (p. Jan Recmanik w Warszawie).—Barwienie i marmurkowanie skóry (streścił St. Poraj). — h. Prace Wilhelma Raucha.—Z. Nowość w albumach do pocztówek. — Związek osób, zajmujących się w handlu papierem i materiałami piśmiennymi. — Drobne wiadomości.

№ 7. Płyty Mäsera. — Litograf jako fotograf — przez Jana Mai'a. — Rotograf.—W. K. Doniosły wynalazek [przrzęd do druku w introligatorstwie]. — W. K. Krajowe passe-partout — Stanisława Z-cka. Popieranie przemysłu krajowego, a nauczyciele. — Nowości.—Drobne wiadomości.

№ 8-9. Metoda błonowa. („Tangiermanier“). — Wzory akcydensów. — Pod adresem Koła Właścicieli Drukarni. — Chemiczne barwienie mosiądzu i cynku na czarno. — R. L. Kreskowe trawionki cynkowe i autotypie na cynku i miedzi. — Wiktor Karliński. Roboty krajowe z pracowni p. J. Recmanika.—Z. M. klasa introligatorstwa artystycznego przy szkole Związku berlińskich introligatorów. — Maszyna „Sac sur sac.“ — Z. J. W czem klientowi demonstrować pocztówki? — Nowości — Drobne wiadomości.

[Niekóre z wymienionych artykułów ciągną się przez kilka numerów].

Grafika (w znaczeniu właściwym, jako nauka o piśmie). 87. 133. 175. 334. 513.

Gröbel. Obacz: 98. Wzory pism.

Gröll Michał. 256. 481.

100. **Gruchot Herm.** Zur geschichte der Braunsberger Buchdruckerei. W wyd: Jahres-Bericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg. 1890). Braunsberg 1890. — 4°.

Grudek. 12.

Gutenberg. 61. 72. 215. 280. 284. 322. 387. 391. 396. 456. 494. 495. 505.

- Gutenberg*. Jednodniówka. Obacz: 382.
Haller Jan. 20. 161. 163. 203. 344. 391. 484.
101. **Hanka Wacław**. Prwotisk cesky a prwotisk polsky. 8°. Z fac-sim.
102. **Hanow Michał Krzysztof**. Denkmal der Danziger Buchdruckereyen und Buchdrucker, seit dem Jahre 1539 bis 1740 mit einigen Gedanken von Michael Christoph Hannow. Philos. Prof. in Athenaeo Gedan. et Biblioth. Danzig 1740. Gedruckt bei Thomas Johann Schreiber, C. Hochhändler Hochweisen Raths und des löblichen Gymnasii Buchdrucker. — 4°, ark. nl. A-K₄ + k. 1.
 [Dotyczy prócz Gdańska: Oliwy, Malborga, Elbląga, Torunia i Brunsbergi].
 Obacz: 324. 326.
103. [*Hartungowie* w Królewcu].
 Das Angenehme und Unangenehme bey der Veränderung wurde bey der Woltersdorf-und Hartungschen Eheverbindung betrachtet von denen sämtlichen Kunstverwandten in der Buchdruckerey der Hartungschen Erben. Königsberg, den 10 Julii 1759 — F^o.
104. — Eine glückliche Ehe wolte dem beglückten Woltersdorf und Hartungschen Brautpaar... Königsberg. 1759.
Hebrajskie drukarnie w Polsce. 12. 82.
105. **Heermann Joannes**. Ehren-Ruhm Der Edlen Buchdrucker-Kunst: Welche Gott im Jahr nach Christi Geburt 1440 jetzo vor zwey hundert Jahren, auss sonderbahrer Gnade der Welt geschenkt hat. Angesetzt von Johan. Heermann. P. L. C. Pfarrn zu Köben. Und Gedruckt durch Wigandum Funck, Buchdruckern zur Lissa in Gross-Pohlen. Im Jahr Christi 1640. — 8°. Aij—Av.
106. **Heppen Julian**. Przed wystawą introligatorską — „Kurjer Warszawski“ 1896 15-XI.
107. — Z powodu mapy „Wędrowca.“ — „Kurjer Warszawski“ 1896 16-XII.
108. **Herdan A.** O odlewie liter. Krótkie wiadomości historyczne i teorya, przez A. Herdana. Warszawa. Nakł. Tow. Akc. S. Orgelbranda Synów. 1907. — 8°, knl. 4+ str. 87. Z ryc. w tekście.
109. **Heylmann August**. O wolności druku. B. m. i. r. [Warszawa 1831]. — 8°, str. 30.
110. **Hildebrandt P. A.** Materijały dla zapadno-russkoj staropieczatki. — („Pamiętniki russkoj stariny w zap. gub. Impierii“, wyd. przez P. N. Batuszkowa. Zesz. IV 140—160).
111. — Piercezeń po typografijam i godam zapadno-russkim starop. izdanijam cierkowno-sław. szryfta. — („Pamiętniki russkoj stariny w zap. gub. Impierii“ Zesz. VI 171—193).
112. — Po powodu razbora Wierzbowskawo statji Gołowackawo „Sweipolt Fiol und seine kyrillische Buchdruckerei in Krakau.“ — „Drewniaja i nowaja Rossija.“ 1880 № 2.
113. *Historiya papieru i jego fabrykacya.* — „Kalendarz J. Ungra“ na r. 1873. Str. 105—123.
114. **Hoffmann Jan Daniel**. De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithaniae cum variis observationibus rem et literariam et typographicam utriusque gentis aliqua ex parte illustrantibus. Dantisci MDCCXL Apud Georgium Marcum Knochium. — 4°, str. nl. 6 + 71 + 1 czysta.
 Obacz: 325.
 [Toż samo w: *Collectio Nova Scriptorum rerum Polon. et Pruss.* Gdańsk 1753].
115. *Idea Characterum Typographiae Sac. Reg. Maj. in Collegio Premislensi Societatis Jesu Privilegio donata recens illatorum Majori Divinae Gloriae pretiosissima Dei parentis illibato honoris Perreniq. Sanctorum Cultui Consecratorum utilitati demum publicae 1 Januarii 1765 propositorum. Tot Tibi sint laudes Virgo, quot puncta notarum. Congerit, et Typ. digerit iste Typ.* — 8°, str. 16.
116. *Informacya, w której się iasnie pokazuje, iż Bibliopolowie i Typografowie sławney Akademii Krakowskiej, przy wolnościach teyże Akademicy Krakowskiej, od świątobliwych Królów polskich fundatorów*
- nadanych y wszech Stanów teyże Polskiej Rzeczypospolitey potwierdzonych i dotychczas inwiolabiliter dotrzymany, mają być zachowani. B. m. i. r. [Kraków w połowie w. XVII-go]. — F^o, ark. 1
Introligatorstwo. 3. 42. 90. 106. 138. 150. 153. 154. 167. 168. 171. 175 184. 190. 239. 240. 253. 302. 309. 368. 382. 390 459.
117. **J. St.** O życiu Jadwigi Piotrkowczykowej. — „Pamiętnik Galicyjski.“ 1821 I.
118. **Jakowlew W. A.** Russkaja pieczat' w Priwislinskom kraje Istoriko-bibliograficeskij oczerk W. A. Jakowlewa. Warszawa. W typografii Iwana Noskowskawa, Mazowieckaja ulica № 11. 1878. — 4°, str. 43 + 1 czysta.
 [Drukowane poprzednio p. t. Istoriceskij oczerk russkoj pieczatki w Priwislinskom Kraje. Riecz k Aktu 30-wo Awgusta 1877 goda, profiessoru W. A. Jakowlewa.—W wyd. „Godicznyj akt J. Warsz. Uniw.“ 1877. Podaje statystykę].
Jakubowski J. K. Obacz: *Wzory pism*.
119. **Januskiewicz Eustachy**. Kilka słów drukarni polskiej Paryż. Druk Bourgogne et Martinet. 1835.— 8°, str. 8.
 Cf. Br. Z[aleski]. Królikowski Karol, wspomnienie pośmiertne. W wyd. „Rocznik Tow. hist.-lit. w Paryżu. Rok 1870 — 1872.“ (Poznań 1872). Str. 619—629. — L. Gadon. Emigracya polska. (Kraków 1902). III 287.
Januszowski Jan. 271. 474. 488.
Jarostaw. 152.
Jaryszów. 314.
120. **Jastrow W.** K 300-letniemu jubileju Iw. Fiodorowa. — „Kijewska starina.“ 1883.
121. **Jaworski Franciszek** Lwów stary i wczorajszy. Lwów 1911. Wyd. 2-e.
 [Str. 198-204: Latający drukarz i pierwsza polska książka we Lwowie (Paweł Szczerbiec)].
122. **Jenike Ludwik**. Dr. Jan Siostrzyński, b. nauczyciel Warszawskiego Instytutu głuchoniemych, założyciel pierwszej litografii w Polsce. Przez Ludwika Jenike.— „Biblioteka Warszawska“ 1856 VIII 205—232.
 [Wymienia dawniejsze pisma, w których ukazały się życiorysy Siostrzyńskiego].
123. — Jan Siostrzyński.— „Tygodnik Ilustrowany.“ 1872. Str. 156.
124. *Jeszcze kilka słów o papiernictwie w kraju naszym.* — „Korrespondent handlowy, przemysłowy i rolniczy“ (dod. do „Gazety Warszawskiej“). 1854 № 32.
125. **Jurkiewicz Karol i Weinberg Aleksander Maryan**. Badania nad papierami krajowymi ze względu na ich własności fizyczne i skład chemiczny dokonali prof. dr Karol Jurkiewicz, b. Dziekan Ces. Uniw. i Aleksander Maryan Weinberg, Dr. fil. i Mag. nauk przyrod. I Papiery dokumentowe z 2 drzeworytami i jedną tablicą mikrofotograficzną. Warszawa. Druk K. Kowalewskiego, Królewska № 29. 1887. - 8°, knl. 1 + str. III + 45 + 1 nl. i 3 tablice.
 [Odbite na czterech gatunkach papieru, każdy arkusz na innym.—Obejmuje nadto część historyczną i opis fabrykacji papieru].
126. **K. B. J.** Wspomnienie o półwiekowem istnieniu księgarni i drukarni J. B. Lange w Gnieźnie, poświęcone pamięci jej założyciela, Jana Bernarda Langego, * 1817 † 1881, skreślił B. J. K. Gniezno, 15 IX 1899.— 4°, str. 28. Z 7 portr i ryc.
127. **K. W.** Po powodu jubileja pierwawo russkawo pieczatnika Iwana Fiodorowa. — „Więstnik Jewropy.“ 1884 III.
128. **Kado Michał**. Opisanie fabryki papierni.— „Dziennik Wileński.“ 1817 II 429—471.
129. *Kalendarz drukarski* na r. 1901 Kraków. Nakładem Wład. Teodorczuka, druk Uniw. Jag 16°, str. 2 nl. + 118. Z rys. w tekście.
Kalisz. 84.
130. **Kaładowicz K.** Joann Fiodorow, pierwszy mos-

- kowskiej typograficznej. — „Więstnik Jewropy“ 1813. Cz. 71.
131. — Świedienija o trudach Swaipolta Fiolia, drewniej-szawo sławianskawo typograficzny. Moskwa. W ti-pografii Sieliwanowskawo. 1820. — 8°, str. 13
[Odb. z pisma „Więstnik Jewropy“ 1819. Cz. 106 i 107].
132. — Zapiska ob Joannie Fiodorowie. — „Więstnik Jew-ropy.“ 1822. Cz. 123. Z podobizną nagrobka F-a we Lwowie.
133. **Kałużniacki Em. prof.** Historische Uebersicht der Graphik und der Orthographie der Polen. (Aus den Sitzungsberichten der phil.-hist. Classe der K. Akademie der Wissenschaften, XCIX Band 2 Heft, besonders abgedruckt). Wien, C. Gerold's Sohn. 1882. — 8°, str. 42.
Rec.: [Wisłocki]. „Przewodnik bibliograficzny.“ 1882 IX 175.
Kamieniec Fodolski. 288.
134. **Kamiński Walenty ks.** Controversiae a Reli-giosis Scholarum Piarum Collegii Varsoviensis, Collegio Varsoviensi Societ. Jesu de Jure publicae imprimendi illatae a Valentino Kamiński Schol. Piar. B. m. i r. [Warszawa, około 1744?]. — 4°, knl. 28.
135. **Karatajew I.** Osmoglasnik 1491 g., napieczatannyj w Krakowie. Z 1 ryc. Petersburg 1876.
Kartografia. 33. 107. 303.
136. Katalog księgozbioru Stowarzyszenia dru-karzy i litografów „Ognisko“ w Krakowie. Kraków 1889. — 8°, str. 24.
137. Katalog biblioteki Stowarzyszenia drukarzy i litografów „Ognisko“ w Krakowie. Kraków. 1889. — 8°, str. 42.
138. Katalog Wystawki Piereplotnawo Iskusstwa 1897. Katalog Wystawy Introligatorskiej. Wystawa Introligatorska urządzona przez Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej, w gmachu Muzeum Przemysłu i Rol-nictwa; w Maju i Czerwcu 1897 r. Druk P. Laskauera & W. Babickiego, ul. Ś-to Krzyzka № 11. — 8°, knl. 2 (tytuł) + str. nl. 70 (Lista wystawców i wstęp) + 28 (ogłoszenia).
[Str 1—22: Z dziejów introligatorstwa polskiego (przez Zygmunta Wolskiego)].
139. **Keppen P. I.** O pamiatnikie Iwanu Fiodorowu. — W wyd.: „Spisok russkich pamiatnikow.“ Moskwa. 1822. Str. 38.
[*Kiciński Brunon hr.*].
140. Brunonowi Hrabi Kicińskiemu Wydawcy Tygodnika i Gazety Codziennej w Dzień Jego Imienin dnia 6-go Października 1818 r. Drukarnia. — B. m. i r. — 4°, knl. 1. [Wierszem].
141. — Brunonowi Hrabi Kicińskiemu w Dzień Jego Imienin Dnia 6-go Października 1819 Roku. Drukarnia. [k. 2-a:] Wiersz. — B. m. i r. — 4°, knl. 2.
142. — Brunonowi Hrabi Kicińskiemu, w Dzień Jego Imienin dnia 6-go Października 1820. Drukarnia. [k. 2-a:] Wiersz. — B. m. i r. — 4°, knl. 2.
143. — Do JW. Hrabi Brunona Kicińskiego. w Dzień JEGO Imienin d. 6-go Października 1822. B. m. i r. — 4°, knl. 1. [Wierszem]*.
144. **Knapieński Władysław ks, dr.** Jubileusz Ojca św. i cenzura rosyjska. Odbitka z „Przeglądu Polskiego.“ Kraków. Nakładem autora. Drukarnia „Czasu.“ 1893. — 8°, str. 45.
145. **Knauthen Krystyan.** Annales typographici Lusa-tiae Superioris oder Geschichte der Ober-Lausitzischen Buchdruckereien, darinnen von denen An-und Einrich-tungen, glücklich-und unglücklichen Schicksalen der Buchdruckereien in Ober-Lausitz, derselben Drucker-Herrn, und denen aus selbigen ans Licht erschienenen Schriften gehandelt wird, als ein Beitrag zu der Buch-drucker Historie mitgetheilet von Christian Knauthen, Gorlic. Lauban. gedruckt und verlegt von Nicolao Schillen. — B. r. [1740]. — 4°, knl. 4 + str. 90.
146. — Historischer Abriss von dem Anfang und Wachst-um der Gelehrsamkeit in Ober Lausitz, und wie die Ober-Lausitzischen Buchdruckereien derselben gedienet, bei Gelegenheit des dritten Buchdrucker-Jubel-Festes 1740 entworfen von Christian Knauthen, Gorl. Leipzig und Görlitz, zu finden bei Siegmund Ehrenfried Rich-tern. — B. r. [1740]. — 4°, knl. 2 + str. 27.
147. **Kochanowski J. K.** Bibliografia druków Zamoj-skich 1594—1800. — Z podobizną jednego ze starszych druków zamojskich z wyobrażeniem pośrodku godłem drukarni zamojskiej.
[Str. 1—LXXVII w pracy tegoż autora: „Dzieje Aka-demii zamojskiej.“ (Kraków 1899—1900. „Objaśnie-nie“ (str. III — V) zawiera historię oficyny zamoj-skiej].
148. **Koehler Karol dr.** Druki kościańskie Wiganda Funcka z wieku XVII. Z uwzględnieniem działalności tego drukarza w Lesznie. Podał dr. K. Koehler. Po-znań. Czcionkami drukarni „Dziennika Poznańskiego.“ 1895. — 8°, str. 14. (Odbitka z t. XXI „Rocznika Tow. przyj. nauk poznańskiego“).
- 149.* **Kończakowski Julian.** Wiadomości o fabrykach i rękodzielnach w dawnej Polsce. (Odbitka z Przeglądu Bibliograficzno-Archeologicznego). Warszawa 1881.
[Str. 17—23 i 75. Drukarnie. 26: Gisernia czcio-nek drukarskich. 47-48 i 77-78: Papiernie].
- 150.* — Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce, napisał Julian Kończakowski. Kra-ków i Warszawa. 1888. — 8°, 744.
[Str. 141: Cynkografia 148—159. Drukarnie. 180-181: Gisernie czcionek drukarskich. 224—228: Intro-ligatorstwo. 275: Litografia. 432 — 438: Papiernie. — 447-448: Pergamin—513-514: Rytownictwo].
Kołomyja. 12.
151. **Kompaniewicz B.** Primus Truber oraz wiado-mości o niektórych drukarniach sławiańskich i dziełach tamże wydanych. — W wyd.: „Pamiętki historyczne krajowe. Zebrał i własnym nakładem wydał Ludwik Zieliński“ We Lwowie. 1841. Str. 109—146.
152. **Kopera Feliks.** Książka z roku 1621, drukowana w Jarosławiu. — „Sprawozdania komisji do badania historii sztuki.“ VIII str. CLXXIV.
153. — Oprawa książki z biblioteki Długosza z Biblioteki ces. w Petersburgu — „Sprawozdania komisji do ba-dania historii sztuki.“ VII.
154. — Oprawa srebrna Ewangeliarza Księżnej Anastazy, żony Bolesława Kędzierzawego, w Bibliotece Publicznej w Petersburgu. — „Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki.“ VII 41—47.
Korekta. 54. 60. 200. 253. 508.
155. **Korotyński Ludwik.** 500 lecie Gutenberga. „Ty-godnik Ilustrowany.“ 1900 № 25 str. 482-3. Z portr Fiola, 4-ma podobiznami kart tytułowych i kompozycją T. Jaroszyńskiego: Pierwsza odbitka.
156. — I. [Ludwik Korotyński]. Stulecie litografii. — „Ty-godnik Ilustrowany“ 1895 № 42
[Z portretem i życiorysem Jana Siostrzyńskiego].
157. **Korotyński Wincenty.** Adam Zawadzki — „Ty-godnik Ilustrowany.“ 1875. Str. 241 i 259.
[Toż samo p. t. „Józef i Adam Zawadzcy, księga-rze wydawcy w Wilnie“ — w wyd. „Warszawski Rocznik Literacki.“ Rok piąty, 1875, str. 273 — 278. Z portretem Adama Zawadzkiego].
158. — Postępy drukarstwa polskiego. — „Tygodnik Ilustrowany.“ 1878 № 158 i 159 (1000 i 1001).
159. **Korotyński Władysław.** Drukarnictwo. — „Wielka Encyklopedia Powszechna.“ XVII 116—136.
160. — Drukarze bez druków. — „Kurjer Warszawski.“ 1903. 26-XI.
[W sprawie bezczynności Zgromadzenia drukarzy i potrzeby istnienia przy nim biblioteki fachowej].
161. — Jan Haller. — W wyd.: „Panteon polski wiedzy i sztuki“ Warszawa 1898. Str. 50—52.
[Z podobizną liter hallerowskich].

*) „Książka jubileuszowa“ Kurjera Warszawskiego (str. 29) wspomina o jednym tylko takim powinszowaniu dla Kicińskiego, bez daty, i przytacza tekst inny, niż w czterech wyżej wymienionych. Będzie to zapewne powinszowanie z r. 1821.

162. — Pierwociny litografii w Warszawie. — „Wędrowiec“ 1896 № 6. Z 5 rys. *Kościana*. 148.
163. (Kosicki Ludwik, wydawca). [Odbicia drzeworytów z drukarni krakowskich XVI w. Kraków 1840]. F^o, knl. 204 (172-a czysta).
[Obejmuje: k. 1 i 2: 41 odbicie; k. 3: Przedmowa; k. 4–62: drzeworyty, w ilości 117, z Biblii szarfenbergerowskiej oraz Postylli Wujka; k. 63–135: drzeworyty, w ilości 199 (7 nienumerowanych + 192) do tychże wydawnictw, Nowy Testament; k. 136–138: Objaśnienie drzeworytów; k. 139–186: drzeworyty, w ilości 369 (prócz 11, odbitych powtórnie w kolorach), do Kroniki Miechowity (Haller 1521), Kroniki Polskiej Bielskiego (Sibeneycher 1597), tegoż Kroniki Świata (1550, 1553, 1564), nadto monety (z dzieła niewiadomego) i Rozmaitości; k. 187–200: herby (319 drzew.); k. 201: herby województw i ziemi (16 drzew.); k. 202: herby miast i księstw (13 drzew.); k. 203–204: Objaśnienie odbić herbów – Odbite z drzeworytów, przechowanych w Bibliotece Jagiell., bez tytułu, w 100 egz., staraniem Jana Schindlera, kanonika krak., pod kierunkiem Ludwika Kosickiego, dyrektora szkoły technicznej].
Rec.: Wł.: Odbicia drzeworytów. „Biblioteka Warszawska“ 1E41 III 650–651.
164. Kostecki Platon. W stuletnią [sic] rocznicę założenia drukarni Pillerów (1773–1873. Józef, Piotr Kornel) we Lwowie; Kornelowi Pillerowi, właścicielowi drukarni, litografii i giserni dnia 18 września 1873 lwowscy towarzysze sztuki drukarskiej. Lwów, I Związkowa drukarnia, 1873. — F^o, knl. 2.
Kraków. 58. 82. 91. 94. 95. 135. 136. 137. 215. 274. 275. 277. 292. 294. 318. 391.
165. Kraszewski J. I. Pamiątka drukarni J. I. Kraszewskiego w Dreźnie. 1868–1871. Drezno. Drukarnia J. I. Kraszewskiego. 1871. — 8°, str. 16.
- 166.* — Wilno od początków jego do roku 1750 przez J. I. Kraszewskiego. Wilno 1840–1842. 4 ty.
[IV 71–76: Drukarnie w Wilnie; R. XVI-y: Cenzura ksiąg; R. XV-y Cech introligatorski].
167. Kraushar Aleksander. Alexander Kraushar. Miscellanea Historyczne. V. Księgarze warszawscy i spory ich z introligatorami. Kartka historyczna z wieku XVIII. Warszawa. Nakładem „Przeglądu Historycznego.“ Druk Wł. Łazarskiego, Marszałkowska 114. 1906.—8°, str. 30 + 1 czysta.
168. Kresch Wilhelm. O introligatorstwie słów kilka.— „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza.“ 1873 91-92, 98-99.
169. — Maszyna angielska pośpieszna do rubrykowania i liniowania papieru. — „Gazeta handlowa i przemysłowa.“ 1845 № 95
Królewiec. 86. 103. 104. 327. 465.
170. Królikowski Leopold. Kilka słów o sztuce drukarskiej w Polsce, z uwzględnieniem literatury porobiorowej w Wielkim Księstwie Poznańskim. Napisał Leopold Królikowski, zarządca drukarni N. Kamińskiego i Sp. w Poznaniu. (Odczyt miany w Poznaniu dnia 29 czerwca 1890 r. w 450-tą rocznicę wynalezienia Sztuki Drukarskiej). (Część dochodu przeznaczona się na fundusz zakładowy dla towarzyszy, którzy 50 lat w zawodzie drukarskim wytrwali). Poznań. Drukiem i nakładem P. Krzyżankiewicza. 1890. [Wyszło właściwie w początkach 1891.] — 16°, str. 47 (= 1 knl. + IV + (9–47)).
[Str. 37–47: Imienny spis obecnych właścicieli drukarni i towarzyszy sztuki drukarskiej w główniejszych miastach na obszarze przed i porobiorowej Polski].
Ksylografia. 34.
Kursy kształcenia zawodowego grafików. Obacz 265: Pierwsze sprawozdanie.
171. L. Introligatorstwo. Papier safanowy.— „Stawianin“ I 5 str. 69-71.
172. Lambeck Ernest. Geschichte der Rathsbuchdruckerei von Thorn Thorn. Gedruckt in der Rathsbuchdruckerei. 1868. — 4°, str. 20.
Lambert. 247.
Lange J. B. 126
- 173.* Laskowski Jarosław. Z przeszłości Dobromila.— W wyd.: Jednodniówka dobromilska dla VIII Zjazdu ochotniczych straży pożarnych. Drukarnia Pintera i Sp. 1897. 4°, str. 18.— Str. 3–13
[Drukarnia dobromilska].
174. Lechner K. Nachtrag zur Olmützer Agenda des Bischofs Stanislaus Pawlowsky. — „Centralblatt für Bibliothekswesen.“ 1897 IV 175–179.
175. Lelewel Joachim. Joachima Lelewela Bibliograficznych Ksiąg Dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke Historya drukarni krakowskich — tudzież Historya Biblioteki Uniw. Jagiell. w Krakowie a przydany Katalog inkunabulów polskich. — Non haec in nostris, ut quondam, scribimus hortis. *Ovid. trist. I. 10. v. 37* = Tom I [Tom II]. Wilno Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego Typografa Imperatorskiego Uniwersytetu 1823 [t. II-gi: 1826].—4°, str. 280 i 5 tablic [I-IV i X]; str. 435 i 8 tablic [VII-IX i XIV-XVIII].
[Brakujące tablice, w ilości pięciu nie były do dzieła dołączone; miały one wejść do projektowanego dodatku. Umieścił je natomiast autor w swym „Albumie rytownika polskiego, gdzie są tą kolejną: 1) nieliczbowana, dotycząca dyplomatyki ruskiej; 2) nieliczbowana, z drukarni Fiola i Skoryny, 3-5) V, XII i XIII].
176. Leonid, archim. Bibliograficzeskija zamietki o słuzebnikach wilenskoj pieczati XVI w. — W wyd.: „Pamiatniki drevniej piśmiennosti“ 1822 IX.
177. Lepszy Leonard. Pergamieniści i papiernicy krakowscy w ubiegłych wiekach i ich wyroby. Napisał Leonard Lepszy.— „Rocznik Krakowski“ IV 233–248.
Rec.: Dr. Zbigniew Pazdro. „Kwartalnik historyczny“ XIV 681–683
178. Lespremont. Uwiadomienie o nowowynalezionym sposobie klejenia papieru w kadziach.— „Izys polska.“ 1827-8 III 91–94.
Leszno 507.
179. Lewestam F. H. O wynalezieniu sztuki drukarskiej i o zakładach S. Orgelbranda w Warszawie. Przez F. H. Lewestama. — Z 9 ryc. W Kalendarzu W. T. D. na r. 1863. Rok I. Pod red. J. I. Kraszewskiego. Warszawa, druk S. Orgelbranda. Str. 77–88.
180. — [Lewestam] F. H. Drukarstwo.— „Encyklopedyja Powszechna Orgelbranda“ VII 450–455.
181. — Stereotypija. — „Encyklopedyja Powszechna Orgelbranda.“ XXIV 151-152.
182. Lichaczew N. P. Paleograficzeskije znaczenije bu-mażnych wodnianych znakow. — Petersburg. 1899. — 4°, str. 17 + 635 tabl. + 4 tabl. F^o. [Wyd. 2-e].
[Wyd. 1-e: Petersburg. 1891 8-o, 116 tabl.].
183. Liepmann. Odciskanie olejnych obrazów.— „Wiadomości handlowe i przemysłowe“ (dod. do „Gazety Codziennej“). 1841 № 6.
184. Lisowski Stanisław. Wiadomość historyczna o księgarniach i drukarniach warszawskich od najdawniejszych czasów aż do roku 1793-go, czerpana z akt dawnych przez Stanisława Lisowskiego. Warszawa. 1851. — 8°, str. 30 + 1 nl.
[Nadbitka z „Biblioteki Warszawskiej“ 1851 III 1–29]
185. Litografia. — „Pamiętnik rolniczo-techn.“ 1834 XIV 148-152.
186. Litografia w Warszawie. — „Izys Polska.“ 1820 II 218-225.
187. Litografia w Warszawie. — „Rozmaitości“ [lwowskie]. 1821 № 98: 391-392; № 99: 395-396.
188. Litotypografia optyczna. — „Pamiętnik Sztuk Pięknych.“ Str. 199.
[Krótka notatka].
Litografia. 21. 44. 88. 122. 123. 150. 156. 162.

- 185-188. 212. 253. 278. 291. 337. 340. 341. 348. 378. 382. 388. 458. 464.
Litwa. 26. 199. 323. 395.
Liwczał Józef. 305.
189. **Lohmeyer Karol**. Geschichte des Buchdruckes und des Buchhandels in Herzogthum Preussen. XVI und XVII Jahrhundert. I Abteilung. I Der preussische Buchdruck im XVI Jahrhundert. II Der preussische Buchhandel im XVI Jahrhundert. Beilagen. Leipzig. 1896.— 8°, str. VIII + 108.
 [Odbitka z „Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandel.“ Herausgegeben von der historischen Commission des Börsenvereins der deutschen Buchhändler. XVIII, 29 — 140].
Rec.: M. Perlbach. „Kwartalnik historyczny.“ 1897. 361-2 — Dr P. Schwenke. „Centralblatt für Bibliothekswesen.“ XIII 407 412. — „Altpreus. Monatschrift.“ 1897.
190. **Lorentowicz Jan**. Nasze introligatorstwo. I. Dawniej. II. Dzisiaj. — „Przewodnik Antykwarski.“ №№ 6 i 7.
Lwów 11. 12. 24. 33. 43. 68. 81. 121. 164. 26 8
191. **Ł.** Wystawa sztuki drukarskiej w Petersburgu. — „Kraj.“ 1895 10.
192. [**Łątkiewicz Onufry**]. Wiersz w Dzień Imienin Wielmożnego Imci Pana Onufrego Łątkiewicza. Od osób pracujących w własney Tegoż Drukarni w Dniu 13-ym Czerwca 1821 roku Ofiarowany. — B. m. [Warszawa]. 4°, knl. 2.
193. — Wiersz w Dzień Imienin Wielmożnego Imci Pana Onufrego Łątkiewicza, Od Towarzyszów w Drukarni Tegoż pracujących 12 Czerwca 1824 r. Ofiarowany. — B. m. [Warszawa]. 4°, k. 1.
 Obacz: 454. 455.
- 194.* **Łepkowski Józef**. Wiadomości o Szlaku. Napisał Józef Łepkowski. — „Biblioteka Warszawska.“ 1849 VIII 319—366.
 [Str. 349—358: III. Pismienictwo, uczeni, drukarnie. Rozdział ten przedrukowało czasopismo „Stado“ (Budyszyn), R. I (1849), str. 88, 96 i 99].
- 195.* [**Łętowski Ludwik**]. (Podgórzanin Bartłomiej). Miscellanea. W Krakowie. 1866.
 [Str. 112—123: Kilka słów o cenzurze w Polsce].
196. **Łopacki J. ks.** O wynalezieniu sztuki drukarskiej, pierwszych drukarniach w Europie i najpierwszych księgach wyszłych z pod prasy, tudzież o stanie dzisiejszym niektórych drukarń polskich.— „Rozmaitości“ [lwowskie]. 1822 № 77 do 84.
197. **Łoziński Wł.** Spór drukarza z księgarzem w r. 1616. — „Kwartalnik historyczny.“ III 703-8
 [Między Szeligą Janem, drukarzem dobromilskim, a Janem Policusem, księgarzem zamojskim].
- 198.* **Łukaszewicz Józef**. Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach. Tom II. W Poznaniu. 1838.
 [Str. 34—43: Drukarnie].
 — Toż samo po niemiecku: Historisch-statistisches Bild der Stadt Posen. Aus dem Polnischen übersetzt von L. König im Jahre 1846, revidirt und berichtigt von Prof. Dr. Tiesler. Poznań. Jolowicz. 1880. 2 ty.
 [II 4-5 Papiernie; 26—37: Drukarnie i Księgarnie].
Łukaszewicz Zestaw. Obacz: Wzory pism.
199. **Łukaszewicz Ł.** O czisle typografij w siewiero-zapadnom kraje w preznija wremiena do nastojaszczawo stoletija. — „Kowienskija gubernskija Wiedomosti.“ 1874 № 4.
Łużyce Górne. 145. 146.
200. **Łysakowski F.** Poprawianie błędów drukarskich. [Odbitka z Kalendarza drukarskiego]. Kraków. Drukarnia c. k. Uniwersytetu Jagiell. 1901. — 16°, str. 8.
201. **Machina zecerska** — „Wiadomości handlowe i przemysłowe“ (dod. do „Gazety Codziennej“). 1842 № 1
202. **Machina zecerska**. — „Przewodnik ekonomiczny.“ 1871. 333-334.
203. **Maciejowski W. A.** De Sveboldo Fiolo et Joanne Hallero duobus antiquis Cracoviae typographis sucinta epitome, quam ex opere polonico G. S. Bandtkie de inventa Moguntiae typographia et typographibus Cracoviensibus inscripto, collegit Venc. Alex. Maciejowski. — „Miscellaneorum Cracoviensium fasciculus I.“ Cracoviae 1814.
- 204.* — Historia rzemiosł, rzemieślników i rzemieślniczych wyrobów w Polsce, od czasów najdawniejszych aż do końca XVIII wieku. — „Kwartalnik Kłosów.“ Rok pierwszy [1877]. T. I. Str. 124—155.
 [Str. 134-5: Giserzy].
Maj Jan. 97.
- 205.* **Makarewicz Juliusz dr.** Ustawy karne dodatkowe, wraz z ustawą drukową. Kraków. Nakładem L. Frommera. Druk W. L. Anczyca i Sp 1899. — 16°, str. 2 nl. + 440.
206. **Maksimowicz M. A.** Swiedienija o knigopieczatanii w jużnoj i jugozapadnoj Rossii. O naczale knigopieczatanija w Kijewie, mnimom i diejstwitielnom. — „Kijewskija jeparchijalnyja Wiedomosti.“ 1872 № 10. *Malborg*. 102.
207. **Mańkowski Alfons ks.** Dzieje drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Prusiech Zachodnich wraz ze szczegółową bibliografią druków polskich zachodniopruskich Opracował ks. Alfons Mańkowski. — „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu.“ Rocznik trzynasty. Str. 260—299.
208. **Maszyna do składanja liter.** (Wynaleziona w Augsburgu). — „Korrespondent handlowy, przemysłowy i rolniczy“ (dod. do „Gazety Warszawskiej“). 1845 № 82.
209. **Mendez Franciszek**. Tipografia española o historia de la introduccion propagacion y progressos del arte de la imprenta en Espana por Fray Francisco Mendez. Sec. edicion corregida por Don Dionisio Hidalgo. Madrid 1861.
210. **Mieczyński Adam**. Nowe materiały do wyrobu papieru do pisania — W wyd. tegoż autora p. n.: „Rzeczy gospodarskie.“ Warszawa. 1859. — 8°, str. 402.
211. **Mierzyński Stanisław dr.** Handbuch der praktischen Papierfabrikation. I. Band: Die Herstellung des Papiers aus Hadern auf der Papiermaschine. Wien. 1886. — 8°, str. XIV + 436. Ze 166 ryc.
Mikołaj pod Wadowicami 231.
212. **Minter Karol Juliusz**. [Do historyi Instytutu litograficznego Ministerjum wyznań i oświecenia publicznego]. — „Kurjer Warszawski.“ 1871 8-XI.
213. **Modest, archim.** Supraslskaja tipografija i jeja izdanija. — „Wiestnik zapadnoj Rossii.“ 1867 II № 7.
214. **Molski Marcin**. Do pewnej drukarni dnia 12 marca 1821 r. — „Przyjacieli Ludu.“ X str. 47-48.
 [O drukarni W. Krasieńskiego z powodu wprowadzenia nowych czcionek. Wierszem].
Mostonksi Tadeusz. Obacz: Wzory pism.
215. **Na cześć Jana Gutenberga** drukarze krakowscy Wytłoczono nakładem Komitetu wydawniczego (Józef Kusiba) w drukarni Uniwers. Jagiell. w Krakowie r. 1900. — 8°, str. LXX + 1 knl. + 8 k. ogłoszeń drukarń.
 [Treść: Seweryna Duchńska. Na 500-letni obchód urodzin Gutenberga. (Wiersz). — Bolesław Prysak Jan Gutenberg. — Wynalazek druku. — Jan Karasiński. Sen metrapaży. (Wiersz). — Stanisław Tarnowski. Rozmowa zmarłych (J. Śniadeckiego i J. Majera), naśladowanie Krasieckiego. — Wł. Orkan. Od mórz do mórz. Tłom. z l. Szwaba. — Jordan. Postacie z przed pół wieku — Andrzej Niemojewski. Twardowski. (Wiersz).—Ignacy Daszyński. Uwagi.— Jan Karasiński. Nadzieja. Do „żelaznego kolegi.“ (Wiersze). — List Fryderyka Chopina do Jana Matuzyszkiego. 25-XII 1830. (Przepisał Ferdynand Hoesick). Stanisław Dubienko. Krótka powieść. (Wiersz). — F. Ł. Jubileusz w Krakowie. — Adam Staszczak. Sonet. — Myśli Augusta Sokołowskiego. — Wykaz drukarń krakowskich od r. 1465 do 1900
Nieświsz. 5.
216. **Niewiadomski Wincenty**. Papier z drzewa według pomysłów: Woeltera, Payen'a, Bachet'a i Ma-

- chard'a. — „Przegląd techniczny wynalazków“ w „Jana Jaworskiego Kalendarzu Ilustrowanym na rok 1869.“ Str. 14–22. Z ryciną, przedstawiającą: Mechanizm przerabiający miążgę drzewną na papier.
217. — Pergamin roślinny i papier Poumarède'a. Machina barwiąca papier jednocześnie wielu kolorami. — „Przegląd technologii i wynalazków“ w „Jana Jaworskiego Kalendarzu Ilustrowanym na rok 1872.“
Cf. „Gazeta Warszawska.“ 1877 № 82. Odczyt Milicera o pergaminie roślinnym.
218. Noty Najjaśniejszemu Królowi Prześwietnym Rzeczypospolitej Zgromadzonemu Stanom względem drukarni Królestwa Polskiego, a osobliwie znajdujących się w stołecznym mieście Warszawie, podane na Sejmie w Grodnie R. 1784.
[Przedrukowane w Bandtkiego „Historii Drukarni w Kr. P. i W. X. L.“ II 234–246. — Druga nota obejmuje m. in. „Stan Drukarni znajdujące się w Warszawie“].
219. **Nowiński Stanisław.** O wynalezieniu druku. — „Opiekun domowy.“ 1868. Str. 101-3. Z ryc., przedstawiającą pomnik Gutenberga w Moguncyi.
220. **Nowolecki Aleksander.** Samuel Orgelbrand. Kraków. 1875. — 8°, str. 22.
221. Nowy wynalazek w sztuce drukarskiej. — „Przyjaciel Ludu.“ 1835. Str. 151.
222. Odkryta tajemnica odciskania obrazów olejnych metodą Liepmanna. — „Gazeta Handlowa i Przemysłowa.“ 1842. № 70.
223. O fabrykacji maszynowego papieru. — „Wiadomości handlowe i przemysłowe.“ (Dod. do „Gazety Codziennej“) 1839 Str. 1085–86.
224. OGNISKO. Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów. Organ „Stowarzyszenia drukarzy i odlewczy czcionek oraz pokrewnych zawodów dla Galicyi, W. Ks. Krakowskiego i Bukowiny „Ognisko we Lwowie.“ Wychodzi 2 razy na miesiąc. № 1 dn. 20 IV 1895 r. [Obecnie wychodzi 3 razy na miesiąc, jako organ Związku austriackich stowarzyszeń drukarskich. Wyd. i odp. red. Jul. Obirek].
225. O klejeniu papieru w kadziach i o różnych przyrządzeniach do tego celu używanych. — „Pamiętnik Rolniczo-Technologiczny.“ 1833 VIII 144–154.
226. O księgarniach i drukarniach w Galicyi, tudzież dziełach wyszłych r. 1829. — „Czasopism Naukowy Księgozbioru publ. im. Ossolińskich.“ Rok wtóry. (1829).
227. O księgarstwie w Polsce. — „Pamiętnik Warszawski.“ 1818 № 12 str. 455–481.
228. O lbrzymia pośpieszna prasa drukarska. — „Pamiętnik gospodarski.“ 1851 106.
Toż samo: „Korrespondent handlowy, przemysłowy i rolniczy.“ (Dod. do „Gazety Warszawskiej“ . 1851 № 17.
Oleodruk. 183. 222.
229. **Oleszczyński Seweryn.** Do redakcyi Biblioteki Warszawskiej (dnia 29 sierpnia 1849 r.). — „Biblioteka Warszawska“ — 1849 IX 623-4.
Obacz: 398.
[O druku anastatycznym. — Obacz 269. 340].
Oliwa. 102.
230. O odlewaniu modeli drukarskich każdej wielkości, na sposób stereotypów. — „Izys Polska.“ 1826 II 100-103.
231. O papierni w Mikołaju pod Wadowicami. — „Ognisko.“ 1862 № 12.
232. **Opieliński Jan Nep. ks. dr prof.** O cenzurach kościelnych z uwzględnieniem najświeższych dekretów Stolicy św. Poznań. Nakładem autora. Księgarnia św. Wojciecha. Drukarnia Kurjera Poznańskiego. 1894. — 8°, str. 352.
233. — Dekrety generalne Leona XIII o książkach zabronionych i o cenzurze książek, z objaśnieniami. Poznań. Nakładem autora. Księgarnia św. Wojciecha. Drukarnia Kurjera Poznańskiego. 1898. — 8°, str. 70.
234. — Komentarz do cenzur kościelnych po dziś dzień obowiązujących. Napisał X. Jan Nep. Opieliński, dr. filoz. i św. teolog. prof. seminarium gnieźnieńskiego, egzaminator prosynodalny. Poznań. Nakładem autora. Księgarnia św. Wojciecha. Drukarnia Kurjera Poznańskiego. 1896. — 8°, str. 1 nl. + 410 + 1 nl.
235. Opis drukarni w Paryżu przez właściciela skreślony. „Magazyn Powszechny.“ 1835, str. 580-83.
236. Opis wynalazku d-ra Berresa utrwalenia dagerotypów i przysposobiania ich pod prasę drukarską. — „Wiadomości handlowe i przemysłowe“ (Dod. do „Gazety Codziennej“). 1840. Str. 1653-1654.
237. O postępie fabrykacji papieru w kraju naszym. — „Korrespondent handlowy, przemysłowy i rolniczy.“ (Dod. do „Gazety Warszawskiej“). 1854. № 15 i 16.
238. O postępie sztuki drukarskiej tudzież o jej wpływie na taniość książek. (Według „Monthly Literary Magazine“) — „Wizerunki i Roztrząsania naukowe.“ Cz. IX-a (1835) str. 84–108.
[Estreicher III 502 podaje jako oddzielnie wydane (u Orgelbranda w Wilnie, b. m. i r.).
239. O połączeniu i robieniu wycisków na papierze, na obicia i tektury przeznaczonym. — „Gospodarz wiejski i miejski.“ 1838, str. 222-26.
240. [Oprawy dawne]. — „Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki“ VI 213 i VII str. X-a.
Orgelbrand Samuel. 50. 179. 220. 489.
241. O robieniu papieru ze słomy, siana, ostu, kory drzewnej i paździoru lnianego lub konopnego. — [Bez osobnego tytułu]. 8°, str. 15.
[Nadbitka z „Dziennika Wileńskiego.“ 1818 II str. 573–587.
242. O rycinach na drzewie. — „Lwówianin.“ 1835, str. 112 i 124-5.
Ostróg. 331.
243. O użyciu na papier włóknistych części burakowych. — „Wiadomości handlowe i przemysłowe“ (dod. do „Gazety Codziennej“). 1837, str. 471-2.
244. **P. M. P.** Wiadomość o machinach do robienia papieru wynalezionych we Francyi — „Dziennik Wileński.“ 1819 II 391-4.
245. **Paumann J.** Wolność druku i miłość bliźniego 1848, d. 24 marca. Kraków. — 1°, str. 4. [Po polsku i niemiecku].
246. **Pakulski N.** Zastosowanie masy drzewnej do fabrykacji papieru w Cesarstwie. Przez inżyniera-technika N. Pakulskiego — „Przyroda i Przemysł.“ 1874, str. 147-9.
247. Pamiętka obchodu 25-letniej rocznicy założenia Stowarzyszenia drukarzy polskich w Poznaniu, w dniu 11 października 1896. Poznań. Druk Dziennika Poznańskiego. 1896. — 8°, str. 80. Z ryc. w tekście.
[Str. 41–78: *Pogorzeleczyk Marcin.* Odczyt o drukarstwie miany w 25-tą rocznicę założenia Stowarzyszenia drukarzy polskich w Poznaniu w dniu 11 października 1896].
248. Papier do pisania ze słomy. (Przez Lambertla). — „Dziennik Wileński“ 1827 IV 170.
249. PAPIER I MATERIAŁY PIŚMIENNE. Redaktor i wydawca K. Kułakowski. Warszawa.
R. I (1907) N-row 6 [?].
250. Papier na którym pisać można wodą a nawet śliną. — „Pamiętnik Rolniczo-Technologiczny. 1833 X 79–85.
251. Papier z turzycy. — „Tygodnik przemysłowo-handlowy.“ 1873. 16 str. 34.
252. Papierne. Z ryc. — „Magazyn Powszechny.“ 1835, str. 459-64.
Papiernictwo. 2. 41. 52. 62. 77. 90. 113. 124. 125. 128. 149. 150. 169. 171. 175. 177. 178. 210. 211. 216. 217. 223. 225. 231. 237. 241. 243. 244. 246. 248. 250-253. 260. 262-264. 267. 290. 291. 310. 334. 347. 349. 352-355. 374. 389. 475. 476. 482-483.
- 253.* (**Paprocki Teodor**). Podręcznik księgarski. Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich. Na podstawie swoich i obcych źródeł opracowany pod redakcją Teodora Paprockiego. Warszawa. Nakład i własność

- Teodora Paprockiego. 1894. — Drukiem Emila Skiwińskiego. — 8°, knl. 5 + str. 588 + VIII + 3 nl.
[Str. 30—112: Drukarsstwo (Historia sztuki drukarskiej. Technika sztuki drukarskiej. Rękopis. Obliczanie rękopisu. Format dzieła. Wybór czcionek. Korrekta. Jak należy czytać korektę. Obliczanie kosztów druku). Papier. (Fabrykacja papieru. Przygotowanie miazgi i wyrób papieru. Wykończenie surowego papieru). Ilustracje. (Drzeworyt. Galwanotypia i stereotypia. Cynkotyp. Miedzoryt. Litografia. Druk kolorowy. Własności reprodukowanego oryginału. Niezbędne własności płyt ilustracyjnych). — Str. 120—127: Oprawa i broszura]. Obacz: 60. Dubowski.
Paryz. 119. 235.
254. **Pawiński Adolf.** Drzeworytnictwo polskie. I. W wiekach dawnych. Z 5-ma ryc. — „Tygodnik Ilustrowany.“ 1878. № 158 (№ 1000). Obacz: 85. Gerson W.
255. — Jeden z pierwszych drukarzy w Hiszpanii, Stanisław Polak, 1491—1503, przez A. Pawińskiego. „Kłosy.“ 1882. № 862 i 863.
Cf. *Łepkowski Józef.* Z powodu rozprawy profesora A. Pawińskiego o Stanisławie Polaku. (Notatka bibliograficzna). „Kłosy.“ 1882. № 866. [Ścisłe bibliograf.; nie należy do historii drukarstwa].
256. — Prof. Adolf Pawiński. Michał Gröll. Obrazek na tle epoki stanisławowskiej z dodaniem Spisu wydawnictw Gröll'a ułożonego przez Zygmunta Wolskiego. — Kraków. Nakład G. Gebethnera i Spółki. Warszawa—Gebethner i Wolff. 1896. — Druk W. L. Anczyca i Spółki. — 8°, knl. 2 + str. 125.
[„Spis wydawnictw“ wyszedł w osobnej odtbitce, ze zmianą na str. 48-49 (124-5). — Cf.: Spis wydawnictw wyszłych w Dreźnie, Lipsku i Warszawie nakładem lub czcionkami Michała Grela (Groella), drukarza, księgarza i nakładcy polskiego wieku XVIII. Opracował Zygmunt Wolski Pomocnik bibliotekarza Ordynacji hrabiów Krasińskich w Warszawie [wizytka: znak drukarni gröllowskiej]. Warszawa. Nakładem Zygmunta Wolskiego 1896.—Odtbitka w 100 okazach na papierze czerpanym. W Krakowie. Czcionkami W. L. Anczyca i Spółki.—8°, str. 49-13 czyste].
Rec.: Kraushar Al. „Kwartalnik historyczny.“ 1897 str. 363-365.
Pelar J. A. Obacz: Wzory pism.
257. **Perlbach Maksymilian** Zur Geschichte des Bücherwesens im Ordenslande Preussen. Leipzig. O. Harrasowitz. 1894. — 8°, str. 153—163.
[Nadbitka z „Centralblatt für Bibliothekswesen“].
258. **Perlsztein A.** Oczerk istorii tipografii na Wołyni. — „Wołogodskija gubernijskija Wiedomosti.“ 1855. № 4 i 5.
259. **Petruszewicz Antoni S. ks.** Chronologiczeskaja rozpis knig, pieczatannyh w tipografii Poczajewskoj obitiei. — „Hałyczanin.“ 1863 str. 172.
260. — Iwan Fiodorow russkij pierwopieczatnik. Lwów. 1883.
[Odb. z wyd. „Wremennyk stawropihijskoho Instytutu na 1884 hod.“].
261. **Piasecki F. St.** Papiernictwo w Galicyi. — „Reforma.“ 1882. № 67 i 78
262. **Piekosiński Franciszek.** Wybór znaków wodnych z XV stulecia (Dodatek do czasopisma „Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne“). Zeszyt I. Kraków. 1896. — Str. 15 i tabl. 35 (78 do 112).
263. — Znaki wodne w rękopisach polskich wieków średnich. (Odtbitka z „Wiadomości numizmatyczno-archeologicznych“ [№ 11, 2 i 14]). Kraków. Druk Wł. L. Anczyca i Sp. 1892.— 4°, 16 szpalt i 8 tabl.
264. — Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów przechowanych w Archiwach i Bibliotekach polskich, głównie krakowskich, wiek XIV, (z 77 tablicami autografowanymi) opracował Dr. Franciszek Piekosiński. Wydanie drugie. (Wydawnictwo Akademii Umiejętności w Krakowie, z funduszu ś. p. Józefa Czuszydy). W Krakowie. Nakładem Akademii Umiejętności. Skład główny w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej 1893.
- W drukarni „Zsasu.“ Fr. Kluczyckiego i Spółki. Pod zarządkiem Józefa Łakocińskiego.—4°, str. 34 i 77 tabl. (Autografował Rudolf M. Zadrazil w Krakowie).
[Wyd. 1-e p. t.: Znaki wodne i t. d.; obacz wyżej].
Rec.: Zur Geschichte der polnischen Papierfabrikation. „Oesterreichisch-ungarische Buchhändler-Correspondenz“ 1894. № 4. — Krzyżanowski Stanisław. „Kwartalnik historyczny.“ X 654-5.
265. Pierwsze sprawozdanie Kursów kształcenia zawodowego grafików w Warszawie (Muzeum rzemiosł i sztuki stosowanej) za czas od 5 września 1909 r. do 30 czerwca 1910 r. Warszawa, w październiku 1910 r.—Sprawozdanie to, wydane w 1500 egzemplarzach, w tych 20 na papierze czerpanym, wykonano połączonymi siłami: Aleksander Syska, słuchacz Kursów, wykonał rysunek i wyrzył w linoleum.—W zakładach Tow. Akc. Orgelbranda S-ów odtłoczono z płyt okładkę i ofiarowano papier, — wytłoczył W. Bruk.— Tekstowy napis na okładce wytłoczono w zakładzie Wł. Łazarzkiego. — W zakładzie L. Bilińskiego i W. Maślankiewicza odtłoczono tekst środkowy; — czcionki układał Stanisław Irzyski, słuchacz Kursów. — Tuszów użyto Karpińskiego i Lepperta.—4°, str. 23.
266. **Pietraszek J. Kr.** Kopjowanie rysunków i druków. — „Gazeta Przemysłowo-rzemieślnicza.“ 1872, 131-2.
Pillerowie we Lwowie. 164.
Piotrkowczykowa Jadwiga. 117.
267. **Plewiński E.** Papiernictwo. Szkic historyczny. Z rycin. — „Przyroda i Przemysł.“ 1874. Str. 18-20, 27-29; 41-42, 54 56, 77-79.
268. **Pług A.** Jan Fiodorowicz, uważany za pierwszego drukarza lwowskiego. — „Kłosy.“ XXXVIII № 979, str. 218 [i 224: podobizna nagrobka F-a w kościele oo. Bazylianów].
Poczajów. 259. 369.
269. **Podczaszyński B.** Jeszcze słówko o przetłaczaniu starych druków, czyli o drukach anastazyjnych. — „Biblioteka Warszawska.“ 1849. XII 605-7.
Obacz 229.
Podgórczanin Bartłomiej. Obacz: *Łętowski Ludwik* „Pod Sową“ drukarnia. Obacz: Wzory pism.
270. **Pogodin M. P.** O zapadno-russkich staropieczatnych izdanijach. — „Wilenskiej Wiestnik.“ 1866
Pogorzeleczyk Marcin. Obacz 247.
271. [Pokwitowanie Jana Januszowskiego z r. 1586]. — „Przewodnik bibliograficzny.“ 1883 X 209.
272. **Poliński Michał.** O najpierwszej w Polsce drukowanej książce — „Wizerunki i roztrząsania naukowe.“ Serya III. T. XV.
273. **Polkowski Ignacy ks.** Dwieście najstarszych inkunabułów z Biblioteki Kapitulnej Krakowskiej od roku 1462—1500. Opisał X. Ignacy Polkowski, czł. Kr. Akademii Umiejęt. Kraków. Nakładem Autora. Druk Wł. L. Anczyca i Spółki, pod zarządkiem Jana Gadowskiego. 1877. — 8°, str. 115.
[Str. 3—16: Słówko o inkunabułach].
274. — Jeszcze o dziele Jana Turrekrematy „Explanatio in Psalterium“ jako o pierwszym druku krakowskim. — „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny.“ III 248-251. Obacz 292. 318.
275. — Jeszcze o pierwszej drukowanej książce polskiej Baltazara Opecia Żywot Chrystusa Pana. (Odtbitka z „Przeglądu Bibliogr.-Archeolog.“). B. m. i r. [Warszawa. 188.] W drukarni E. Skiwskiego, Chmielna № 20. — 4°, str. 16.
276. — Notatka o drukach słuckich przez ks. Ignacego Polkowskiego. — „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny.“ I 86-8.
277. — Nieznany druk krakowski z XV wieku, dzieło Franciszka de Platea Libri restitutionum usuarum et excommunicationum. (Odtbitka z tomu VIII-go Rozpraw filolog Akademii Umiejęt.). Kraków. Druk Uniwersytetu Jagiell. 1880. — 8°, str. 14 i 2 tabl. autografowane in fol.
Cf.: E. Just. Muzeum sztuki drukarskiej w Lipsku. — „Przewodnik Antykwarski.“ VI 10-11.

POLSKI PORADNIK GRAFICZNY. Obacz Poradnik Graficzny.

278. Poprawa w litografii. — „Izys Polska.“ 1823-4 III 594 6.
279. PORADNIK GRAFICZNY. Miesięcznik, poświęcony drukarstwu, litografii, fotografii i gałęziom pokrewnym. Wydawca i redaktor Władysław Teodorczuk. Z drukarni Władysława Teodorczuka w Krakowie. 1905—1907 [?].
R. I (1905) N-ów 12.
R. II (1906) N-ów 12.
R. III (1907) N-ów ?
[„Poradnik Graficzny“ przestał wychodzić w początkach 1907 r. — Zastąpił go „Polski Poradnik Graficzny“].
280. Posąg Gutenberga w Moguncyi. Z ryc. — „Przyjaciel ludu.“ XII 116-7.
281. Postępy Heliografii w zastosowaniu do przemysłu. „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza.“ 1872, str. 122-4, 238-40.
282. Pośpieszna typograficzna maszyna do składania i robienia pisma. — „Wiadomości Handlowe i Przemysłowe.“ (Dod. do „Gazety Codziennej“). 1840, str. 1725.
283. P o s t a n o w i e n i e Koła właścicieli drukarni w Warszawie, zapadłe na posiedzeniu d. 17 stycznia 1906 r., w Oddziale Tow. Popierania Przem. i Handlu obowiązujące wszystkich członków Koła: Instrukcja porządku wewnętrznego w zakładach — 8°, str. nl. 4.
284. **Potocki Antoni** O Janie Gutenbergu i o tem, jak ludzie nauczyli się pisać i drukować. Wydanie 3-e. Warszawa. Księgarnia Polska J. Sikorskiej. 1903. — 8°, str. 48.
285. **Potocki T.** Confirmatio privilegii ex a. 1668 typographiae Schol. Piarum. Vars. d. 5 Junii 1733. *Poznań*. 198. 247. 383.
286. P r a s s a drukarska spieszna Z rys. — „Magazyn Powszechny.“ 1835, str. 476-8
287. P r o t o k ó ł IV zjazdu koleżeńkiego drukarzy galicyjskich, odbyty w dniach 7 i 8 września 1902 r. we Lwowie. (Dodatek do czasopisma „Ognisko“). Lwów. 1902. Nakładem wydawnictwa „Ognisko.“ — 8°, str. 112.
- 288.* **Prusiewicz Aleksander.** Teatr polski w Kamieńcu Podolskim. — „Ruś“ (Lwów 1911). R. I Z. 1-y, str. 64—95.
[Str. 94-5: Drukarnia D. Krajza].
Prusy. 29. 189. 207. 257. 328.
- 289.* **Przeclawski.** Pamiętniki. — „Russkaja Starina.“ 1875.
Cf.: Skabiczewski. Oczerki istorii ruszkoj cienzury. 1700—1863. Petersburg. 1892. Str. 373 i n [Wyciągi].
290. P r z e m y s ł papierniczy w tutejszym kraju — „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza.“ 1872, str. 107-8, 115-6, 121-2.
Przemysł. 12. 115
291. PRZEWODNIK DLA SPRAW DRUKARSKO-LITOGRAFICZNYCH I. T. P. Wychodzi 1-go i 15-go każdego miesiąca. Wydawca: Zygmunt Gollob. Odpowiedzialny redaktor: Julian Obirek. Druk Pillera i Spółki. [Lwów]. 1889-1892.
Rok I (1889) N-ów 24 [N° 1-y: 15-1 — N° 24: ?], str. 186.
Rok II (1890) ?
Rok III (1891-2) N-ów 24 (N° 1-y ? N° 23-24: 1-III 1892) str. 174.
[W ostatnim roku odp. redaktorem był Władysław Gadziński, wydawcą Zygmunt Gollob; druk Z. Golloba. — Ossolineum we Lwowie posiada tylko lata I i III (N° 87292)].
T r e ś ć. R. I. Zygmunt Hałaciński. Sztuka drukarska. N° 1 str. 2-4; N° 3 str. 17-18; N° 5 str. 33-34; (Sprostowanie N° 7, str. 52). — O litografii. Tłom. [A K] z „Illustr. Gesch. d. Buchdruckerkunst.“ N° 2 str. 9-10; N° 4 str. 25-27; N° 6 str. 41-43; N° 8 str. 57 59. — *Wiadomości techniczne*. O myciu form N° 4 str. 30. O zastosowaniu znaku l w składzie.
- Pisma plakatowe z papieru. Ulepszone maszyny rotacyjne. N° 5 str. 37-38. Najpraktyczniejszy sposób rozstawiania form. N° 5 str. 38. Samodziałający aparat do nakładania kopert na maszynach. Rotacyjne maszyny do kopert. Patentowana szrotka do mycia form. Zaginanie się papieru. N° 6 str. 45-46. Nowy sposób robienia przedruków litograficznych. N° 7 str. 54-5. Klisze celluloidowe. Złoty firnis. N° 9 str. 70. Sposób druku litograficznego na drzewie. N° 10 str. 78-9. Fałszowanie cynobru. N° 13 str. 101. Początek w szufladach z tytułowem pismem. N° 14 str. 109. Druk na kolorowym papierze. N° 14 str. 109. Druk na pergaminie. Konserwowanie pasów przy maszynach. N° 19 str. 149-50. Środek przeciw zużytym walcom. N° 20-21 str. 164. Odbijanie do korekty składu. Drobne wiadomości: str. 23. 37. 45. 85. 118. 131. 149. 183. — Drzeworytnictwo w walce z innymi reprodukcjami. N° 10 str. 73-4. — Maszyna do składania. N° 13 str. 97-8. — Farba w drukarstwie. N° 13 str. 78—100. — Skład akcydensowy. N° 17 str. 129-30; N° 18 str. 139-40; N° 19 str. 148-49; N° 20-21 str. 157-9; N° 24 str. 179-81. — Zecerskie maszyny na wystawie światowej w Paryżu. N° 17 str. 130-1. — Zachowanie porządku w szufladach z tytułowymi pismami. N° 18 str. 141. — Uwagi dla zakładów drukujących dzienniki. N° 18 str. 142-3. — *I. P. Litograf.* Nasza litografia. N° 20-21 str. 155-7; N° 22-23 str. 169-71; N° 24 str. 181-2. — Dawniej a dziś. (O wydawaniu książek w starożytności). N° 20-21 str. 159-60. — Fotomechaniczne przyrządzenie drzeworytów i klisz cynkowych na maszynie lub prasie. N° 20-21 str. 160-61. — Kto i kiedy wynalazł sztukę drukarską. N° 22-3 str. 171-2. — Druga gisernia we Lwowie. N° 22-23 str. 171-3.
R. III. Layermana maszyny do składania czcionek. N° 1 str. 4-5; N° 2 str. 12-3. — Nowy sposób składania tabel. N° 3 str. 17-9. — *J. (Czech.* W sprawie wolności druku. N° 6 str. 41-3; N° 8-9 str. 57-9. — Wiadomości techniczne: Klej w wodzie nierozpuszczalny. N° 7 str. 53. Nowy sposób przyrządzania kliszów. O oksydowaniu czcionek. N° 10-11 str. 75. Drobne wiadomości N° 10-11 str. 75. Maszyny wprost z motorem połączone. Gisernia F. Popelka. Środki do czyszczenia maszyn N° 13 str. 109. Cienkie linie mosiężne. Klejowate materye. N° 17 str. 126. Aluminium. Naprawianie popsutych liter drewnianych. N° 23-24 str. 167-8. — *Br.* O postępie sztuki drukarskiej w Polsce. N° 8-9 str. 62-3; N° 10-11 str. 71-2; N° 12 str. 83-4; N° 13 str. 91-2. — Nowoczesna stereotypia N° 8-9 str. 64; N° 10-11 str. 73-4. — Nowa gisernia J. Gawlica. N° 10-11 str. 74. — *T. Wańczycki.* Uwagi ogólne do rysowania na autograficznych papierach dla reprodukcji cynkograficznej. N° 12 str. 84-5. — Metalochromia. N° 16 str. 115-6. — Czarna farba drukarska. N° 16 str. 116. — *T. Wańczycki.* Rysunki do fotocynkografii N° 17 str. 114-5. — Tytuły w typografii. N° 18 str. 132-3. — Starodawna niemiecka drukarnia z czasów wynalezienia sztuki drukarskiej. N° 19-20 str. 138-9; N° 21-22 str. 152-3. — Niektóre nazwy różnych rodzajów techniki produkcyjnej. N° 19-20 str. 139-40. — Użycie płyt pod kolory. N° 19-20 str. 140-41. — Ulman Stromer, pierwszy fabrykant papieru. N° 19-20 str. 142-3. — Olimpijskie inicjały giserni Brendler & Marklowsky w Wiedniu. N° 19-20 str. 145. — Nowa c. k. nadworna i państwowa drukarnia we Wiedniu. N° 21-22 str. 149-50. — Fabrykacja linii mosiężnych. N° 21-22 str. 153-4. — Karol Krause w Lipsku. Fabryka maszyn dla przemysłu pap. i zawodów graficznych. N° 21-22 str. 154-6. — Wymiana Wzorów. N° 23-24 str. 164-5.
292. **Przyborowski Józef.** Wydanie krakowskie dzieła Jana z Turrekrematy Explanatio in Psalterium. Opisał Józef Przyborowski. (Z podobizną). — „Przegląd-Bibliograficzno-Archeologiczny.“ I 182-88.
Obacz 274. 318.
293. [Przyczynek do życiorysu Świętopełka Fiola, według dzieła dr. Baucha: „Johannes Rhagiust Aesticampianus

- in Krakau, seine erste Reise nach Italien und seine Aufenthalt in Mainz.“ („Archiv. für Literaturgeschichte.“ 1884). — „Przewodnik Bibliograficzny.“ 1884. Str. 82 i 166.
294. **Przyłęcki Stanisław.** Wiadomość o wtórem wydaniu Żywota Chrystusa przekładania Baltazara Opecia, napisał i podobizny dołączył Stanisław Przyłęcki. Wydanie zakładu naukowego imienia Ossolińskich. We Lwowie. 1844. — 4°, str. 39 + 4 str. podobizn.
295. **Przystański S.** Machina typograficzna wynaleziona przez Gauberta. — „Biblioteka Warszawska.“ 1843 III 206. — Toż samo: „Gazeta Handlowa i Przemysłowa.“ 1843 № 58.
296. **Ptaszycki Stanisław.** Iwan Fedorowicz drukarz ruski we Lwowie z końca XVI wieku. Ustęp z dziejów drukarstwa w Polsce. Przez Stanisława Ptaszyckiego. Odbitka z XI tomu Rozpraw Wydziału filolog. Akad. Umiejęt. W Krakowie, w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Ignacego Stelcla. 1884. — 8°, str. 43.
Rec.: Bruchnalski Wilhelm. „Kwartalnik historyczny.“ I 51-2. — Przegląd Powszechny“ 1884 IV.
 Toż w tom. rosyjskiem: Iwan Fiodorow, moskowskiej pierwopieczatnik, przebywając w Lwowie 1573-83 gg., oczerk po wnow' odkrytym materijałom, soobszczył St. Ptaszyckij. — „Russkaja Starina.“ XLI zes. 3 str. 411-78.
297. — Iwan Fiodorow. Izdania Ostrożskiej Biblii w swiazii s nowymi danymi o paslednich godach jowo żizni. S.-Pietierburg. 1903.
298. — Sbornik snimkow s sławiano-russkich staropieczatnych izdanij. Materijały dla istorii stawianskawo knigopieczatnija. Czast' I. XV i XVI wiek. Sostawił S. Ł. Ptaszyckij. Izdanie R. R. Golikie. S.-Pietierburg. Tipo-Litografija R. Golikie, Spasskaja ulica, d. № 17. 1895.—F^o, knl. 4 [tytułu i tekstu] + 25 [reprodukeye]. (z. II-a: Obacz 345.
299. **Pułański Franciszek.** Najdawniejsze druki brzeskie i katechizm 1553-1554. We Lwowie. Nakładem Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza. 1908. Osobne, poprawione odbicie z „Pamiętnika Literackiego.“ R. VII. 1898 s. 320—344 w stu numerowanych egzemplarzach. Z 1-ej Związkowej drukarni we Lwowie. — 8°, str. 27.
300. **R.** Stereotypy polskie. — „Pamiętnik warszawski umiejętności czystych i stosowanych.“ 1829 IV 222.
301. **R. St. Józef Unger.** — „Warszawski Rocznik literacki. Rocznik czwarty, 1874.“ Str. 6—11 [osobnej paginacyi].
302. **Radomezyk Michał.** [Mosiołek]. Domowa nauka oprawiania książek. (Dla samouków). Wyd. II. Z rysunkami. Warszawa, wydawnictwo im. Staszycza, Księg. Polska, druk J. Sikorskiego. 1908. — 8°, str. 43 + 1 nl.
303. **Rastawiecki Edward bar.** Mappografia dawnej Polski przez Edwarda Barona Rastawieckiego. Warszawa, w drukarni S. Orgelbranda przy ul. Miodowej № 496. 1846. — 4°, knl. 2 + str. X + 4 nl. + 159 + 1 knl.
 [Praca Rastawieckiego, najpierw bibliograficzna, ściśle do historii drukarstwa zawiera przedewszystkiem przywilej Zygmunta I, dany Floryanowi Unglerowi roku 1526 (str. 11-13)].
304. **Ratowski Ferdynand.** O nadużyciach drukarzy i wadach druku. — „Biblioteka Warszawska.“ 1844 I 639.
305. **Reforma w drukarstwie, czyli drukarstwo bez czcionek.** — „Ktosy.“ XXIX № 740 str. 150-1 i 160 (rycina).
 [O wynalezionnej przez Józefa Liwczaka maszynie do składania, wraz z protokółem oględzin maszyny, na teźże złożonym. — Cf. „Wiadomości Graficzne“ II 39].
306. **Regulamin robotniczy dla pracujących w drukarni Wł. L. Anczyca i Sp. w Krakowie.** Kraków. Nakład i druk Wł. L. Anczyca i Sp 1887. — 16°, str. 15 + 1 nl.
307. **Regulamin stacyi graficznej Towarzystwa „Polska sztuka stosowana“ w Krakowie.** Kraków, druk Uniw. Jagiell. 1906. — 8°, str. 3.
308. **Regulamin Zgromadzenia Drukarzy Warszawskich.** Warszawa. Druk W. Cywińskiego, Nowy Świat 36. 1909. — 8°, str. 23.
- 309.* **Rękodzielnik-Amator.** Warszawa 1901.
 [T. I str. 63—76: VII. Introligatorstwo, naklejanie map i oprawa obrazów].
310. **Robota papieru.** — „Pamiętnik Rolniczo-Technologiczny.“ 1834 XIV 125-40.
311. **Rolle Antoni Józef dr.** Drukarnia i szycharnia w Berdyczowie napisał dr. Antoni Józef Rolle. (Odbitka z Rocznika dla Archeologów z roku 1871). Kraków, nakład S. Krzyżanowskiego. 1872 — 8°, str. 15.
 [„Rocznik dla archeologów. numizmatyków i bibliografów polskich.“ Rok 1871 Str. 14—26].
312. — Drukarnie na kresach multańskich, napisał dr. Antoni Józef Rolle. (Odbitka z Rocznika dla Archeologów z roku 1870). Kraków, w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Konstantego Mańkowskiego. 1872. — 8°, str. 16.
 [„Rocznik dla archeol., numizm. i bibl. polskich.“ Rok 1870. Str. 15—28].
313. — Dr Antoni J. Z powodu listu króla Stanisława Augusta do Waler. Dzieduszyckiego. — „Kraj.“ 1891 № 41.
 [O drukarni w Jaryszowie na Podolu].
314. [Rozkład kaszty drukarskiej polskiej] — B. m. i. r. [Warszawa, drukarnia Banku Polskiego?]. Arkusz rozłożony [43¹/₂ × 27¹/₂ cm.].
315. **Rozporządzenie prowizoryczne przeciw nadużyciu druku.** 18 Maja. Lwów, druk rządowy, 1848.—F^o, str. 8. [Po polsku i niemiecku].
316. **Rozporządzenie prowizoryczne względem postępowania w sprawach druku.** Lwów, 1848.—F^o.
317. **Różycki K.** Die Buchdruckerkunst in Polen bis zur Mitte des XVII Jahrhunderts. — „Zeitschrift für Bücherfreunde.“ X zes. 12 487-97.
318. — Über den Krakauer Druck von Turrecremata Explanatio in Psalterium, von K. Różycki.—„Centralblatt für Bibliothekswesen.“ XII zes. 11 507-12.
Rec.: Fijałek ks. dr. — „Kwartalnik historyczny.“ 1897 str. 362-3.
 Cf. Schubert Anton Dr. Zu „K. Różycki: Über den Krakauer Druck von Turrecremata Explanatio in Psalterium.“ — „Centralblatt für Bibliothekswesen.“ XIII zes. 2, str. 137-8.
319. **Ruffer Józef.** Kwasoryt. (Akwafora). Z podręczników francuskich zestawit Józef Ruffer. Kraków, R. Aleksandrowicz, G. Gebethner i Sp. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1909. — 8°, str. 55. Z ryc. w tekście.
320. **Rulikowski Mieczysław.** Produkcya wydawnicza polska w 1909 r. — „Nowa Gazeta.“ 1910. №№ 146. 148. 155.
 Ryga. 30.
321. **Rytowanie na miedzi i stali.** — „Pamiętnik Rolniczo-Technologiczny.“ 1834 XIV 140-7.
 Rytownictwo. [Technika, z pominięciem historii rytownictwa polskiego]. 1. 150. 253. 311. 319. 321. 366.
322. **S.** Jan Guttenberg i sztuka drukarska wogóle, a w szczególności w Polsce. — „Księga Świata.“ 1859 cz. II 197-200. Z podobizną pomnika G-a w Moguncyi. *Sandecki Jan.* 329.
323. **Sa... [winicz] J.** Drukarstwo cerkiewno-słowiańskie zagraniczne. Drukarstwo cerkiewno-słowiańskie i rosyjskie w Rosyji. Drukarstwo słowiańskie na Litwie i Wołyniu.—„Encyklopedyja Powszechna“ Orgelbranda. VII 475-85.
Sąchocki P. Obacz: Wzory pism.
324. **Schliet W.** Beiträge zu dem Denkmahl der Danziger Buchdruckereyen. [Gdańsk 1740]. Obacz 102.
325. — Beiträge zu J. D. Hoffmann De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae. [Gdańsk]. Obacz 114.
326. **Scheiber Th. Joh.** Erstlinge der Jubelfeyer in

- Danzig wegen der vor dreyhundert Jahren erfundenen Buchdruckereyen. [Gdańsk 1740].
[Umieszczone na początku dzieła: Denkmal der Danziger Buchdruckereyen. Obacz 102. Hanow].
327. **Schwenke Paweł**. Hans Weinreich und die Anfänge des Buchdrucks in Königsberg. Königsberg in Pr. 1896. — 8°.
- [Uroczystości jubileuszowe w Królewcu: Cf. Gottschied J. Chr. (1740); Ohlius J. H. 1740); Zur Erinnerung an die 450jährige Gedenkfeier (1890); Zur vierten Säcularfeier (1840)].
328. — Zur altpreussischen Buchdruckergeschichte, 1492—1523, Beiträge zur Theorie und Praxis d. Buch — u. Bibliothekswesens Königsberg. 1895.
Rec.: Fijatek J., „Kwartalnik historyczny.“ 1896.
329. **Sembrzycki J.** Nachträgliche Bemerkungen zu dem Aufsätze: Die Lycker Erzpriester Johannes und Hieronymus Maletius. (Odbitka z „Altpreussische Montaschrift“). Królewiec. 1889. — 8°, str. nl. 4.
[O tożsamości Maletiusa z Janem Sandeckim].
330. **Sidorow A. A.** Istorickij ocerk russkoj pieczati w Privilinskom kraje. Warszawa. W Tipografii S. Orgielbranda Synowiej, Krakowskoje. Predmestije. 1896. — 8°, str. 31.
[Pow. przedruk z wyd. „Knigowiedienije“].
Siebenezher. 163
331. **Sielecki A.** Ostrożska tipografija i jeja izdanija. Poczajów. 1885. — 8°, str. 227.
[Odbitka z wyd. „Wotynskija jeparchijalnija Wiedomosti.“ 1884 i 1885].
Rec.: „Wiadomości Bibliograficzne.“ V № 7 str. 72.
332. **Siennicki Stanisław Józef**. De Typographia in Claro Monte Czenstochoviensi Librisque in ejusdem Officina ab anno MDCXXVIII usque ad MDCCCLXIV impressis. Auctore Stanislao Josepho Siennicki, Imperialis Bibliothecae Publicae Petropolit., Musaei Publ. et Rumianzovii Moscovi. Correspond. honor., Imp. Societ. Geograph. Russ. et Austriacae Vindobon. Soc. collabor., Imp. Soc. Oeconom. Petrop. Correspond. Societ. Italicae Ligur. di Stor. Patr. Genuensis et Bibliofilos Espanoles (Madrid) Soc. act., Soc. Reg. Saxon. Antiquitatis Dresdensis Soc. corresp., Soc. Sax natur. (Isis) Soc. cor., Ord. S. Stanislae II cl. Equit.; insign. Num. Mem. Arg. Sanct. Patr. Pontif. Max. Pii IX Varsaviae. MDCCCLXXXIII. Drukarnia na Jasnej Górze w Częstochowie i wyszłe z tej Oficyny druki od roku 1628 do 1864, przez Stanisława Józefa Siennickiego zebrane i w Warszawie pod pracę i prasę drukarską podane. 1873. W drukarni Okręgu Naukowego Warsz. — 8°, str. II + 83 + 1 czysta.
Rec.: Wiśtockii. „Przewodnik naukowy i literacki.“ 1874 I zes. 1.
333. — Dawna drukarnia Jasný Góry Częstochowskiej. (MDCXXVIII—MDCCCLXIV). Przez Stanisława Siennickiego. Wydanie drugie, uzupełnione, ozdobione ryciną i 8-ma Fac-simile pisma i niektórych ornamentów drukarskich z drugiej połowy XVII wieku i początku XVIII stulecia. Warszawa. Nakładem Autora MDCCCXXVII. W Tipografii Warszawskawo Uczebnawo Okruga. De Typographia in Claro Monte Czenstochoviensi. 1628 - 1864. Auctore Stanislao Siennicki. Editio secunda Varsaviae. MDCCCLXXXVII. — 4°, knl. 4 + str. 140 + XXXII (w tem knl. 9: Fac-simile pisma i niektórych ornamentów drukarskich używanych przez officynę Jasnogórską w Częstochowie w drugiej połowie XVII wieku i na początku XVIII stulecia).
Rec.: Stankiewicz M., „Kwartalnik Historyczny.“ II str. 78-9.
Siestrzyński Jan dr. 122. 123.
Skabiczewski. 289.
334. **Skiba W.** [Sabowski Władysław]. Z historii odkryć i wynalazków: 1 Pismo, II. Papier, III. Druk. Opracował W. Skiba. Lwów. Towarzystwo Pedagogiczne. 1898. — 8°, str. 65 + 2 nl. Z ryc. i portretem Guttenberga.
[Jako t. 2, serya II „Biblioteki dla młodzieży“].
335. **Skimborowicz Hipolit**. Specimen photographicum
- titulorum, quibus ornata sunt Biblia, eorumque partes singulae quae in Polonicum versa, aut in Polonia sunt edita. Edidit H. Skimborowicz C. B. V. Varsaviae. MDCCCLXV. — F°, 24 tabl. fotogr.
[Wydane w 10 egz].
Skoryna Franciszek. 386. 393.
336. **Skrzetuski**. [O drukarzu Skrzetuskim, Hofhalterem zwanym]. — „Biblioteka Polska.“ 1825 IV 92-6.
Stowniktwo drukarskie. 12. 411.
Stuck. 276.
337. **Sobieszczański F. M** Cynkografia. — „Encyklopedyja Powszechna“ Orgelbranda. VI 70-72.
338. — Drukarstwo polskie.—„Encyklopedyja Powszechna“ Orgelbranda. VII 455-75.
339. — Nieco o historii dawnych papierni w kraju. — „Tygodnik Ilustrowany“ XI R. 1873 str. 72.
340. — O cynkografii i drukach anastatycznych, z powodu doświadczeń p. Seweryna Oleszczyńskiego i listu tegoż, w Bibl. Warsz. na miesiąc wrzesień, na str. 623 umieszczonego. „Biblioteka Warszawska.“ 1849 X 179-87. Obacz 229. 269.
341. — Pierwsze litografie w Warszawie. — „Tygodnik Ilustrowany.“ XIII R. 1874 str. 221.
342. — Rytowanie na drzewie. Drzeworyty.—„Biblioteka Warszawska.“ 1844, T. III 660.
343. — Szarfenbergerowie. — „Tygodnik Ilustrowany.“ XVI R. 1867 str. 16.
344. **Sobko N.** Jan Haller, krakowski typograficzny XVI wieku, jego predestynowani, towarzyszy i prejomniki. — „Żurnal ministerstwa narodnawo proswieszczenija.“ 1883 CCXXX 1-54.
Rec.: [Wiśtockii]. „Przewodnik Bibliograficzny“ 1885 III 52. — Marek Gozdawa (Giżycki Al.) „Wiadomości Bibliograficzne.“ III № 2 str. 7-8.
345. **Sobolewski A.** Sbornik snimkow s sławiano-russkich staropieczatnych izdanij. Materijajy dla istorii sławianskawo knigopieczatnija. Czast' II. XVII wiek. Sostawił A. I. Sobolewskij. Izdanije R. R. Golikie. — S.-Pietierburg Tipo-Litografija R. Golikie, Spasskaja ulica, d. № 17. 1895.—4°, knl. 4 [tytułu i tekstu] + 26 [reprodukcji].
Cz. I. Obacz 298.
- 346 * **Sozański Antoni**. Ciekawe szczegóły z literatury i bibliografii spisał Antoni Sozański. Nakładem autora w Wiedniu, w druk. typog. zakładu L. K. Zamańskiego, K. Dittmarsza i S-ki. 1858. — knl. 2 + str. 43 + 1 nl. [Str. 21-2: Najdawniejsze drukarnie, papier, druki wytworne i ceny inkunabułów i 40-3: O wolności pisania przed zaprowadzeniem cenzury. (Nic o Polsce)].
347. Sposób bielienia starego papieru pisanego i drukowanego. — „Dziennik Wileński.“ 1828 VII 273.
348. Sposób litografowania na szkle, fajansie, i porcelanie. — „Magazyn Powszechny.“ 1840 str. 80.
349. Sposób planerowania czyli klejenia papieru. — „Dziennik Wileński.“ 1827 IV 171.
350. Sposób przenoszenia kopersztychów na fajans. Podany przez braci Paillard. — „Pamiętnik Rolniczo-Technologiczny.“ 1834 XV 170-2.
351. Sposób przenoszenia na drzewo wszelkich rycin i druków. — „Kalendarz domowy“ (wyd. Gałęzowski) na r. 1835. — Str. 42-4.
352. Sposób robienia lepszego i cieńszego papieru ze szmatów. — „Dziennik Wileński.“ 1828 VI 56-61.
353. Sposób robienia papieru safranowego w różnych kolorach z glanssem, przekład z francuskiego M. L.[awickiego]. — „Dziennik Wileński.“ 1826 II 80-97.
354. Sposób robienia safranowego papieru. — „Dziennik Wileński.“ 1827 IV 60.
355. Sposoby przerabiania drukowanego papieru na czysty. — „Dziennik Wileński.“ 1827 V 292.
356. Sprawozdanie pierwszego kursu zawodowego dla drukarzy i litografów, urządzanego staraniem Stowarzyszenia drukarzy i litografów w Krakowie w roku 1903-4. Kraków, nakł. Kursu., druk Wł. L. Anczyca i Sp. [1904]. — 8°, str. 22.
Stanisław Polak. 209. 255. 394.
Stanisławów. 12.

357. Statut Stowarzyszenia drukarzy i litografów w Krakowie, w myśl § 114 Ustawy z dnia 15 marca 1883. Kraków, nakładem Stowarzyszenia, drukarnia związkowa i W. Korneckiego, 1886. — 8°, str. 17 + 8 + 18 + 8.
[Str. 1-8: Statut zgromadzenia towarzyszy, uczestniczących w Stowarzyszeniu drukarzy i litografów w Krakowie; 1-18: Statut Kasy chorych w Stowarzyszeniu drukarzy i litografów w Krakowie; 1-8: Statut sądu polubownego w Stowarzyszeniu drukarzy i litografów w Krakowie].
358. Statut Stowarzyszenia uczniów sztuki drukarskiej w Krakowie. Kraków. 1908. Nakładem Stowarzyszenia. — 16°, str. 8.
Statystyka druków. 74. 256. 320. 400. 466-471.
359. Stereotypia. Podręcznik dla drukarzy i stereotypierów. (Z 40-mą rysunkami). Wydano w Krakowie, w Roku MCMVI. Nakładem „Poradnika Graficznego.” Drukarnia Władysława Teodorczuka w Krakowie. — 8°, str. 62. Z ryc. w tekście.
360. Stereotypy. Z rycinami. — „Magazyn Powszechny.” 1835. Str. 451-54.
361. **Storzenko A** Fastowska typografia. — „Kijewska Starina.”
Strąbski Stanisław. Obacz: Wzory pism.
Stryj. 12.
Snpraśl. 213.
Szarfenbergerowie. 18. 163. 343.
362. **Szczepański Władysław ks.** Nowy Indeks książek zakazanych oraz jego uzasadnienie, dzieje i nowe prawo. Rzecz o nowym indeksie i komentarz do konstytucji Leona XIII: „Officiorum ac munerum.” Kraków. Nakładem autora. Czcionkami drukarni „Czasu.” 1903. — 8°, str. XVII + nl. 2 + 388 2 czyste.
363. **Szczurkowski Tomasz**. Wykaz cen jednego arkusza druku z odbiciem pięciuset egzemplarzy a następnie i większej liczby do różnych formatów i gatunków czcionek zastosowanych ułożył Tomasz Szczurkowski prowizor drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, w Drukarni Uniwersyteckiej. 1850. — 4°, 5 knl. 2 + str. 10 + knl. 9.
364. — Wzory pism, winiet i obwódek drukarni Uniwersyteckiej. Kraków, 1841.—8°, knl. 74.
Obacz 449.
Szeliga Jan. 197.
365. Sztuka drukarska. — „Muzeum domowe.” 1837. №№ 22-23, 24. № 27-28: Fac-simile druku Biblii Guttenberga należące do artykułu o sztuce drukarskiej.
366. Sztucharstwo nut w Warszawie. — *Gazeta Warszawska*. 1864 № 37.
Śląsk. 194.
367. **Ślósarz Jan ks. dr.** O cenzurach kościelnych i ekskomunikach w szczególny sposób papieżowi zastrzeżonych. Napisał ks. dr. Jan Ślósarz katecheta c. k. Wyższej szkoły realnej we Lwowie. Lwów Z drukarni katolickiej Józefa Chęcińskiego. 1900. — 8°, str. 107.
368. **T.** [Wystawa introligatorska w Warszawie 1897 r]. — „Tygodnik Ilustrowany” 1897 № 22. Z ryc.
Tarnopol. 12.
369. **Tichowski J.** Mnimaja typografia poczajewskawo monastyrja s kanca XVI do pierwoj czetwerti XVIII wieka. Kijew 1895. — 8°, str. 68.
Rec.: Wołyniak. „Kwartalnik Historyczny.” 1896 str. 356.
Toruń. 102. 172.
Towarzysz sztuki drukarskiej. Obacz: Wywiatkowski Żegota.
370. **Trietia Józef dr. prof.** Z dziejów rosyjskiej cenzury. (Odbitka z „Czasu”). 1894. — 8°, str. 36.
371. **Trichsotletije** pierwawo drukaria na Rusi, Iwana Fiodorowa, 1583—1883. Jubilejnojze izdanie żurnala pieczatnawo diela „Obzor graficeskich iskusstw”, s ilustracijami, snimkami stariejszych knig, partrietami i asobym prilażenijem projekta pamiatnika Iwanu Fiodorowu 5-wo diekabria 1883 g. Pietierburg, izdanie i tipografija Ed. Goppe. [1884].—4°, str. 3-szpaltowych 24. Z ilustr.
372. **Tripolskij N.** Protorej. Drewnija wołynskija tipografii i ich zdanija. Żytomir. 1892.—8°, str. 19.
[Odb. z wyd. „Diewiatsoot-letije prawosławija na Wołyni”].
373. **Troickij P.** Kijewskaja ławrskaja tipografija. — „Trudy Kijewskoj duchownoj Akademii.” 1865 №№ 5 i 6.
374. **Ułomek** do historyi rękodzielni papieru. — „Izys Polska.” 1820 I 521-31.
375. **Un Bibliophile**. Adam Piliński et ses travaux, gravures, dessins, lithographies et reproductions en facsimilé, par un bibliophile. Paris. 1890. — 8°, str. 48 Z portr i podobizną.
Unger Józef. 301. 459.
Ungler Floryan. 18. 303.
Unglerowa. 97.
376. **Ustawa Cenzury**. Wilno. 1827. — 4°.
Cf.: Ustaw o cenzurze. Petersburg 9 VII 1804. F°. — Msierjanc Z. Zakony o pieczati. Ustaw o cenzurze i pieczati. Parę wydań. Ostatnie (5-e) Moskwa. 1888. — 8°, str. XVI + 241.
Victor. 97. 484.
377. **A W** O walcach drukarskich przez A. W.—„Dziennik Wileński.” 1822 III 314-25 i I tablica z 11 figurami.
378. **Wrz. W.** O cynkografii p. Seweryna Oleszczyńskiego. — „Biblioteka Warszawska.” 1841 II 519-20.—Obacz 464.
379. **Wackerngel R.** Rechnungsbuch der Froben et Episcopos, Buchdrucker und Buchhändler zu Basel, 1557-1565. — 1881.
[Drukarze-Polacy w oficyne Froben].
380. **Walczakiewicz Franciszek**. W 450-lecie wynalezienia drukarstwa. Słów kilka napisał Franciszek Walczakiewicz. Warszawa. Nakładem autora. 1890. Druk J. Filipowicza (dawniej J. Bergera), Złota 3. — 16°, knl. 1 + str. 44 + knl. 1. (Odbitka z „Gazety Przemysłowo-Rzemieślniczej”).
[Drukowano 400 egz.].
381. **Warchałowski Jerzy**. Wystawa drukarska. [1904-1905 w Krakowie. Dział nowoczesny]. — „Przewodnik Bibliograficzny.” 1905 I 17-20.
Obacz: Wystawa drukarska w Krakowie. [Dział retrospektywny]. 408.
Warszawa. 45-48. 55. 63. 134. 140-143. 184. 192. 193. 214. 401. 402. 460. 463. 487.
Weinberg Al. Obacz: 125. *Jurkiewicz*.
Weinreich Jan. 327.
Wiadomości Drukarskie. Jednodniówka.
Obacz niżej.
382. **WIADOMOŚCI GRAFICZNE**. Tygodnik poświęcony sprawom drukarskim i pokrewnych zawodów. Redakcja i Administracja: Wilcza 6 m. 26. Redaktor i wydawca Waclaw Credo. Druk M. Filipowskiej, Senatorska 17. [Warszawa]. 1908-1910.
Rok I (1908) N-ów 18 (1 VIII — 28 XI) str. 144 №№ z oddzielną paginacją).
Następnie pod zmienionym tytułem:
Drukarz i Litograf. Tygodnik poświęcony sprawom zawodowym. Redakcja i Administracja: Szpitalna 10 m. 8. Redaktor i wydawca J. Witecki. Drukarnia p. f. M. Filipowskiej, Synatorska 17.
Rok I (N-ów 2) (5 XII — 12 XII) str. 16.
Pod dawnym tytułem:
Rok II (1909) N-ów 52 (4 I — 29 XII) str. 516 (№№ z oddzielną paginacją).
Rok III (1910) N-ów 12 (8 I — 26 III)
„ „ („ „) N-ów 33 [w tem potrójne i podwójne: 13-15, 16-18, 19-20, 24-25, 28-29, 32-33, 34-35, 39-40, 41-42, 46-47]. (30 IV — 26 XI).
Między № 12-ym a 13-ym wyszły jednodniówki: **Echa Drukarskie**. Jednodniówka. Warszawa, dnia 5-go kwietnia 1910 r. Wydawca Czesław Malinowski. Tłocznia T. Kołomański i S-ka, Piękna 15.—Str. 4.
Drukarz. Jednodniówka. Warszawa, dnia 9-go

- kwietnia 1910 roku. Wydawca Zygmunt Jeliński. — Str. 4.
- Wiadomości Drukarskie. Jednodniówka. Warszawa, dnia 16-go kwietnia 1910 r. Wydawca Stanisław Żdzieblecki. — Str. 4.
- Gutenberg. Jednodniówka. Warszawa, dnia 23-go kwietnia 1910 r. Wydawca Mateusz Boczkowski. — Str. 8.
- Razem Rok III (N-ów 47 + 4 jednodniówki) — str. 292.
- Od № 3 R. II-go redaktor i wydawca: Antoni Burkot; od № 13 R. III-go—Piotr Gzowski. Od № 12 R. I-go redakcja i administracja mieściła się przy ul. Szpitalnej 10 m. 8; od № 1 R. II-go — przy ul. Żórawiej 10 m. 39; od № 41 R. II-go — przy ul. Hortensyi 7 m. 10; od № 27 R. III-go—przy ul. Wspólnej 24 m. 21.—Od № 1 R. II-go druk F. Csernaka, Senatorska 36; od № 6 — Warszawski Zakład drukarski, Nowy Świat 21; od № 8 R. III-go—T. Kołomański i S-ka, Piękna 15*).
- Treść (z wyjątkiem artykułów, poświęconych sprawom zawodowym). Rok. I. Olszewski Józef. Kamień litograficzny. 4. 5. — m. Zdobnictwo drukarskie. 4. 6. 7. 9. — Trojanowski Edw. Słów kilka o drukarstwie. 8. — m. Prasa związkowa drukarzy. 9. — Walkiewicz Feliks. Błędy litografii. 10. 11. — Maszyna do składania „Monolina“ [„Monoline“]. 10. — Gronkowski E. Zasady druku robót merkantylowych. (trawionek) 12.—W. P. Zdobnictwo drukarskie. 12.—Czosnowski Zdzisław. Kamień polerować, czy nie. 13. — A. H. [urkiewicz]. Historia Sztuki Drukarskiej. 18 (i „Drukarz i Litograf“ №№ 1 i 2).
- Rok II. — Początki drukarstwa na Zachodzie. 1.—K. G. O złym druku maszyn 2. — A. H. [urkiewicz]. Drukarstwo w Polsce. 2. 3. 4. — Olszewski Józef. Sposób sporządzenia pozytyw-negatywu. 3. 4. 5. A. H. [urkiewicz]. Wynalazek litografii i maszyny pośpiesznej. 6 i 7. — O stereotypii. 8. — Konkurs na tytuł „Wiadomości Graficznych.“ 3. 12. 22. Maszynista. Dwa podręczniki dla maszynistów. 11. 12.—Olszewski Józef. O szkole zawodowej słów kilkoro. 15. 16. 17. 19. 20. AHA. [Hurkiewicz A.] Podręcznik dla drukarzy-składaczy. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 26. 28. 30. 32. 34. 38. 43-44. 51 (i R. III. 5. 7.) — Papier przy druku barwnym w litografii. 21. — Fotografia w zastosowaniu do drukarstwa. 24. 25. Udziałowa Spółka wydawnicza. 23. — Farby do druku barwnego. 26. 27. — JOL. Pośpieszna maszyna drukarska „The Miehle.“ 28. — A. Kwiczala. Pośpieszna maszyna drukarska „The Miehle.“ 32.—J. O. Wskazówki praktyczne dla umdrukerów. 29. 30. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 39. 41. 43-44. 45. 46. 47. 48. 49. 51. 52 (i R. III. 3). — JOL. Automatyczne nakładacze 31. — Walczakiewicz F. O litografii kolorowej. 31.—Introligatorstwo w XIX stuleciu. 45-46. — Papier i jego zastosowanie w drukarstwie. 49. 50. 51. 52 (i R. III. 1. 2. 3).
- R. III. — J. T. Wynalazek druku 4. 5. 6. 8. 9. 10. 11. 13-15. 19-20. 22-23.—O podkładaniu klisz. 12.—Prace nagrodowe na 1-szym konkursie odbytym na Kursach graf. (Dodatek do № 12. Z 3 rys). — K. R. F-r. Ogólne zasady składania. 13-15. 23.—Z dziedziny litografii: Materiały zastępujące kamień litograficzny. 16-18 21. 23. — Przyczynek do historii drukarstwa w Poznaniu. 24-25. 26. 27. 28-29. 31. 32-33. — F. Walkiewicz. Zaleta druku w litografii. 26. 27. 28-29. — Drukowanie bez farby. 27. — K. R. Fr. Składanie tekstu (solutu). 27. 30. 36.—O druku kolorowym. 28-29. — Z dziedziny litografii. 28-29. 30. 31. 32-33.—Wac. Kor. Cła i drożyzna papieru. 44.
383. Wiadomości krótka o drukarniach poznańskich.— „Weteran.“ 1825.
384. Wiadomości o towarzystwie typograficznym wileńskim. Wilno. W drukarni pism peryodycznych. 1818. — 8°, str. 2 + 14.
- [Bilety akcyjne Towarzystwa na półarkuszach mają taki napis: *Towarzystwo Typograficzne Wileńskie*. — Na nich podpisy członków: Michał Ogiński, August Becu, Adam hr. Chreptowicz, Adam Graf Günter, Michał Dmochowski, Sekretarz Michał Bałiński. (Jocher I 435)].
- Wierzbica*. 97. 484. 490.
385. **Wigura St.** Dzieściolecie cenzury rosyjskiej w Królestwie Polskim. 1880—1891. (Odbitka z Reformy). Kraków. Drukarnia Związkowa. 1892. — 8°, str. nl 3 + 96.
386. **Wiktorow A. E.** Zamieczatelnioje odkrytije w drewnie-russkom kniżnom mire. — Psaltry' Skoriny. Moskwa. 1867. — 8°.
- [Odb. z wyd. „Biesieda Obszczestwa lubitielej ross. słow.“ 1867 Zesz. I].
- Wilno*. 166 176. 384.
387. **Winarickij K.** Jan Gutienberg. S polskawo pieriewioł [?] P. Dubrowskij. — „Moskwitianin.“ 1846. Zesz. VIII.
- [Dowodzi czeskiego pochodzenia G-a].
388. **Wiślicki Adam.** Malowania na porcelanie. Cynkografia i fotolitografia.—„Tygodnik Ilustrowany.“ 1864. T. IX 227 i 239.
389. — Papiernictwo. — „Przegląd przemysłowo-handlowy“ w „Jana Jaworskiego Kalendarzu Ilustrowanym na r. 1868.“
390. **Wisłocki Władysław dr.** Incunabula typographica Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis inde ab inventa arte imprimendi usque ad a. 1500 secundum Haini „Repertorium bibliographicum“ una cum conspectu virorum, qui libros olim habuerant, benefactorum bibliothecae ligatorum Cracoviensium per ordinem alphabeti digessit dr. Wladislaus Wisłocki. Cracoviae. Sumptibus Univ. Jag. 1900. (Munera sac. Univ. Cracov. vol. III). — 8°, str. XXXIV + 634.
- Rec.*: Adam Chmiel. „Kwartalnik historyczny.“ XV 372-94.—Adolf Schmidt. „Centralblatt für Bibliothekswesen.“ 1901. 225-7.
- 391.* **Wiszniewski Michał.** Michała Wiszniewskiego Historia Literatury Polskiej.
- T. III 71-96: Historia wynalezienia kunsztu drukarskiego nad Renem. Jego rozkrzewienie się po całej Europie. Pierwsze druki krakowskie. Günter Zainer, Świętopełk Fiol i Jan Haller. Wydanie pierwszej łacińskiej książki w Krakowie, pierwszych na całym świecie książek słowiańskich, i założenie pierwszej stałej drukarni w Krakowie. Pierwsza książka polska drukowana. Wzmianka o drukach na mosiądzu Połowca Smeru. O mniemaniu że Faust był Polakiem Twardowskim, a Gutenberg Czechem z Kutnej—hory.
- Str. 483-6: Dokumenta do sprawy Świętopełka Fiola. T. VIII.
- 405-39: Historia drukarni kirylickich w Polsce.
392. **Witkowski Piotr.** Podręcznik dla Maszynistów Drukarskich. Napisał Piotr Witkowski, maszynista drukarski. Z zapisu Wł. Peplowskiego w zawiadywaniu Kasy Pomocy dla osób pracujących na polu naukowym imienia d-ra J. Mianowskiego. Warszawa, Skład gł. w księg. E. Wende i Sp. Druk „Gazety Rolniczej“ W. Musielewicz. 1909. — 8°, str. 164 + 4 nl. Z ryc. w tekście.
- Rec.*: „Wiadomości Graficzne.“ II 12.
393. **Władimirow P W.** Doktor Francisk Skorina, jewo pieriewody, pieczatnyja izdanija i jazyk. S-Pietierburg. 1888.
- [Zawiera bibliografię prac o Skorynie].
394. **Władysław i Stanisław,** drukarze w Se-willi. — „Rozmaitości“ [Iwowski]. 1822.
- Wolski Zygmunt.** Z dziejów Introligatorstwa Polskiego. Obacz: 138. Katalog Wystawy Introligatorskiej.
395. **Wolter E. A.** Litowska pieczat' w XVI wiecie.— „Pieczatnoje iskusstwo.“ 1903. Marzec.

*) W początkach listopada 1911 r. wydawnictwo „Wiadomości Graficznych“ zostało wznowione pod dawną redakcją.

- Wołyn. 258. 323. 331. 372.
396. **Woski Zbigniew**. Jan Gutenberg szkic biograficzny. Rzutem oka na dzieje książki przed wynalezieniem druku jako wstępem poprzedzony. Warszawa. Druk Rubieszewskiego i Wrotnowskiego, Nowy Świat 34. 1894. — 8°, str. 32. Z portr. Gutenberga.
- 397.* **Wójcicki K. Wł.** Cmentarz Powązkowski oraz Cmentarze katolickie i innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta. 3 ty.
III 1845: Gresser Jakób Karol. 249: Gröhl Michał. 263: Strąbski Stanisław.
398. — Seweryn Oleszczyński. — „Kłosy.“ T. XXII № 561. Z portretem.
Wrocław. 66. 87.
399. Wskazówki do kalkulacji robót drukarskich. Warszawa. Druk Zakładów graficznych B. Wierzbicki i S-ka. 1911. — 8°, str. 19.
400. **Wurzbach von Tannenberg, Konstanty dr.** Bibliographisch-Statistische Übersicht der Literatur des Österreichischen Kaiserstaates vom 1. Jänner bis 31. December 1854. Zweiter Bericht... von dr. Constantin Wurzbach von Tannenberg... Mit 57 Tabellen. Wien. 1856. — 8°, str. XXII + 2 nl. + 686.
[Produkcja polska: Str. 39 i n. (czasopisma); następnie w poszczególnych rozdziałach według materii; 572—621: tablice według treści, formatów, języków, miejsca druku (II-a: Śląsk; 12-a: Galicya i Kraków)].
401. Wykaz drukarni należących do Zgromadzenia drukarzy warszawskich. — Drukarnie rządowe. — Drukarnie na prowincyi. — Odlewne czcionek drukarskich, należące do Zgromadzenia drukarzy warszawskich. — „Kalendarz Księgarsko-Literacki“ na 1892 Rok. — Str. 147-8.
402. Wykaz znacześniejszych księgarń, czyteln, składów i wystaw obrazów, zakładów fotograficznych, heljominjatur, drukarni, litografij, stereotypni, czcionkarni, składów maszyn, narzędzi drukarskich i t. p. — „Kalendarz Księgarsko-Literacki“ wydawany staraniem i nakładem St. Czarnowskiego i G. Centnerszvera. Na 1891 Rok.“ Str. 84-93.
403. Wynalazek Melotypii. — „Pamiętnik Rolniczo-Technologiczny.“ 1832 I 168-9.
404. Wynalazek sztuki drukarskiej. Z rycinami. — „Magazyn Powszechny.“ 1835. 444-7.
405. Wynalazki i ulepszenia w drukarstwie. — „Gazeta Przemysłowo-rzemieślnicza.“ 1872. 83-4.
406. Wynalezienie sztuki drukarskiej. Drukarnstwo w Polsce. — „Przyjaciel Ludu.“ 1834 № 13 102-4. Z p-tem Gutenberga.
407. Wystawa drukarska, urządzona staraniem Towarzystwa „Polska sztuka stosowana“ w dawnym pałacyku hr. Czapskich w Krakowie od dnia 24 grudnia 1904 do 10 lutego 1905 r. Kraków, nakładem Tow. „Polska sztuka stosowana“, druk W. L. Anczyca i Sp. 1905. — 4°, str. 66.
Katalog ułożył po drukarsku Jan Bukowski; wstęp i tekst napisał Jerzy Warchałowski. Rysunki: T. Axentowicza, J. Bukowskiego, Eug. Dąbrowy-Dąbrowskiego, St. Dębickiego, J. Mehoffera, Ant. Procajłowicza, T. Rychtera, J. Stanisławskiego, E. Trojanowskiego, H. Uziembły, J. Warchałowskiego, W. Weiss. Klisze z zakładu K. Zadzazila na Zwierzyńcu.
408. Wystawa drukarska w Krakowie. [Dział retrospektywny]. — „Przewodnik bibliograficzny.“ 1905 III 61.
Obacz 381.
409. Wystawa drukarska w Petersburgu. Lista nagród, przyznanych na posiedzeniu ogólnem komisji ekspertów wystawy w d. 16 b. m. w Oddziale polskim. — „Tygodnik Ilustrowany.“ 1895. № 25.
Wywiałkowski Ignacy [Żegota]. Obacz: Wzory Pism.
410. **Wywiałkowski Żegota**. Czcionkarnie istniejące w dzielnicach ziem polskich od pierwszych lat założenia aż do naszych czasów biegiem lat spisał Żegota Wywiałkowski. Kraków—Warszawa. Nakładem autora. 1884. Kraków.—W czcionkarni Wł. L. Anczyca i Sp.—16°, 2 knl + str. 64 + 4 nl.
Rec.: „Przewodnik Bibliograficzny.“ 1883 X 206.
411. — Słowniczek wyrazów w zawodzie czcionkarstwa polskiego używanych i używać się mogących. Zebrał i pomnożył Żegota Wywiałkowski. Kraków. 1865. [Na okładce: Warszawa. 1881]. Warszawa. W czcionkarni Józefa Bergera wytłoczono. 1881. — 8°, knl. 3 + str. V + 1 nl. + 27 + 1 nl.
Przedmowa z datą: Kraków, 1865. Na końcu wymienione prace autora w rękopisie.
412. — Wartkotłocznie w szczególności opisał Towarzystwo sztuki drukarskiej z Krakowa. Z ryzunkami. Kraków, w czcionkarni „Czasu“ w pałacu Krzysztofory. 1858.—8°, str. XVI + 63 + 3 nl. Z 3 tabl.
- Wzory Pism.**
413. Wzory pism drukarni Wł. L. Anczyca i Sp. pod zarządkiem Jana Gadowskiego. Kraków. 1884 — 4°, k. 59 + 6.
414. Tipografia editrice Armena dei Padri Mechitaristi.—S. Niersis Clajensis Armeniorum Patriarchae, preces, XXIV linguis editae. Venetiis 1823. — 16°. [Zarazem wzory pism].
415. Wzory Pism Rozmaitych znajdujących się w Drukarni Banku Polskiego. Warszawa. 1828. — 4°, kt + knl. 53. (38 k wzorów pism, obwódek ozdobnych i winiet i 15 k: „Obwódki ozdobne wyciskane kolorami“).
[Prócz opisanego wyżej wydania na pięknym papierze znany nam jest egz. tegoż wydania na papierze gorszym, obejmujący, prócz kt., tylko 38 pierwszych kart, a bez 15 kart odbić obwódek, wyciskanych kolorami. Nadto egz. ten posiada kartę, 6-ą z kolei, której brak w egz. na papierze wytwornym. Estreicher podaje knl. 39 (a więc kt. + 38). Wydanie obejmujące k. 53 stanowi zapewne komplet, taką ich bowiem ilość posiada egzemplarz wytworny, według którego „Wzory“ opisujemy, będący niegdyś własnością samej drukarni B. P. — Prócz tego spotkałiśmy się jednak z trzema oddzielnymi arkuszami, których ani w egz. o 53, ani też w egz. o 38 k. niema, jak również z dwiema kartami luźnymi (barwne odbicia klisz), co do pochodzenia których niema wątpliwości, gdyż przechowały się z innymi papierami po drukarni B. P.]
416. Wzory Pism ozdobnych w Drukarni Banku Polskiego. [B. r.]. Arkusz rozłożony [45×37 cm.].
[Wzory pism, rozmieszczonych w 42 w prawym dołnym rogu ponumerowanych przedziałach].
417. Wzory pism Lejny czcionek i stereotypowni Piusa Bauer w Warszawie, ulica Daniłowiczowska № 4. [Toż samo po rosyjsku]. Warszawa. Drukiem B. Koczyńskiego, ulica Daniłowiczowska № 4. 1888.—8°, knl. 97.
418. Wzory pism drukarni Józefa Bensdorfa w Krakowie. Kraków. 1854. — 8°, k. 4.
419. Wzory pism drukarni „Czasu.“ B. m. i r. [Kraków. 1850]. — F°, 1 ark. rozłożony.
420. Wzory pism polskich i niemieckich, oraz winiet drukarni Józefa Czecha w Krakowie B. r. — 4°.
421. Wzory pism znajdujących się w drukarni Czerwińskiego i Spółki. Warszawa 1875.
422. Wzory pism znajdujących się w drukarni braci Gieszkowskich. Kraków. 1828. — 4°, k. 14.
423. Wzory pism rozmaitych drukarni Stan Gieszkowskiego. Kraków. 1838. — 8°, k. 83.
424. Wzory Pism Rozmaitych Giserni i Drukarni N. Glücksberga, Księgarza i Typografa Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu. [Winieta z literami N. G.]. W Warszawie. 1829. — 4°.
425. Wzory pism i ozdób drukarskich znajdujących się w drukarni N. Glücksberga. N. 1. 2. — F°.
426. Wzory charakterów znajdujących się w drukarni Gröblowskiej. Kraków. 1810. — F°, 1 ark. rozłożony.
427. Wzory pism z drukarni J. K. Jakubowskiego w Nowym Sączu. N. Sącz. B. r. [1891]. — F°, 1 ark. rozłożony.

428. Wzory pism rozmaitych drukarni Komisji rządowej sprawiedliwości. Warszawa. 1845. — F^o.
429. Wzory Pism, Winet [sic] i Obwódki znajdujących się w drukarni „Kurjera Warszawskiego.“ Warszawa, Czcionkami drukarni „Kurjera Warszawskiego.“ 1882. — 8°, knl. 63.
[Dwie ostatnie karty obejmują: Podręcznik zecerski obliczony na zasadzie alfabetu, złożonego z liter...].
430. Wzory Pism Drukarni Wł. Łazarskiego. Warszawa, Marszałkowska 114, tel. 34-47. B. m. i r. [Warszawa] k. 20 + 2 nl.
431. *Łukasiewicz Czesław*. Wzory pism czcionkarni pod Sową. B. m. i r. [Kraków 1850]. — 8°, knl. 12 i 1 tablica z wzorami winiet.
432. Wzory Pism i Ozdób Drukarni S. Orgelbranda w Warszawie. B. m. i r. [1853]. — F^o, knl. (lub częściowo rozmaicie liczbowanych) 100 + 2 arkusze plano. [= kt + k. 8 (33-40) Pisma rosyjskie + k. 35 (nl. i 9-32) Pisma polskie + k. 1 Pisma hebrajskie + k. 4 (41-44) — Pisma niemieckie i gotyckie + k. 7 (45-51) Litery rozdzielowe, Liczby, znaki rozmaite + k. 2 (52-53) Nuty, wasy i linie + arkusz 1 Linie afiszowe + k. 3 (54-56) cugi + k. 16 narożniki, linije, ornamenta, linije systematyczno-fantazyjne, obwódki (odbite w różnych kolorach) + k. 23 (1-23) i arkusz 1 Winiety].
433. [Wzory pism odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów]. B. m. i r. [1880-1890?]. — F^o, knl. 14.
434. Wzory klisz i ozdób drukarskich Tow. akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów. Warszawa, Hoża 41 telefon № 761. [Toż po rosyjsku]. B. m. i r. — F^o, knl. 160.
435. [Wzory pism Tow. akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów]. B. m. i r. [około 1900?]. — F^o, knl. 17.
436. Towarzystwo Akcyjne odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów. Kursywy i kaligraficzne pisma. Wydanie specjalne Wyciąg z głównego Katalogu. [Toż po rosyjsku]. B. m. i r. [Warszawa 1903]. — 8°, str. nl. 3 + 15 i 1 k. luźna. Cennik kursyw i pism kaligraficznych.
437. Wzory pism i ornamentów Tow. Akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów. Warszawa, Hoża 41, Telefon № 761. [Toż po rosyjsku]. Druk Tow. Akc. S. Orgelbranda Synów. B. m. i r. [1905]. — F^o, knl. 215.
438. Towarzystwo Akcyjne Odlewni Czcionek S. Orgelbranda Synów. Warszawa. 1907. Hoża 41. Telefon 761. — Schriftgiesserei S. Orgelbrand's Söhne Akt-Ges. Warschau. — F^o, podł., knl. 14. [Wzory pism hebrajskich].
439. Cennik pism tytułowych i kaligraficznych Tow. Akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów. Na rok 1907. B. m. i r. — 8 knl. 1 + str. 16.
440. [Wzory pism Tow. akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów]. B. m. i r. [1907?]. — F^o, knl. 19.
441. Wzory pism i ornamentów Tow. Akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów. Warszawa, Krak.-Przedm. № 66, telefon 761. [Toż samo po rosyjsku]. Druk Tow. Akcyjnego S. Orgelbranda Synów. — B. m. i r. [Warszawa 1911]. — F^o, knl. 2 + str. 182.
442. [Tow. Akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów]. Pisma zwyczajne. [Toż samo po rosyjsku]. B. m. i r. [Warszawa 1911]. — 8°, kul. 40.
[Odbitka z № 441].
443. Akcjoniernoje Obszczestwo Stowolitni S. Orgelbranda S-wiej. Warszawa, Krakowskoje Predmestije 66, tefelefon 7-61. Prejs-kurant szrifitam, ornamentam, probiełam, miednym liniejkam i procz. Sieńtiabr' 1911 g. — 8°, str. 12.
444. [Tow. Akc. odlewni czcionek S. Orgelbranda Synów]. Wzory pism introligatorskich. [Toż po rosyjsku]. B. m. i r. [około 1911]. — 8°, knl. 6.
445. Wzory pism drukarni J. A. Pelara (H. Czerny) w Rzeszowie. Rzeszów 1894. — 4°, k. 85.
446. *Pisz Wawrzyniec*. Schriftproben aus der Buchdruckerei des... Bochnia. 1855. — 4°, k. 20.
447. Obrazy Szriftoŵ P. Sonchockawo w Warszawie. (Leszno № 19 nowy). B. r. — F^o, knl. 10.
[Wzory pism rosyjskich].
448. Wzory pism i ozdób drukarni Stanisława Strąbskiego. Warszawa. 1845. — F^o.
449. Wzory pism drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Mańkowskiego. Kraków. 1869. — F^o, knl. 48.
450. Wzory pism Zakładu fotochemigraficznego B. Wierzbicki i S-ka. Warszawa, ul. Chmielna № 61. Tel. 46-73. B. r. [1907]. — 8° m. poprz. knl. 50.
451. Wzory Pism Czcionkarni Ż. Wywiłkowskiego w Krakowie, przy ul. Sławkowskiej L. 284, obok Domu Towarzystwa Naukowego. (Czcionki tu wykazane z zapisu pierwszego). 1860. — 8°, knl. 16.
452. Wzory charakterów drukarni Józefa Zawadzkiego, typografa Akademickiego w Wilnie. B. r. [około 1810]. — F^o, knl. 7.
453. Wzory Pism Drukarni p. f. Józefa Zawadzkiego w Wilnie. [Toż samo po rosyjsku]. B. r. [po 1909]. — F^o, knl. 72.
454. Wzory różnych pism w drukarni № 646 przy Nowolipiu. Warszawa. 1803. — 8°, knl. 36.
455. Wzory różnych pism w drukarni № 646 przy Nowolipiu. Warszawa. 1811. — 8°.
[Drukarnia na Nowolipiu № 646, założona przez Tadeusza Mostowskiego, należała następnie do Onufrego Łątkiewicza. Obacz 192. 193].
Wzory pism. Obacz 364 Szczurkowski.
456. **Z. A.** Posąg Gutenberga w Strasburgu. Z ryc. — „Przyjaciel Ludu“, VII (1840) 20 str. 156-8.
457. Zabytki sztuki drukarskiej w Polsce z XVI i XVII w, fotodruki z dzieł rzadkich. Zeszyt I. Wydanie w 25 egzemplarzach. Kraków. Nakładem D. E. Friedleina. 1877. — F^o, k. 10.
458. Zakład litograficzny. — „Kurjer Warszawski.“ 1893 2-X.
[Zakład Ottona Flecka; z historią jego poprzedników].
459. Zakłady drukarni J. Ungra: Introligatornia. Sala maszyn pośpiesznych. Sala składaczków (zeczernia). — „Tygodnik Ilustrowany.“ 1878 № 158 (№ 1000).
[Trzy drzeworyty, bez tekstu].
460. Założenie drukarni w Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych. — „Pamiętnik Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych.“ R. II (1871) str. 58 63.
Zamość. 147. 197.
Zawadzki Józef. Obacz: Wzory Pism.
- 461.* **Zawadzki Wł.** Literatura w Galicyi (1772-1848). Ustęp z pamiętników. Lwów 1878. — 8°, knl. 4 + str. 158 + k. 1. (Odbitka z „Przewodnika Naukowo-Literackiego“).
[W rozdziale I: O drukarniach w Galicyi].
- 462.* — Z teki literackiej Władysława Zawadzkiego. Poznań. 1870. — 8°, str. nl. 4 + 340.
[Str. 30 40: O najdawniejszych drukach polskich. — Drukowane poprzednio w „Dzienniku Literackim.“ 1859 -- i w „Czasie.“ 1859 № 14].
Zawadzcy w Wilnie. 157.
463. (**Ząbkowski F.**) Teorya Sztuki Drukarskiej zastosowana do praktyki. Przez F. Z. W Warszawie, nakładem autora, u Augusta Em. Glücksberga, Brzeziny, Mertzbacha i w Biurze informacyjnem. 1832. — 8°, knl. 4 + str. IV + 228. Z p-tem Gutenberga, tabelkami w tekście i 4 tablicami na końcu.
[Obejmuje: Wynałazek i postęp sztuki drukarskiej. Zakłady drukarni w Królestwie Polskiem od roku MDCLXV do roku MDLXXVI. Obszerniejsze opisanie Zakładów, w mieście stołecznem Warszawie. — Część pierwsza, Zecerstwo. — Część druga, Presserstwo].
464. Ze względu artykułu o Cynkografii w Bibliotece Warszawskiej.“ T. II str. 519. — „Przegląd Warszawski.“ 1841 I 266-72. — Obacz 378.
465. **Zieliński Józef**. Druk królewiecki z r. 1551, wydany przez Seklucyana. — „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne.“ 1896.
Rec.: Celichowski Z. „Kwartalnik Historyczny.“ 1897.

466. **Zieliński Wład. Kor.** Nasze wydawnictwa [za 1-e półrocze 1882. Statystyka produkcji wydawniczej]. — „Wiadomości Bibliograficzne“ I 11 str. 321-24.
467. — Nasze wydawnictwa za drugie półrocze 1882 r. [Także za cały r. 1882]. — „Wiadomości Bibliograficzne“ II 3 str. 37-40.
468. — Nasze wydawnictwa za pierwsze półrocze 1883 roku. — „Wiadomości Bibliograficzne“ II 10 str. 224-7.
469. — Nasze wydawnictwa za drugie półrocze 1883 r. [Także za cały r. 1883]. — „Wiadomości Bibliograficzne“ III 5 str. 68-71.
470. — Krajowe wydawnictwa za pierwsze półrocze 1884. [W zestawieniu z 2-em półroczem 1883 r.]. — „Wiadomości Bibliograficzne“ III 10 str. 183-6.
471. — Krajowe wydawnictwa za drugie półrocze 1884 roku. [Także za r. 1884]. — „Wiadomości Bibliograficzne“ IV 5 str. 98-100.
- [We wszystkich tych zestawieniach uwzględniono tylko produkcję polską w zaborze rosyjskim].
Złoczów. 12.
472. **Zubrzycki Dyonizy.** Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi przez Dyonizego Zubrzyckiego. Lwów, W drukarni Instytutu Stauro-pigiańskiego. 1836. — 8°, str. nl. 2 + 90.
473. Z wystawy drukarskiej. Protokół posiedzenia Komisji sędziów wystawy drukarskiej, urządzonej przez Towarzystwo „Polska sztuka stosowana“ w pałacu hr. Czapskich przy ul. Wolskiej w Krakowie. Dnia 17 lutego 1905. — „Przewodnik Bibliograficzny.“ 1905 IV 82-4
474. **Zygmunt III.** [Przywilej dla Jana Januszowskiego na drukowanie ksiąg kościelnych 1590 R.]. — Dodatek tygodniowy do „Gazety Lwowskiej.“ 1872 III.
475. **Zuchowski Józef.** O wynalezieniu papieru i druku. W wyd. „Akt uroczysty zakończenia kursu rocznego szkoły wojewódzkiej w Radomiu r. 1836.“
476. **X. X.** Nowa fabryka papieru w Soczewce. — „Korrespondent handlowy, przemysłowy i rolniczy.“ (Dod. do „Gazety Warszawskiej“). 1844 № 11.
477. **Bandtkie J. S.** De Sueboldo Fiolo. — „Miscellanea Cracoviensia nova.“ Cracoviae 1829.
478. **Baudouin de Courtenay.** Cienurnyja mieloczi: I Książ Bismark i gonienije stawian. Kraków. Izdanie autora. Gebethner i Ko. W drukarni W. L. Anczyca i Sp. 1898.
479. Cenzura rosyjska i galicyjska. — Dodatek jubileuszowy do „Naprzodu.“ 1900.
480. O cenzurze w dawnej Polsce. — „Tygodnik Literacki.“ 1843.
- Cf. Wolność druku w Poznańskim: „170 Procès de presse. Documents pour servir à l'histoire des persécutions de la presse polonaise par le gouvernement prussien au cours des trois dernières années. Au Bureau de l'Agence Polonaise de Presse. Paris, rue de Rennes 45. 1908. Cracovie, Imprimerie de l'Université. — 8°, knl. 1 + str. 47. [Zestawienie tablicowe].
481. **Gröll Michał.** O roślinie jedwabiowej i jej użytkach. „Kalendarz polityczny na r. 1794“ (Gröll). Str. 385-391.
- [O wyrobie z rośliny jedwabiowej papieru].
482. **H. [eurich] J. [uliusz].** Fabrykacja papieru z włókna drzewnego. Fototypia. — „Przegląd technologii i wynalazków“ w „Jana Jaworskiego Kalendarzu Ilustrowanym na rok 1873.“ Str. 9-17.
483. — Papier z ryb. — „Przegląd technologii i wynalazków“ w „Jana Jaworskiego Kalendarzu Ilustrowanym na rok 1874.“ — Str. 9-16.
- 484.* **Janocki J. D.** Nachricht von denen in der Hochgräflich Zaluskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern, heraus gegeben von Johann Daniel Janozki. Dresseden 1747 — Breslau. 5 części.
- [Cz. I. 13. 32. 35. 38. 44. 48. Haller. Łazarzowa drukarnia. Vietor. Wierzbęta. — Cz. II. 16 Cenzura kościelna. — Cz. III-V. 100-4. 107. 109. 111. 117. 121-2. 136. 142].
485. **Just E.** Muzeum sztuki drukarskiej w Lipsku. — „Przewodnik Antykwarski.“ № VI 10-11.
- 486.* **Księga jubileuszowa „Kurjera Porannego.“**
- 487.* **Kurjer Warszawski.** Książka jubileuszowa ozdobiona 247 rysunkami w tekście. 1821-1896. Warszawa 1896. — 8°, knl. 1 + str. 735.
- [Drukarnia Kurjera: Str. 287-99 i wzmianki w cz. I-szej].
488. **S. [obieszcański] F. M.** Januszowski Jan. — „Encyklopedia Powszechna“ Orgelbranda. XIII 61-5.
489. — Orgelbrand Samuel. — „Encyklopedia Powszechna“ Orgelbranda. XX 33 4.
490. — Wierzbęta Maciej. — „Encyklopedia Powszechna“ Orgelbranda. XXVI 955
491. **BUDNIK.** [Czasopismo drukarskie, wydawane w Krakowie około r. 1880. Wyszło kilkanaście n-rów].
- 492.* **Czajewski Wiktor.** (Warszawa ilustrowana). Czasopiśmiennictwo. Warszawa. Drukarnia Estetyczna Sierpińskiego, Ś-to Krzyżka 22, Mazowiecka 2. 1896. — 8°, str. 144.
- (T. IV dzieła: Warszawa ilustrowana. Podaje historię drukarni warszawskich)
493. **Gawiński Antoni.** O książkach Wyspiańskiego. („Przegląd Biblioteczny“ I, zesz. 2, str. 85-91).
- [Strona typograficzno-estetyczna książek Wyspiańskiego].
494. **Gutenberg.** [Wiersz]. („Piśmiennictwo Krajowe“ H. Skimborowicza № 18).
495. **Jubileusz Gutenberga.** („Kurjer Warszawski.“ 1900, № 172 z d. 24 czerwca).
496. **Machina do składania czcionek.** („Na dziś“, pismo zbiorowe, I str. 446).
497. O drukarstwie. („Motyl“, 1830, str. 20 i 61).
498. **NAPRZÓD.** [Czasopismo drukarskie, wydawane we Lwowie około r. 1880. Wyszło kilkanaście n-ów].
499. **OGNISKO.** [Czasopismo drukarskie wydawane we Lwowie przed założeniem organu pod tymże tytułem, wychodzącego dotychczas. Wyszło kilkanaście n-ów. Porównaj № 224].
500. **Potrzeby naszego drukarstwa.** („Kurjer Warszawski.“ 1900, № 172 z d. 24 czerwca).
501. **S. J.** Niektóre drukarnie w Galicyi. („Lwopianin“, 1839, zesz. I-y, str. 16).
502. **Sandius Christophorus.** De Typographiis Unitariorum in Polonia & Lithuania.
- [Str. 199-202 dzieła: Bibliotheca Anti-Trinitariorum etc. Freistadii Apud Jahannem Aconium. 1684].
503. **Sokołowski Marian.** Drzeworytnictwo u nas. I Drzeworyty ludowe; II Drzeworytnictwo i Koftryniarstwo w Polsce; III Kultura ludu. (Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. T. VII, zesz. III szpalty 453-480).
504. **Starkel Romuald.** Gawędy dziadunia. Zajmujące opowiadania o najciekawszych odkryciach, wynalazkach i sławnych ludziach. I, II, III: Pismo-papier-druk. (Biblioteka dla młodzieży, t. II). Wyd. II-e. Lwów, nakład Tow. pedagogicznego, 1886, str. 70 z 4 ryc
505. **Szymanowski Wacław.** Jan Gutenberg. Biblioteka młodzieży szkolnej № 85).
506. **Trojanowski Edward.** Kilka słów o drukarstwie z powodu wystawy krakowskiego tow. Polska sztuka stosowana. („Przegląd biblioteczny“ I zesz. 2, str. 117-120).
507. **Von der Lissnischen Buchdruckerey.** Lissa 1750. — F^o, 1 arkusz.
508. **Walicki Aleksander.** Upominek zecerom od ko-rektora. Ułożył... Kraków. Nakładem autora. 1886. Druk Wł. L. Anczyca i Spółki pod zarządem Jana Gadowskiego. — 8°, str. 31.
- 509.* **Woit J. i Jungschulz.** De Poloniae Prussiaeque academiis, gymnasiis, collegiis, Bibliothecis, Typographiis, et similibus aliis.
- [Jest to rozdział III-ci dzieła: De incrementis studiorum per Polonos et Prussos.. Lipsiae 1723. — 4°, str. 86].
510. **Wolność druku i cenzura** („Postęp“, R. II [1861], zesz. 12).

511. Wzory Pism Drukarni F. Csernak. Warszawa. Krakowskie Przedmieście 6. 1895. — 8°, knl. 47.
512. Wzory Pism, Obwódki i Ozdoby Drukarni Józefa Tomaszewskiego. [Winieta: portret z podpisem: Gutenberg, Wynalazca sztuki drukarskiej]. Warszawa 1859. — F^o, knl. 56.
513. **Januszowski Jan**. Nowy charakter polski Z drukarni Łazarzowej: y Orthographia polska Jana Kochanowskiego. Je^o M. P. Łukasza Gornickiego Jana Januszowskiego. Roku Pańskiego, 1594. — 4°, knl. 32.
514. **Cichocki Władysław**. Najnowsze urządzenia maszyny papierniczej. — „Przegląd Techniczny.“ 1887, t. 24, str. 285, z rys.
515. — O holendrach czyli młynach papierniczych. — „Przegląd Techniczny.“ 1888, t. 25, str. 124-6.
516. — Masa drzewna jako surogat szmat służących do wyrobu papieru — „Przegląd Techniczny“ 1889, t. 26, str. 295-7 i 324-6, z rys.
517. — Maszyna papiernicza H. Füllnera. — „Przegląd Techniczny.“ 1889, t. 26, str. 352-3, z rys.
518. — Barwienie papieru ze szczególnem uwzględnieniem barwników sztucznych. — „Przegląd Techniczny.“ 1891, t. 28, str. 7-9.
519. — Papiernie z ich urządzeniem wewnętrznem. — „Przegląd Techniczny.“ 1891, t. 28, str. 202-5, z rys.
520. — Maszyny papiernicze i holendry. — „Przegląd Techniczny“ 1898, t. 36, str. 409-14, z rys.
521. — Papiery dwubarwne. — „Przegląd Techniczny.“ 1899, t. 37, str. 336-9.
522. **Łącki Bronisław**. Nowsze postępy w papiernictwie. — „Przegląd Techniczny.“ 1885, t. 22, str. 49-52.
523. **Stulgiński A.** Wyrabianie masy papierowej ze słomy. — „Przegląd Techniczny.“ 1875, t. 1, str. 209-19, 306-12 i 368-74.
524. Sprawozdanie pierwsze kierownika szkoły zawodowej drukarskiej w Krakowie za rok szkolny 1909-10. Kraków. Nakładem Stow. drukarzy i litografów w Krakowie. Druk W. L. Anczyca i Sp. 1910. — 8°, str. 28.
525. Sprawozdanie II kierownika szkoły zawodowej drukarskiej w Krakowie za rok szkolny 1910-11. Kraków. Nakładem Stowarz. drukarzy i litografów. Druk „Czasu.“ 1911. — 8°, str. 32.
526. Sprawozdanie I dyrektora szkoły zawodowej uzupełniającej cechu introligatorów w Krakowie za rok 1910-11. Kraków. Nakładem cechu introligatorów. Druk „Czasu.“ [1911]. — 8°, str. 14.

M. RULIKOWSKI.

O papierze.

yraz papier tak powszechnie znany wszystkim, jak wyrazy woda, chleb, produkt rozpowszechniony dzisiaj na całym świecie cywilizowanym, niezaspakaja jednak wymagań, zwłaszcza u nas, tak, że zdawałoby się, iż ogół szeroki przemysłu papierniczego, jak i graficznego powinien zainteresować się tym przedmiotem z ogólniejszego punktu poglądu.

Powszechnie, w znaczeniu użycia ogólnego przez najszersze warstwy społeczeństwa, papier nie zdobył sobie stanowiska należycie poważnego, przypadającego mu słusznie, tak ze względów historycznych, jak i kulturalnych. Dostatecznym jest najczęściej, aby kupiony papier miał nazwę „zagranicznego“, i naturalnie, był drożej sprzedanym, względnie ku-

pionym, aby przez to samo zyskał powagę w oczach konsumenta, uznanie wartości i t. d., chociażby w gruncie rzeczy papier ten nie był lepszym od papieru krajowego.

Podobnie błędne pojmowanie wartości papieru można wybaczyć drobnym przeciętnym odbiorcom, używającym małe ilości na swoją wyłączną potrzebę, uwzględnić je nawet trzeba, gdyż odbiorcy tacy, nie mając najzupełniej pretensyj do rozróżnienia gatunków, ulegają w wyborze przeważnie sprzedającemu, a ten najczęściej sam nie posiada znajomości rzeczy.

Jeżeli skutek braku tej znajomości w danym wypadku w sprzedaży detalicznej wywiązuje się chaos w ugrupowaniu i rozróżnianiu gatunków papieru co do wartości jego, to odbiorcy wielcy, ze swej strony, mało dbając o gatunek papieru zamawianego w fabryce, a mając przedewszystkiem na uwadze cenę, którą systematycznie obniżają, co gorsza, zamawiając papiery niższych gatunków, świadomie, w celu sprzedawania ich za gatunki wyższe, zamieszanie potęgują. Jestto zjawisko tak zwykłe teraz, że nie zwraca na siebie uwagi wytwórców, którzy zresztą za dalsze zużycie swego produktu odpowiedzialności przyjąć nawet nie mogą. Na kombinacjach podobnych oczywiście traci przedewszystkiem wytwórca, następnie bardzo poważnie krzywdzona jest opinia papiernictwa krajowego, a wreszcie taż sama publiczność, nabywająca poszczególne gatunki, za cenę gatunków lepszych.

Stosunki podobne, tyżące się pewnych gatunków papieru, prowadzonych na rynku detalicznym, w mniejszym nieco stopniu zdarzają się i na rynku papierów, przeznaczonych dla celów grafiki.

I tu, jak w poprzednim wypadku, chodzi przedewszystkiem o cenę. Na plan ostatni odsuwa, a najczęściej *pomija się zupełnie ściśle określenie danych, jakie papier zamawiany powinien posiadać*. Dla sztuki graficznej pierwszym warunkiem powinna być przydatność papieru dla celu przeznaczonego, — i, jestem przekonany, że mała podwyżka ceny za dostosowanie się do żądań w większości wypadków taniej by wyniosła, niż straty, spowodowane nieodpowiednim gatunkiem papieru.

Chcąc gatunek pewien osiągnąć, musi fabrykant przedewszystkiem zdać sobie dokładnie sprawę z tego, w jakich warunkach zewnętrznych papier będzie się podczas przerobu znajdował i jakim celom odpowiadać powinien (np. czy będzie tłoczonym na maszynie płaskiej, czy rotacyjnej, czy ma służyć dla reprodukcji jednokolorowych, czy barwnych, w drukarstwie czy litografii i t. p.).

O tych wszystkich szczegółach powinien być źródłowo poinformowany wytwórca, który papier żądany ma przygotować. W takich tylko warunkach ścisłego określenia żądań można wymagać, aby zamówiony papier odpowiadał celowi.

W tych subtelnościach leży punkt ciężkości fabrykacji papieru, a drobiazgowość w zastosowaniu się do tak przeróżnych wymagań, jakim papier ma odpowiadać, stanowi kardynalną różnicę między przemysłem papierniczym (wyrobu papieru specjalnie), a innymi gałęziami przemysłu włóknistego.

Pewien urok ma dla nas przymiotnik „zagraniczny“ w zastosowaniu do wielu artykułów, a więc i do papieru. Jakkolwiek, w wielkiej bardzo części, wysokie pojęcie o towarach, jako *zagraniczne* kupowanych, nie jest usprawiedliwione, to jednak trudno zaprzeczyć faktowi, że szczególnie właśnie papiernictwo na Zachodzie stoi na stopniu znacznie większej doskonałości, niż u nas.

Rozwojowi przemysłu papierniczego na Zachodzie, zapoczątkowanemu znacznie wcześniej od naszego, sprzyjały warunki rozwoju ogólnego narodów, udoskonalenie zaś wyrobu musiało iść ręką w rękę ze wzmagającą się konkurencją, dążącą do pozyskania korzyści nie tyle za pomocą obniżki ceny, ile dobroci produktu.

W celu obrony własnych interesów przed wyzyskiem pośredników w sprzedaży, producenci potworzyli związki, które opracowały przepisy obowiązujące, określające przede wszystkim stopień dopuszczalny wahań w wyrobie papieru *podług wzoru*, uznając, że jest zupełnie niemożliwym wyrobić w dwóch partyach nawet w jednej i tej samej fabryce identycznie pod każdym względem taki sam papier, robiąc go w warunkach pozornie jednakowych. Mówię tu: „w warunkach pozornie jednakowych“, to znaczy, przez zastosowanie okoliczności zewnętrznych identycznych (przez badanie i zastosowanie czynników odpowiednich) i doprowadzenie na oko warunków niewidzialnych, do stanu takiego, w jakim się znajdowały przy poprzednim wyrobie.

Jednocześnie zwrócono tam uwagę na wartość papieru pod względem jego trwałości i wytrzymałości, ku czemu dużym bodźcem była zmiana materiałów do wyrobu papierów, od lat dawnych używanych. Wobec wzmagającego się braku szmat dla wzrastającego nieustannie zapotrzebowania, trzeba było szukać materiałów innych do ich zastąpienia. Najpierw wynaleziono sposób przygotowania „masy drzewnej“, produktu, otrzymywanego przez tarcie drzewa o kamień w ruchu wirowym będącego. Następnie, wobec okazania się tego surogatu niezupełnie odpowiednim ze względu na cechy i swe własności, starano się o surogat doskonalszy i po wielu próbach wynaleziono sposób wyługowywania z drzewa części składowych niepożądanych, a otrzymywania czystego tylko włókna drzewnego — celulozy.

Zaczęto więc oba te surogaty używać dla zastąpienia szmat. W miarę udoskonalenia w przygotowaniu ich, otrzymywano papier, pozornie bardzo ładny i zupełnie nadający się do celów zwykłych, zachodziła tylko kwestya trwałości tego nowego papieru. Zauważono też, że papier z domieszką *masy drzewnej* znacznie prędzej żółknie, a papier ze znacznym bardzo dodatkiem masy drzewnej, po dłuższym czasie leżenia rozpada się nawet.

Wówczas to, uznając niepowetowane szkody i straty, jakie społeczeństwa poniosłyby niechybnie, używając papieru z masą drzewną na spisywanie dokumentów i t. p. ważnych aktów lub prac naukowych, zalecono przede wszystkim na cele wyżej przytoczone używać papier tylko szmaciany, a następnie opracowano ściśle przepisy, określające nie tylko jakie materiały surowe winny być używane na pewne gatunki papierów, ale też oznaczono moc, jakiej dany papier powinien odpowiadać. Dla możliwości badania mocy papieru konstruowano specjalne przyrządy i od tego czasu wydano prawa państwowe, przestrzegające ściśle, jakim normom papier odpowiadać powinien.

Papier, nie odpowiadający przepisom prawa, przez żadne biura rządowe lub instytucje publiczne nie jest przyjmowany.

Oczywiście wprowadzenie takiego rygoru miało olbrzymi wpływ na udoskonalenie fabrykacji papieru. Okazało się, że dla osiągnięcia celu trzeba, oprócz pracy czysto mechanicznej, wkładać wiele zastanowienia i badać wpływ najrozmaitszych, dotąd bez uwagi pozostawianych czynników, aby, przez ostrożne a ściśle stosowanie odpowiednich ich grup, wywołać efekt pożądanym.

Po długotrwałych i kosztownych próbach, przy stosowaniu się do przepisów, osiągnięto wreszcie rezultaty pożądanym i dziś robi się z celulozy papier dobry i wytrzymały. Jeżeli zaś dziś celuloza nie zdoła zastąpić w papiernictwie szmat, to przyczyną jest nie tyle nieodpowiedniość surogatu, ile niepewność w jakim stopniu włókno celulozy jest trwałe. Pa-

piery z XI wieku naszej ery, zachowane do czasów obecnych, wykazują najlepiej trwałość włókna szmacianego, kiedy papiery celulozowe istniejące zaledwie lat kilkadziesiąt, próby na odporność czasu w przybliżeniu nawet nie odbyły; dlatego też na dokumenty i akty dotąd używa się, szczególnie w Niemczech, gdzie prawo unormowania opracowano i zastosowano najwcześniej — papieru z samych szmat tylko.

Prawo papiernicze, na wzór niemieckiego, wprowadzają i inne państwa; Rosya również przestrzega obecnie różnicy papierów dla potrzeb rządu.

Wprowadzenie ścisłych przepisów w stosunku do wartości papieru wogóle, nie tylko jest bardzo pożądanem, lecz nawet koniecznem. Równie koniecznem jest, aby dla celów grafiki jakaś instytucja, jak np. nasze Tow. Przemysłu Graficznego w Królestwie Polskiem, zajęło się uporządkowaniem panujących obecnie stosunków anormalnych, przynajmniej w zakresie interesów własnych papierów w swych zakładach przerabianych.

Jak wyżej już o tem wspomniałem, co zresztą jest chyba zupełnie zrozumiałem, pierwszym warunkiem, uzależniającym dobroć odpowiednią produktu, jest zdanie sobie sprawy ze sposobu użycia papieru w zastosowaniu do przeznaczonego celu, jakoteż wiadomość, możliwie szczegółowa, dla jakiego celu ma służyć papier. Jeżeli papiernia będzie wiedziała dokładnie na jaki cel ma przygotować papier, to z pewnością zastosuje się do wymagań i dołoży wszelkich starań, aby żądaniu podjętemu poddać, — lub też nie podejmie się wyrobu, o ile nie będzie się czuła pewną ze względu na urządzenie techniczne.

Sposób traktowania tej sprawy dziś jest odmienny. Zazwyczaj chodzi się do różnych składów papieru i wybiera papier pozornie ładnie wyglądający. I cóż się dzieje, — oto w robocie papier okazuje się za twardym, nie chce przyjmować farby, lub niedość prędko zasycha i t. p. Przyczyna naturalnie jasna: — *papier niedobry*, a co za tem idzie: „*u nas nic zrobić nie umieją*“ — *trzeba brać papier z zagranicy*. Albo — jeżeli w podobny sposób bierze się papier ze składu i używa go do reprodukcji wielobarwnej — wtedy zło jeszcze się potęguje, gdyż do wad, wyżej przytoczonych, dołącza się jeszcze trudność utrzymania konturów kolorowych.

Inaczej byłoby jednak, gdyby na cele tak różne istniały papiery specjalne, jak to ma miejsce zagranicą.

Widoczna jest z powyższego przyczyna złego: *dobieranie papieru lekkomyślne*, znoszenie się z pośrednikiem zamiast z wytwórcą. Pośrednik — przeciętny kupiec — nie zna i znać nie może wyrobu papieru w jego niedostrzegalnych fazach przejściowych, nie może więc ani dać odpowiednich wyjaśnień kupującemu, o ile ten ich żąda, ani też, przyjmując zamówienie, nie zasięga niezbędnych informacji w celu zakomunikowania ich fabrykantowi, lecz zamawia wprost „papier“ — i na tem koniec; chodzi jeszcze tylko o możliwe uzyskanie ceny najniższej, a pozatem reszta sama przez się jest załatwiona.

Wytwórca oczywiście robi papier; jako taki, normalnie przygotowuje go do użytku przeciętnego, a więc do pisania na nim, i odsyła po wykonaniu kupcowi — pośrednikowi. Dalsze losy papieru są odtąd dla wytwórcy tak mało znane, jak było mu znane przeznaczenie zamówionego papieru; chyba, że reklamacya poniewczasie powoduje wyświetlenie całej afery — niestety zapóźno.

Najglówniejszym więc powodem „nieodpowiadania swemu przeznaczeniu“, jest brak niezbędnych informacji, z których wytwórca mógłby się orientować o wymaganiach klienta.

Oczywiście trudno byłoby z każdym drobnym obstalunkiem udawać się do fabryk bezpośrednio, te nawet nie mogłyby wykonać zamówień małych, ale przy zwróceniu uwagi na przytoczone wyżej oraz chęć zastosowania się do uwag, sądzę, że po względnie niedługim czasie, dałoby się ustalić pewne wymagania konkretne ze strony sfery przerabiającej papier, równie jak po dobraniu odpowiedniego, wykonanego zgodnie z danymi wskazówkami. — Taki papier należałoby uważać za typowy i w dalszym ciągu już danego tylko gatunku żądać. Szczególnie jest ważną rzeczą w gatunkach papierów specjalnych — jak chromo, ilustracyjnych lepszych i t. p., aby ściśle żądania swe określić.

W celu wyjaśnienia do pewnego stopnia komplikacji, jakie mają wpływ na wynik ostateczny przy wyrobie papieru, pragnąłbym zwrócić uwagę na różnorodność materiałów, służących w czasach nowszych do wyrobu, oraz streścić krótko proces mechaniczny przygotowania papieru.

Materiały te z charakteru, z budowy i własności swych są tak rozliczne, że zestawienie różnych grup do pewnego stopnia już stanowić może o charakterze papieru, z danego zestawienia wyprodukowanego. Nie sama dobroć materiałów jednak ma wpływ na

wyniki ostateczne; trzeba cały proces przerobu tych materiałów, w papiernictwie „półmasami“ zwanych, prowadzić według ich właściwości charakterystycznych z jednoczesnym uwzględnieniem (już w tym stadium przerobu) wymagań mającego osiągnąć się produktu. Po przygotowaniu z półmasy masy już gotowej — papki, składającej się z drobnych włókienek, częściowo dostrzegalnych nawet gołym okiem w papierze (w miejscu przedarcia), papkę tę należy dopiero na odpowiedniej „maszynie papierniczej“ przerobić na papier właściwy. Z tej maszyny wychodzi już wstęga papieru właściwej grubości, tworząca się stopniowo z plynu, stanowiącego mieszaninę wody z gotową (zmieloną) masą — papką w rozcieńczeniu bardzo znacznym, za pomocą odciągania wody sposobami fizycznymi i mechanicznymi, a następnie (po odwodnieniu do zawartości jeszcze około 40% wody w utworzonej już ściśle wstędze papieru), — przez wyparowanie reszty wody (owych 40%) na t. zw. cylindrach — dużych bębnach żelaznych, ogrzewanych parą.

O ile, jak wyżej wspomniano, samo zestawienie półmasy ma już wpływ na zamierzony w wykonaniu produkt, następne przygotowanie z tej półmasy papki, gotowej dla maszyny papierniczej, wymaga wielkiej staranności i może, przez nieodpowiednie prowadzenie procesu zwanego „mieleniem“, zepsuć materiał przeznaczony, — to przygotowana masa *dobra*, może być przez nieracjonalne wyrobienie jej na maszynie papierniczej, zepsuta zupełnie do tego stopnia, że osiągnięty z niej papier będzie nieodpowiedni na cel przeznaczony.

Widzimy więc z krótkiego streszczenia, jak skomplikowanej pracy wymaga wyrób papieru i jak łatwo jest uchybić w małej pozornie mierze, niszcząc tem samem zabiegi molożnego przygotowania, poprzedzającego cały opisany tu proces ostateczny.

Otrzymawszy papier z maszyny w formie wstęgi szerokości dowolnej, długości kilku lub nawet kilkunastu tysięcy metrów, nie posiadamy jeszcze papieru sprzedażnego. Teraz dopiero należy papier wygładzić (wysatynować), stosownie do wymagań pokrajac na żądane arkusze, wyliczyć i pakować. Z tą chwilą kończy się funkcyja papiernika, i towar oddany zostaje zamawiającemu do dyspozycyi.

Przechowanie papieru na składzie powinno podlegać kontroli: należy zważać aby papieru nie lokowano w magazynach wilgotnych, nie kładziono bezpośrednio na podłozde (nawet w opakowaniu — w belach), gdyż wilgoć powoduje wyciąganie się papieru, a jako następstwo tego — fałdy, lub różna wielkość arkuszy.

Za sucho, — szczególnie w pomieszczeniach o wysokiej temperaturze, lub na murach ogrzewalnych, czy obok pieców — papieru również nie należy składać, gdyż wtedy papier, podobnie jak z wilgoci się fałduje, brzegi arkuszy wysychają nadmiernie i pękają przy braniu w rękę stosów większych. Najlepszem miejscem na skład papieru jest pomieszczenie niezbyt widne, suche, przewiewne, o ile możności z wentylacją w podłozde, — kiedy chodzi o pomieszczenie parterowe (piwnice nie są wskazane z powodu wilgoci w nich panującej). Nieodpowiednie przechowywanie papieru wywiera zły wpływ i czyni go trudnym do przerobu dalszego; — trzeba wówczas szukać sposobów poprawienia stanu papieru, czy to przez rozłożenie go w niedużych warstwach swobodnie w pomieszczeniu roboczem w celu wyrównania pozostałych przez złe przechowywanie nierównych naprężeń w papierze, lub trzeba uciekać się do podobnych zabiegów, aby zepsuty papier znowu doprowadzić choć w części do stanu pierwotnego.

Przytoczone tu przykłady są małą częścią zaledwie tych licznych okoliczności, wpływających na gatunek robionego lub już gotowego papieru. Są to okoliczności, że tak się wyrażę zewnętrzne, zależne od sposobu zastosowania rozporządzalnych środków fabrykacyi, a więc dające się do pewnego stopnia opanować, wszystkie one jednak zależne są bezpośrednio od własności materiałów używanych, jak to wspomniałem — własności przyrodzonych, ich siły wewnętrznej. Siła wewnętrzna, siła własna różnorodnych włókien, stanowiących istotę papieru, nie zatracą się bynajmniej po tak energicznych chemicznych i mechanicznych zabiegach, jakie stosuje się dla otrzymania włókna czystego, a następnie papieru, lecz pozostaje w papierze gotowym. Ta siła wewnętrzna jest powodem do zmian, jakim papier ulega podczas dalszego przerobu, i czyni go mniej lub więcej podatnym do użytku.

Przemysł graficzny pod względem wymagań, stawianych papierowi jest najbardziej pedantyczny, przy wyrobie więc papierów dla celów graficznych należy być bardzo ostrożnym i ściśle brać pod uwagę ową siłę wewnętrzną włókien, dającą papierowi „życie“, czyli własność zmieniania się w różny sposób w czasie bardzo długim.

Włókna, używane do wyrobu papieru w czasach nowszych są zupełnie inne, niż używane w czasach starożytnych i wiekach średnich. Podczas kiedy w czasach dawnych uży-

wano tylko szmat lnianych lub konopi, z biegiem czasu, w miarę rozwijania się kultury i stosowania w życiu praktycznym innych roślin, podatnych do wyrobu tkanin, włókna tych ostatnich znalazły się i w papierniach (juta, bawełna),—aż nareszcie, kiedy potrzeba do tego zmusiła, znaleziono sposoby przygotowania włókien ze słomy, trawy i drzewa. Dziś papiernictwo rozporządza następującymi rodzajami włókna: konopie, len, bawełna, lylko (juta), celuloza słomiana, drzewna, celuloza trawiasta — alfa, masa drzewna jodłowa, osikowa, masa drzewna brązowa.

Wszystkie wymienione tu rodzaje włókna, różnią się kardynalnie wyglądem zewnętrznym, mocą i strukturą włókna samego. Stosownie do różnic zewnętrznych, różne są i własności włókien wymienionych, oraz ich siła wewnętrzna.

Mając tak różnorodne pod każdym względem materiały do dyspozycji, zrozumiałem jest, że dla racjonalnego wyzyskania cennych przymiotów poszczególnych rodzajów włókien, należy je przedewszystkiem ugrupować tak, aby podobne sobie włókna stanowiły grupy oddzielne. Grupowanie to w zastosowaniu do szmat nazywa się sortowaniem. Przesortowane szmaty, podzielone według rodzaju włókna, grubości tegoż i koloru tkaniny stanowią materiał, z którego bezpośrednio przez czyszczenie, gotowanie, pranie, bielienie i mielenie otrzymuje się t. zw. „półmasa“, przerabiana, narówni z resztą, mechanicznie lub chemicznie otrzymanych półmas (masy drzewnej, celulozy).

Zasadniczo rozróżniamy dwa rodzaje półmas:

- a) półmasy szlachetne: szmaty różnego gatunku,
- b) surogaty: celulozy różne, masy drzewne.

Do tych dwu grup podstawowych materiałów włóknistych dochodzą jeszcze materiały pomocnicze, niezbędne dla fabrykacji papieru, mające równie ważne znaczenie jak poprzednie, jakkolwiek opuszczenie tych ostatnich przy wyrobie nie stanowi o niemożliwości utworzenia papieru, gdy tymczasem opuszczenie jednej z grup pierwszych (a lub b) wyklucza samo przez się wyrób papieru, którego istotę stanowi ugrupowanie się i połączenie wzajemne włókien. Na siatce, z włókien utworzonej, osiadają dodane materiały pomocnicze, jak klej, różne bielidla, farby i t. p.

Podział powyższy na dwie grupy typowe, powstałe z biegiem czasu, przyjęty jest za podstawę do określenia wartości zasadniczej papieru.

Papiery, wyrobione z materiałów pierwszej grupy, a więc szmat, mają wartość pierwszorzędą i są przyjęte do użytku na ważne akta i różne dokumenty, jako papiery t. zw. „wieczne“, podczas kiedy papiery, wyrobione z materiałów grupy drugiej, lub nawet z domieszką grupy pierwszej (szmat), uważane są za mniej pewne pod względem trwałości. Użycie więc tych ostatnich papierów jest ogólniejsze i w państwach, przestrzegających ściśle doboru papieru odpowiedniego, te papiery znajdują zastosowanie, jako zwykły papier piśmienny dla użytku podręcznego w biurach, szkołach i t. p.,—jednak dopuszczone są i do użytku instytucji publicznych, o ile odpowiadają przepisom co do wytrzymałości i procentowego zestawienia składu włókien.

Dla bliższego wyjaśnienia zależności gatunku papieru od rodzaju stosowanych do wyrobu materiałów włóknistych, niezależnie od poprzednio przytoczonych wpływów natury zewnętrznej, mechanicznej, pragnę jeszcze określić, nieco bliżej, wartość relatywną włókien.

Z charakteru rośliny łatwo jest zdać sobie sprawę w przybliżeniu co do charakteru włókna z niej otrzymanego. Możemy zatem sobie wyobrazić, że konopie, len, — dadzą włókna twarde, mocne, odporne bardziej na działanie procesu mechanicznego, jakiemu przy fabrykacji papieru podlegają, niż włókno bawełny znacznie delikatniejszej, o budowie zupełnie innej; życie codzienne nastrocza nam dosyć dowodów tej różnicy, widzimy bowiem w użyciu płócienne rzeczy nieraz kilkadziesiąt lat mające, podczas kiedy podobne tkaniny bawełniane nie są trwałe. Ta twardość i moc włókien musi być braną w papiernictwie pod uwagę i dostosowany do niej cały system przerobienia włókna na papier,—dlatego też sortowanie szmat ma znaczenie bardzo ważne.

Czasy nowsze, z powodu rozwoju ogólnego, stawiają wymagania szersze nietylko pod względem ilości żądanego i potrzebnego papieru, lecz i pod względem jakości. Najwymowniejszym dowodem pod tym ostatnim względem są wymagania przemysłu graficznego. Jakże różne są wymagania dzisiejsze w porównaniu np. z czasami Gutenberga.

Wówczas był papier, na nim drukowano, pisano, rysowano, malowano i t. d.; zawsze był dobry — bo innego nie było; — konsument starał się dostosować do posiadanego pa-

pieru. Dziś mamy papiery o najróżniejszych bardzo subtelnych modyfikacjach, z tą jeszcze różnicą olbrzymią, że nikt nie chce się do papieru stosować, lecz żąda papieru, zastosowanego do wymaganego przez się celu. Warunki zmieniły się najzupełniej. Gdy uprzytomnimy jeszcze sobie, że zapotrzebowanie wielkie papieru wywołało eo ipso konieczność stosowania surogatów, z drugiej zaś strony, wymagania, stawiane papierowi, zmieniały się bardzo i rosły, komplikując wyrób tegoż, to jasnym jest, że przy wprowadzaniu w użycie surogatów, przygotowanie ich musiało iść w zgodzie z żądaniami, stawianymi przez przemysł papierniczy. Produkowano więc surogaty o charakterze, zbliżonym do włókien, które zastąpić miały. W ten sposób papiernictwo dzisiejsze ma do rozporządzenia, oprócz odwiecznych szmat, cały szereg surogatów dobrych i zupełnie odpowiednich, z których może przygotowywać równie dobre pod każdym niemal względem papiery, jak ze szmat. Sprawa trwałości wiecznej w tym wypadku oczywiście pod uwagę braną być nie może.

Mamy tedy do rozporządzenia trzy zasadniczo różne grupy materiałów włóknistych, w których skład wchodzi oba wyżej przytoczone *rodzaje* włókna:

1) grupę włókien twardych i mocnych, elastycznych (konopie, len, odpowiednie celulozy z drzew iglastych, celulozę ze słomy);

2) grupę włókien miękkich, znacznie mniej elastycznych, słabszych (bawełna, odpowiednio przygotowane miękko gotowane celulozy z drzew iglastych i liściastych, celuloza z trawy Alfa (Ésparto), odpadki jedwabiu, wełny).

3) *cią* grupę tworzą masy drzewne: a) brązowa (otrzymywana przez mielenie mechaniczne drzewa iglastego, parzonego w kotłach), b) biała masa jodłowa i c) biała masa osikowa. Ostatnia grupa może być uważana jako samoistna z tego względu, że dotyczy surogatu o charakterze, zupełnie nie podobnym do poprzednio wymienionych.

Masy, drzewne mianowicie, nie posiadają tej elastyczności, której się wymaga dla utworzenia pewnego rodzaju tkaniny, tak związanej, aby mogła stanowić ściśle pasmo papieru,— jak to ma miejsce przy zastosowaniu poprzednio omówionych rodzajów włókien elastycznych. Z drzewa parzonego można wprawdzie otrzymać papier (opakunkowy brązowo-żółty, fiński), lecz samo parzenie drzewa zmienia strukturę jego bardzo znacznie i robi z niego właściwie rodzaj pół-celulozy, — dlatego też elastyczność tej masy drzewnej (brązowej) jest znacznie większa i pozwala na utworzenie potrzebnej w papierze siatki włóknistej (tkaniny), jakkolwiek bardziej kruchej, a więc słabszej, jak celuloza właściwa. Masy drzewne białe natomiast nie są elastyczne, zawierają w sobie dużo żywicy i kwasów, które przez długi czas oddziałują na włókno, nadając mu specjalny kolor i jednocześnie powodując kruszenie papieru. Jednakże i w tym kierunku przemysł postępuje naprzód, i dziś przygotowanie masy drzewnej udoskonala się stale. W Ameryce np. przygotowanie masy drzewnej białej doprowadzono do tego stopnia, że z samej masy bez wszelkiego dodatku celulozy są w stanie zrobić papier 60 gram. grubości. To znaczy, że przez odpowiednie prowadzenie procesu szlifowania osiągają pewną elastyczność włókna, pozwalające im wiązać się w siatkę, podobnie jak u nas masa drzewna brązowa.

Po poznaniu charakterystyki materiałów włóknistych, stanowiących podstawę fabrykacji papieru, biorąc pod uwagę podział na trzy ostatnio wymienione kategorie charakterystyczne, możemy łatwo wyprowadzić wnioski o zachowaniu się włókien każdej z tych kategorii podczas całego procesu przerobu ich na papier, pamiętając o sile wewnętrznej włókien, sile ich przyrodzonej.

Samo zastanowienie się nad charakterystyką naprowadza myśl, że włókno, bardziej elastyczne, jako takie, trudniej poddaje się operacjom mechanicznym, podczas przerobu na papier, niż włókno mniej elastyczne, posiadające mniej tej siły wewnętrznej — bardziej martwe; cały więc system pracy do przerobienia włókna elastycznego musi być stosowany odpowiednio, i ponieważ włókna elastyczne zastosujemy do wyrobu papierów, od których wymagana jest duża odporność — moc, więc będziemy starali się tej własności cennej nie zatracić, lecz owszem wyzyskać ją jaknajbardziej. Mielenie włókna w tym celu musi być prowadzone ostrożnie. Należy tu pogodzić z sobą dwie okoliczności przeciwne: z jednej strony włókno twarde, elastyczne wymaga silniejszego mielenia, przez co łatwiej ulega zniszczeniu, z drugiej zaś trzeba to włókno utrzymać możliwie żywotnym, a zatem nie należy go zbyt nadwierać. Po zmieleniu więc włókno powinno zachować swą cechę charakterystyczną, owo „życie“, aby papier gotowy nie był pozbawiony tej cechy, nie stał się kruchym, słabym, łamliwym i t. p.

Chcąc utrzymać w materiale posiadane po zmieleniu własności, wyrobienie takiej masy powinno być staranne. Przedewszystkiem trzeba unormować rozcieńczenie masy odpowiednio do wymagań, aby rozłożenie na siatce papierniczej odbyło się jaknajsubtelniej; odciąganie wody musi się odbywać stopniowo i ostrożnie, prasowanie i całe prowadzenie papieru przez maszynę musi być oględne z uwagi na elastyczność włókien. W tym wypadku chodzi o pozostawienie włókienek, tworzących papier, w stanie możliwie naturalnym, bez wywołania w nich naprężeń; włókna te wskutek elastyczności własnej, po wykończeniu papieru, dążąc do powrotu swego stanu naturalnego, miałyby wpływ ujemny na wygląd zewnętrzny produktu, tracąc jednocześnie charakterystyczną i cenną swą własność wytrzymałości.

Suszenie papieru musi być ostrożne, stopniowe, nie dopuszczające przepalenia, następującego łatwo przy stosowaniu zbyt wysokiej temperatury. Papiery, wymagające przytoczonego sposobu fabrykacji są szczególnie wrażliwe na sposób suszenia i każde uchybienie pod tym względem daje się więcej odczuć, niż w innych gatunkach papieru.

Jak widać cały system wyrobu stosowany jest w kierunku otrzymania ostatecznie gatunku papieru elastycznego — mocnego, t. j. takiego, któryby przy częstem zginaniu w użyciu przedewszystkiem nie pękał i nie zadzierał się na brzegach. Tem się już określa zastosowanie gatunku papieru na akta i dokumenty, księgi handlowe, hypoteczne, papiery do rysunków technicznych i t. p., przyczem sam skład półmas stosowanych może ewentualnie odpowiadać jeszcze warunkowi wymaganej długotrwałości (wieczności) papieru.

Cechy papieru, tu omawianego, nie mogą odpowiadać wszystkim potrzebom, a nawet są wprost szkodliwe dla pewnych gatunków, np. dla papierów, przeznaczonych do druku, a zwłaszcza do reprodukcji wielobarwnej. Od papierów tej kategorii wymaga się nie elastyczności, lecz zupełnie przeciwnie — możliwie wielkiej martwoty. Chcąc osiągnąć tę ostatnią własność należy cały system pracy ułożyć w sposób wprost przeciwny, mając jednak na widoku, że papier powinien być względnie mocny, aby wytrzymał wszystkie manipulacje, jakim w przerobie podlegać będzie. Dobór włókna musi być więc odpowiednio ułożony, mielenie na masę gotową musi być zastosowane tak, aby papier, zatrzymując swą moc, stracił możliwie dużo swej siły wewnętrznej, czyli aby włókna straciły swą elastyczność. Masa, tak przygotowana, sama przez się normuje do pewnego stopnia pracę dalszą, tem niemniej jednak należy baczną zwracać uwagę na prasowanie i suszenie papieru, aby elastyczności nie nadać papierowi na maszynie; pomimo bowiem doboru włókna i odpowiedniego mielenia pewna elastyczność włókna pozostaje, należy więc ten ostatek możliwie ukryć, a nie potęgować. Wymaganiom, stawianym papierom graficznym pod względem „podatności“ dla robót, trudno jest sprostać tylko środkami wyżej omówionymi, dlatego też stosuje się do nich dodatek t. zw. „obciążeń“, mających na celu nie tylko zabielenie papieru, jak to ma miejsce w papierach innych gatunków, lecz właściwe obciążenie włókna, potrzebne dla uczynienia go mniej wrażliwym na wpływy zewnętrzne, jakim podlega przy użyciu. Do celów tych owo obciążenie, mając zadanie odmienne w papierach graficznych, musi też odpowiednio do przeznaczenia swego być stosowane z właściwym zrozumieniem jego wpływu na gatunek papieru.

Porównawszy podane tu w krótkim streszczeniu główne momenta systemu fabrykacji dwu zasadniczo różniących się gatunków papieru, nie trudno zrozumieć, jak ważną jest rzeczą informowanie wytwórcy o przeznaczeniu papierów.

Nie zawsze papier jest winien, kiedy robota w drukarni nie idzie gładko. Jest rzeczą, papiernikowi dobrze znaną, że od dobrego stanu maszyn zależy bardzo wiele. Nieraz bagatela na pozór nie pozwala wyrobić równego, ciągłego papieru. Wstęga się rwie, co pewien czas, powodując straty materiału i czasu, ludzie przy maszynie męczą się niepotrzebnie, gdy tymczasem po skontrolowaniu starannem całej maszyny, najczęściej proste zastosowanie właściwego ruchu, np. poprawienie którego z licznych wałków, odrazu usuwa zło. Podobnie dzieje się też i w drukarniach: nieraz papier krzywi się w maszynie, trudno go poprowadzić równo, a przyczyną tego — wytarcie się panewki lub ośki; papier zamazuje się farbą po zadrukowaniu, farba nie wysycha należycie, a tymczasem konsystencja farby lub skład jej zmienil się z jakiejś przyczyny. Podobnych niedokładności zapewne zdarza się w pracy przemysłowej na każdym polu bardzo dużo, te jednak wypadki dają się usunąć z łatwością siłami miejscowymi.

Reklamacya co do papieru uczyniona powinna być wtedy dopiero, kiedy rzeczywiście okaże się, że maszyna, przerabiająca papier, lub inne warunki są w stanie dobrym, bez zarzutu. Wtedy tylko wady papieru dadzą się spostrzedz łatwo i trafnie, dając na przyszłość

wskazówkę, czego należy unikać, lub co zmienić, czy zastosować w celu uniknięcia podobnej wady przy następnym wyrobie.

Papier, podczas wyrobu, podlega tak różnym wpływom i musi tak liczne przejść koleje do chwili zupełnego wykończenia i wysłania na rynek, że właściwie trudno sobie wyobrazić, aby, poddając się tu (w papierni) na każdej stacji etapowej operacji i wytrzymując ją zwycięsko — pomimo to mógł jeszcze mieć jakieś przywary. Te błędy, czy wady mogą chyba tylko powstać z powodów zewnętrznej natury, o czym w początku wspomniałem (użycie nieodpowiedniego papieru), lub też wskutek powodów dalej podanych (złe składy i t. p.).

Reasumując treść „O papierze“ dochodzimy do wniosku, że w celu udoskonalenia przemysłu zarówno graficznego jak i papierniczego, wskazanem jest przede wszystkim *ściśle komunikowanie się wzajemne tych dwu grup przemysłu, traktowanie sprawy najzupełniej bezstronnie i ustanowienie papierów pewnych typów zasadniczych z oznaczeniem z góry ich przeznaczenia*, choćby przez nadanie nazwy, charakteryzującej sposób dalszego traktowania papieru. Nazwy te powinny określać całe grupy papierów jednego typu, w których stopień zaklejenia, sztywność i grubość (w pewnych granicach) powinny być stałe, natomiast zabarwienie mogłoby być różne. Jednocześnie pożądanem i bardzo pożytecznem byłoby przyjąć za zasadę używanie na pewne prace wartościowe naukowe, czy artystyczne papierów tylko szmacianych, w ten sposób, aby pewną liczbę ograniczoną tych prac na papierach tego rodzaju wykonywać; reszta, ze względu na potrzebę spopularyzowania, musiałaby być wydawana na papierze gorszym.

W celu ustalenia pojęć o wartości papieru i ułatwienia porozumiewania się przy rozmówieniach, uważam za potrzebne przyjęcie jakiegoś systemu w klasyfikacji papierów, stosownie do żądań konsumentów.

Jako propozycję podaję niżej:

Przedewszystkiem trzeba rozdzielić papiery na rodzaje zasadnicze, stosownie do wartości rzeczywistych, tak co do trwałości, jak wytrzymałości i wyglądu zewnętrznego.

Papier stanowiłby w myśl powyższego trzy grupy:

1-sza grupa: rodzaj papierów, robionych z samych szmat, obciążonych bardzo mało, nie dających po spaleniu więcej niż 3% popiołu z włókna i obciążenia razem.

Ta grupa mogłaby nosić miano papierów najwyższych — czysto szmacianych.

2-ga grupa: rodzaj papierów wyrabianych z surogatów, ewentualnie z domieszką szmat, lub bez takowych, lecz w każdym razie bez dodatku masy drzewnej. Obciążenie tu może być różne, stosownie do gatunku danego papieru.

Do tej grupy należałyby papiery doskonałości wysokiej i średniej, mogłaby więc nazywać się grupą papierów średnich, — wreszcie

3-cią grupę tworzyłyby papiery, wyrobione z surogatów, ewentualnie ze szmat, z dodaniem masy drzewnej i obciążeniem, stosowanem według gatunku papieru.

Wszystkie te trzy grupy dzielić się mogą na różne gatunki papieru, stosownie do celu przeznaczenia, a więc każda z grup lub każdy rodzaj mógłby objąć papiery listowe, książkowe, dokumentowe, kancelaryjne, piśmienne, rysunkowe i t. p., nawet opakunkowe, lub dla celów grafiki: dziełowe, gazetowe, różne ilustracyjne, kredowe i t. p.

Każdy więc z gatunków papieru może być wykonany, stosownie do życzenia, z samych szmat, z domieszką szmat, lub bez szmat, — z domieszką lub bez masy drzewnej. Papier odpowiadać będzie wymaganiom wtedy, jeżeli gatunki będą miały niezmiennie, ustalone przeznaczenie, tak, że nie będzie np. używało się papierów kancelaryjnych do druku książek; na takim papierze drukowana książka, jakkolwiek może ładnie się prezentować i być czysto wykonana, to jednak nie robi wrażenia, osiąganego jedynie przez zastosowanie gatunku papieru odpowiedniego, zarówno co do zestawienia mas użytych, jakoteż do upiększenia za pomocą, przypuśćmy żeberkowania, nadania mu ściślej powierzchni matowej i pewnej pulchności, częściowo zależnej od grubości papieru.

Niemniej ważnym czynnikiem w kwestyi uregulowania stosunku fabrykantów papieru do konsumentów byłoby ustanowienie pewnych normalnych formatów i wag dla papierów, przeznaczonych do druku. Kiedy pod tym względem będzie istniał pewien rygor, wówczas łatwiej będzie składnikom zaopatrywać się w większe ilości papierów specjalnych, pozostawiając sobie pewien zapas na składzie dla przygodnych odbiorców, podczas kiedy dziś składnicy-pośrednicy ograniczają się pod tym względem i zamawiają tylko ilości narazie po-

trzebne, oddając je zazwyczaj całkowicie klientowi po otrzymaniu z fabryki, z obawy obciążenia interesu papierami, nie mającymi popytu.

Po zaprowadzeniu ładu podobnego, handel papierem zyskałby pewne podstawy trwałe, przemysł graficzny znalazłby zawsze gatunki papieru na rynku, któreby odpowiadały wymaganiom, a przemysł papierniczy łatwiej mógłby uczynić zadość żądaniom, mając możliwość wyrobienia większych partii danych papierów jednorazowo, zamiast robienia ich dorywczo w ilościach mniejszych, każdorazowo z mimowolnemi, a nieuniknionemi, choć niepozornemi wahaniem w gatunku i kolorze.

Jestem przekonany, że podobne zapoczątkowanie usystematyzowania chociażby działu papiernictwa, bezpośrednio stykającego się z pokrewnym działem graficznym, wydałoby wyniki w krótkim czasie bardzo dodatnio przedstawiające się. W dalszym rozwoju rezultatem praktycznym byłaby specjalizacja papiernictwa, i, co w parze z nią idzie, udoskonalenie fabrykacji.

Jeżeli bowiem papiery zagraniczne mają przed krajowymi pewne zalety, to zawdzięczają je tylko tej okoliczności, że handel papierem, ujęty w pewne ramy, pośrednio przyczynił się do wyspecjalizowania fabryk papieru w różnych kierunkach; wtedy tylko można pewien gatunek papieru robić dobrze, jeżeli robi się jego dużo i często, lub stale, gdyż wówczas ma się możliwość studyowania przebiegu całej zakładowej procedury fabrykacji.

Taką drogą dochodzi się do udoskonalenia sposobów wyrabiania i ulepszania samego produktu. Dowodem jest nie tylko papier, ale i wszystkie inne produkty pracy przemysłowej, dążącej i u nas do specjalizowania się w pewnych ściśle wytkniętych kierunkach.

Ze wszech miar byłoby więc do życzenia, aby i nasz przemysł papierniczy mógł wejść na tę drogę specjalizacji i udoskonalenia, które pomoże mu wyprzeć ostatecznie z rynku krajowego papiery zagraniczne. Klucz w tej mierze leży, według mnie, w ręku wspomnianego Tow. Przemysłu Graficznego, które, nie wątpię, zechce podjąć niewielki trud opracowania ścisłych wymagań, stawianych różnym gatunkom papieru i ujednostajnienia formatów i wag, dając w ten sposób ważną podstawę dla dalszego rozwoju podjętej tu myśli, tembardziej, że przemysł graficzny sam bezpośrednio korzyści z uregulowania sprawy osiągać będzie.

Warszawa w Grudniu 1911 r.

TEODOR ROSNER.

Grafika (7)

Drukarnia J. I. Kraszewskiego w Dreźnie: 1868-1871.

W roku, w którym wypadło nam obchodzić setną rocznicę urodzin J. I. Kraszewskiego i kiedy z tego powodu nową falą napływają wspomnienia o wielkim pisarzu i mnożą się przyczynki do historii jego tak wszechstronnej działalności, — jest rzeczą conajmniej słuszną, aby wydawnictwo, sprawom drukarskim poświęcone, przypomniało mało znany lub może tylko przez niejednych zapomniany szczegół z bezprzykładnie pracowitego żywota autora „Starej Baśni”. Mówimy tu o działalności Kraszewskiego, jako właściciela drukarni.

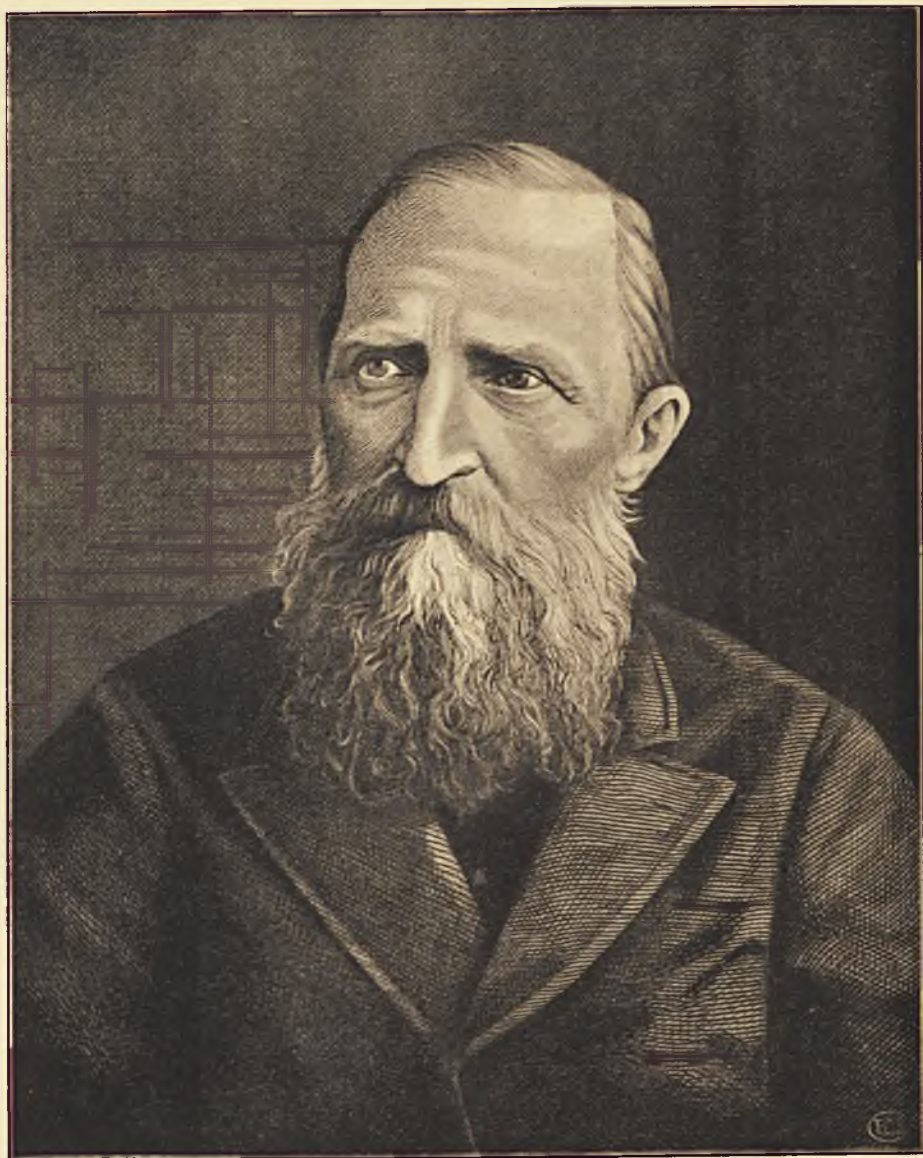
W lat parę po osiedleniu się w Dreźnie powziął Kraszewski myśl założenia w tem mieście polskiej oficyny typograficznej. Nabywszy przeto od M. Zörna z Poznania niewielki zakład, przewiózł go nad Elbę i tu w październiku r. 1868, przy ul. Grosse Ziegelstrasse № 20b, pod własnym otworzył nazwiskiem.

„Pierwotnie drukarnia M. Zörna nie była tak zasobną, ażeby założeniu właściciela (nowego) zadość uczynić mogła. Oprócz pism różnych, dość obfitych, ale dawnego rysunku, posiadała tylko dwie tłocznie ręczne i jedną tłocznice do sciskania papieru po odbiciu. Nabyte więc natychmiast zostały: tłocznie do gładzenia papieru przed odbiciem, z Lipska i tłocznie pośpieszna wielka w Johannisbergu nad Renem. Zasób pism nowemi, rysunku świeżego i ozdobnemi powiększony został w dwójnasób zakupieniem w odlewniach berlińskich Gronau'a, praskich Hassego i lipskich Rühl'a i Kocha. Oprócz tego pomniejsze ozdobne klisze i tytułowe pisma ciągle aż do zamknięcia drukarni, w miarę okazującej się potrzeby nabywane były, tak, że co do piękności typów i doboru ich walczyć mogła z najpierwszemi zakładami tego rodzaju zagranicą“.

„Założenie właściciela“ było rozległe i bynajmniej nie zysków upatrujące. Celem drukarni miało być bowiem, w myśl nowonabywcy: „wydawnictwo dzieł, piśmiennictwo polskie ożywić mogących, przedruki pamiętników i rocznych zabytków historycznych, oraz wykonywanie powierzonych jej prac ze szczególnym względem na artystyczną formę i zewnętrzną ich piękność“.

Dwie powyższe cytaty, świadczące: pierwsza o nieustannej dbałości naszego pisarza o ciągły rozwój prowadzonego zakładu, druga — o szlachetnej myśli, która nim kierowała i o wysokim stopniu wymagań, stawianych przezeń sztuce typograficznej — zacierpnęliśmy z własnej Kraszewskiego broszurki p. t. „Pamiętka Drukarni J. I. Kraszewskiego w Dreźnie. 1868—1871“ (Drezno 1871). Książeczką tą, pięknie drukiem dwubarwnym odbitą, zamykał Kraszewski swą pracę w tym kierunku, po trzech niespełna latach prowadzenia oficyny (do d. 1 lipca 1871 r.), ustępując ją Dr. Wł. Lebińskiemu, — a umieszczając spis osób, które przez cały czas w niej pracowały, do nich z ostatniem zwracał się pożegnaniem: „Bądźcie zdrowi, współtowarzysze!“...

W Dreźnie drukarnia — jak świadczy Kraszewski — „prawie bez przestanku zajęta była robotami dla Poznania, Warszawy, Lwowa; do Jass i Liège zamawianemi. Osobiste tylko, dotyczące właściciela okoliczności mogły zakład na stopie tak już, można powiedzieć, świetnej i szczęśliwie się rozwijającej zmusić do oddania w inne ręce. Jakkolwiek Drezno ze względów technicznych, bliskości Lipska i położenia w pośrodku krzyżujących się dróg z Galicyi, Królestwa i Poznańskiego dosyć było wybranem szczęśliwie na umieszczenie drukarni polskiej, — z innych wszakże, wśród niemieckiej ludności, warunki miało mniej dogodne“.

J. I. KRASZEWSKI.

W ciągu krótkiego swego istnienia drukarnia Kraszewskiego, oprócz pism pomniejszych, wypuściła w świat 65 prac (w 74 tomach). Rozpoczynając działalność wytłoczeniem Skargi „Kazania o miłości ojczyzny“, zakończyła ją wydaniem książki do nabożeństwa „Módlmy się“. Do jakiej zaś typograficznej doskonałości — niewątpliwie dzięki surowym wymaganiom Kraszewskiego — doszedł jego zakład, tego dowodzą drukowane w nim dzieła: *Groby i pamiątki polskie w Rzymie* Ks. Polkowskiego i K. hr. Tyszkiewicza *Wilja i jej brzegi*.

Miała drukarnia drezdeńska swe godło: orzeł trzymający tarczę z monogramem właściciela, u spodu zaś na wstędze napis: *Unguibus et rostro*.

M. R.

Kursy Kształcenia Zawodowego Grafików

Oddział Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie.

I.

SPRAWOZDANIE II-gie ZA ROK 1910 — II.

W swoim czasie podaliśmy do wiadomości ogółu sprawozdanie z działalności Kursów graficznych za rok 1910—11 przy sprawozdaniu Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej; z powodu jednak szczupłych ram zmuszeni byliśmy wtedy pominąć wiele szczegółów z którymi obecnie, korzystając z wydania rocznika „Grafika“, zaznajamiamy członków, ofiarodawców i wogóle osoby interesujące się szkolnictwem zawodowym. Poważnie zapatrujący się na oświatę zawodową i biorący udział w pracy dla niej wzbudzili wiarę w rozwój tej zaledwo zapoczątkowanej instytucji — z tym większą też otuchą rozpoczynaliśmy rok nowy. Zgodnie też z założeniem należało myśleć o otwarciu kursu II-go. Brak odpowiedniego lokalu w gmachu Muzeum gdzie dotąd mieściły się kursy, zmuszał do opuszczenia gościnnej tej siedziby; dla szerszej działalności pożądanym był lokal obszerniejszy, który też dzięki Prof. M. Białowiejskiemu uzyskaliśmy na warunkach dogodnych od p. W. Wróblewskiego, właściciela szkoły im. Pankiewicza. Lokal ten składa się z pięciu sal obszernych, szatni i udogodnień higienicznych. Po należytym odświeżeniu lokalu zakupiono niezbędne sprzęty do sali rysunkowej, biura i t. d., uzupełniono instalację oświetlenia gazowego, wreszcie wobec zamierzonego rozszerzenia wykładów zwiększono skład nauczycieli — aby z początkiem roku szkolnego 1910—11 wykłady rozpocząć się mogły według planu nowego.

Utrwalając się coraz bardziej w przekonaniu, w myśl inicjatywy, że jedynym rozwiązaniem racjonalnego kształcenia zawodowego jest założenie warsztatów dla zajęć praktycznych, Zarząd kursów dążył ku temu, stawiając w preliminarzu budżetowym na Zebraniu Ogólnym sprawozdawczym za rok pierwszy 1909—10 rubli piętnaście tysięcy jako sumę minimalną na urządzenie drukarni, litografii i introligatorni. Ogólne zebranie, jakkolwiek uznało potrzebę warsztatów, troskę o zdobycie funduszków powierzyło zabiegom Zarządu. W trudnym położeniu znaleźli się kierownicy. Społeczeństwo nasze, jakkolwiek ofiarne, na przesyłane liczne odezwy nie pospieszyło z dostateczną pomocą — śnać nie dość uświadomione o potrzebie zaledwo wyłaniającego się u nas szkolnictwa zawodowego, istniejącego od dawna zagranicą; nie pospieszyło z pomocą również wielu zawodowców tego przemysłu, obojętnie zachowywały się w stosunku do kursów, z małymi wyjątkami, rzesze pracowników, których pragnęliśmy w pierwszym rzędzie zainteresować. — Choć w mniejszych rozmiarach, osiągnięto jednak pożądaną rezultaty. W roku 1910-tym, za numerem 1674, uzyskano koncesję Jenerał Gubernatora na założenie warsztatów, zaś członkowie Kursów i ofiarodawcy, wymienieni w tym sprawozdaniu, przyczynili się, że, aczkolwiek nie w rozmiarach przewidywanych w budżecie, można było w końcu roku sprawozdawczego zmontować warsztaty, by choć z początkiem następnego roku szkolnego oddać je do użytku. Do utworzenia warsztatów znakomicie dopomogli: p. Zygmunt Rundo, dyrektor Tow. Akc. S. Orgelbranda S., przez którego od tej Firmy uzyskano znaczną część czcionek,niżenie ceny o 25% przy zakupie maszyny drukarskiej firmy Koenig i Bauer w Würzburgu, nabycie za 30% wartości prasy litograficznej; firma W. Karpiński i W. Leppert zaofiarowała tusze, farby drukarskie i litograficzne, pokosty, masy walcowe — w ilości jakiej zakłady Kursów potrzebować będą; p. Wł. Tatarkiewicz, właściciel firmy „Thies“ — nożyce introligatorskie i praszkę litograficzną; lejniam czcionek St. Jeżyńskiego — dwóch wielkości czcionki; p. Fr. Grimm (f. Czekała) odlaniam w swoim zakładzie specjalnym walcy drukarskich; p. Hentschel dostarczeniem na dłuższe rozplaty i po niższej cenie maszyn introligatorskich, ofiara hr. Anny

Xawerowej Branickiej w gotowości rb. 500, instytucje związek z przemysłem mające — i inni których Szanowny Czytelnik znajdzie wymienionych w tem sprawozdaniu.

Zamknięcie roku szkolnego nastąpiło w obecności przedstawicieli różnych sfer społeczeństwa, Zarządu i zapisanych na kursy uczniów. Po wstępnym słowie p. Wł. Łazarzkiego, ks. Matuszewski pobłogosławił pracy, ks. Szmidt wskazał znaczenie oświaty zawodowej, siew ziarna zdrowego w dusze młode, p. Z. Wolski wspominał o artystycznej wartości polskich wydawnictw książkowych już w początkach wieku XVI., p. P. Krasnodębski — o dążeniu do uszlachetnienia zewnętrznej strony książki w czasach obecnych. W dniu tym i dwóch następnych, przedstawiono plon prac uczniów, który zyskał uznanie specjalistów i prasy.

Wiele jeszcze przeszkód ma do zwalczenia nasze szkolnictwo zawodowe. Wobec braku szkół ogólno-kształcących i przyjmowania na praktykę młodzieży nieprzygotowanej odpowiednio, należałoby na Kursach oprócz rysunków i przedmiotów ściśle zawodowych dawać wiadomości uzupełniające, częstokroć uczyć pisać bez błędów, rachować. Program szerszy jednak spotkał się z wieloma trudnościami, z których wymienimy: mała ilość godzin wykładowych, małe poczucie wśród uczniów potrzeby przedmiotów uzupełniających. Obojętność a nawet niezadowolenie spotykało się niestety. Sądząc z obserwacji, wynika to, zdaniem naszym z tego, że niejedyn z młodzieży wstępuje do uczelni w mniemaniu otrzymania umiejętności zawodowej w niezmiernie krótkim czasie i przy małym nakładzie pracy, — praca systematyczna nuży ich a nawet wydaje się im być zbyt ciężką, — wielu z uczniów niedość są przekonani o potrzebie zdobycia głębszej znajomości fachowej. Szkolnictwo zawodowe w sferze pracowników przemysłu graficznego nie stało się jeszcze potrzebą ogólną; — mimo to Kursy nasze poszczycić się mogą w roku sprawozdawczym choć nielicznymi, jednak uczniami pilnymi, pracowitymi, wytrwałymi i zadawalające robiącymi postępy.

Jedną z największych bolączek jest opuszczanie wykładów; dochodzą one do przerażającej ilości godzin. Badając przyczynę, Zarząd dowiódł przeważnie niedbałość samych słuchaczy; lecz oprócz tego, częstokroć usprawiedliwiali oni opóźnienia się i nieprzybywania zatrzymywaniem przy robotach pogodzinnych. Na szczegóły te, powstrzymując prawidłowy bieg nauki — Kursy zwracają uwagę Zarządów Zakładów graficznych. Społeczeństwo utrzymując szkołę oczekuje dobrych wyników, które znów zależne są nie od samej uczelni — lecz od uczniów i od najbardziej z uczniami zainteresowanych, u steru zakładów stojących zawodowców.

Wykazy sprawozdawcze pomieszczone na stronach następnych dadzą pojęcie o sposobie prowadzenia, usiłowaniu i pożytku Kursów. Jeżeli uczelnia ta dotąd nie sprostaa zadaniu — powodem jest, oprócz powyżej wskazanych przyczyn, zbyt krótka jej egzystencja, a także brak środków materyalnych.

Zarząd

Hr. Anna Xawerowa Branicka — przewodnicząca i protektorka

Władysław Łazarzski — wice-przewodniczący

Jan Recmanik — skarbnik

Aleksander Szymanowski — sekretarz

Zygmunt Rundo

Bolesław Wierzbicki

Władysław Tatarzewicz

Zygmunt Arct

Ludwik Straszewicz.

Zastępcy

Zygmunt Wolski, Ludwik Biliński.

Komisya rewizyjna

Piotr Ambroziejewicz, Józef Leśniewski, Józef Duchnowski.

Kierownik kursów

Piotr Krasnodębski.

Delegat Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej

Stanisław Turbia — Krzyształowicz.

Skład nauczycieli

Piotr Krasnodębski — rysunek kompozycji.

Oskar Sosnowski — ornament stylowy.

Antoni Turski — rysunek geometryczny.

Bronisław Kowalewski — rysunek ręczny.

Tadeusz Dobiński — technologia surowców.

Jan Recmanik — introligatorstwo.

Antoni Hurkiewicz } układanie czcionek.

Kajetan Fiedler }

Wincenty Bruk — odbijanie z czcionek.

Józef Olszewski — litografja — odbijanie z kamienia.

Maryan Warwaszyński — technika rysunku na kamieniu.

Plan lekcyi kursu I-go

Rysunek geometryczny — g. 64

w półroczu I i II we Wtorki od 7—9.

Rysunek ręczny — g. 134

w półroczu I w Środy i Piątki } od 7—9.

„ II w Poniedziałki i Piątki }

Ornament stylowy — godz. 26, w półroczu II w Środy od g. 7—9.

Rysunek kompozycji — godzin 54

w półroczu I w Poniedziałki } od g. 7—9.

„ II we Wtorki }

Technologia surowców, — g. 21 w półr. I w Czwartki } od g. 7—9.

„ II we Wtorki }

Introligatorstwo, — g. 75; w półr. I w Czwartki od 8—9 — teoria

„ II w Środy i Czwartki od 7—9 praktyczne

Drukarstwo: Zasady układania liter i ornamentów, — g. 46,

w Czwartki; w półr. I od 8—9

„ II „ 7—9.

Drukarstwo: Zasady odbijania; — g. 13; w półr. I w Czwartki od 8—9.

W półroczu II wykłady zasad odbijania nie były prowadzone.

Litografia: Zasady odbijania, g. 76; w I półr., Czwartki od 8—9

II „ Niedziele „ 11—1

Litografia: Rysunek na kamieniu, — g. 68; w II-im półr., Środy i Czwartki od g. 7—9.

Ogółem na kursie I-szym godzin wykładowych było 577.

Plan lekcyi kursu II-go

Rysunek kreślny geometryczny, — godzin 40, w półr. I, we Wtorki od 7—9

Rysunek ręczny, — g. 100, w półr. I w Piątki } od 7—9

„ II w Poniedz. i Piątki }

Ornament stylów, — g. 38, „ I w Środy od g. 7—9

Rysunek kompozycyi, — 74, „ I w Poniedziałki } od 7—9

„ II we Wtorki }

Technologia surowców, — g. 69, w I półroczu w Czwartki } od 7—9

II „ w Środy }

Drukarstwo: Zasady układania liter i ornamentów, — rachunkowość zawodowa, g. 39
w półr. I w Czwartki od 8—9

„ II „ „ 8—10

Drukarstwo: Zasady odbijania z czcionek, — g. 13, w półroczu I w Czwartki od g. 8—9

Z powodu niezgłoszenia się kandydatów maszynistów, wykładów zasad odbijania w drugim półroczu nie było.

Litografia: Rysunek na kamieniu, — g. 68, w półr. II w Środy i Czwartki od 7—9

Litografia: Odbijanie z kamienia, — g. 76, „ I w Czwartki od 8—9

„ II w Niedziele*) od 11—1.

Introligatorstwo, — g. 75, w półr. I w Czwartki od 8—9,

„ II w Środy i Czwartki od 7—9.

Ogółem na kursie II-gim godzin wykładowych było 592.

Wykłady obu kursów trwały od 5 Września 1910 do 30 Czerwca r. 1911 z dwutygodniową przerwą na święta Bożego Narodzenia i takąż Wielkiejnocy.

Zakwalifikowano na kurs I

Drukarzy 62: zecerów towarzyszków 4, praktykantów 52, maszynistów praktykantów 6. *Litografów* praktykantów 6. *Introligatorów* 13: towarzyszków 5, praktykantów 8—razem 81.

W ciągu roku ubyło 58: drukarzy: zecerów towarzyszków 4, praktykantów 40, maszynistów praktykantów 5; introligatorów: towarzyszków 2, praktykantów 7.

Opuściło Kursy wskutek: wznowienia edukacyi ogólnej 3-ch, przejścia do innej specjalności 1, choroby 1, wojskowosci 5, zawieszenia uchwały Zgromadzenia Drukarzy Warszawskich z d. 4 Września 1910 r. nauki na Kursach obowiązkowej 32, z przyczyn niewiadomych 16. Razem 58.

Pozostało do końca roku szkolnego 23: drukarzy: zecerów praktykantów 12, maszynistów praktykantów 1, litografów praktykantów 6, introligatorów towarzyszków 3, praktykantów 1. — W wieku: od lat 15 do 20 — 16-u, od lat 20 do 25 — 7-iu.

Lista słuchaczy kursu I-go: 1. Bakowski Antoni, 2. Białobrzeski Adam, 3. Ciepielewski Maciej, 4. Czernicki Kazimierz, 5. Faszczewski Kazimierz, 6. Gonstół Bolesław, 7. Gry-

*) Rozróżnianie barw przy odbijaniu wymaga światła dziennego, — lekcyje zaś na Kursach odbywać się mogły po pracy uczniów w zakładach, dopiero w wieczór w dniu powszednie, przeto wykład ten z konieczności przeniesionym być musiał na dzień niedzielny.

czyński Władysław, 8. Horodyński Ludwik, 9. Jezierski Bronisław, 10. Koziński Stanisław, 11. Marczyński Stanisław, 12. Pelka Waclaw, 13. Piekarski Jan, 14. Rogoziński Waclaw, 15. Rożek Karol, 16. Szredziński Kazimierz, 17. Szuster Edmund, 18. Trębiński Ryszard, 19. Wesolowski Franciszek, 20. Wolniak Aleksander, 21. Wiśniewski Kazimierz, 22. Wysocki Walery, 23. Zieliński Wincenty.

Promowano na kurs II 9, pozostawiono na kursie I-ym 9, niestawiło się do egzaminu 5.

Na szczególne wyróżnienie zasłużyli za postępy w naukach i nieopuszczanie lekcji: Władysław Gryczyński i Wincenty Zieliński.

Zakwalifikowano na kurs II-gi

Na kurs II-gi uczęszczało z promowanych z roku zeszłego 16 i 2-ch nowo zapisanych. *Drukarzy: zecerów: towarzyszków* 8, *praktykantów* 3, *maszynista* 1; *litografów: praktykantów* 4; *introligatorów: majstrów* 1, *towarzyszków* 1.

W ciągu roku ubyło: drukarzy: zecerów tow. 4, *praktykantów* 2. Z powodu wyjazdu z Warszawy 3, choroby 1, niewiadomych powodów 2. Pozostało do końca roku szkolnego 12: *drukarzy: zecerów tow.* 4, *praktykantów* 1, *maszynistów* 1; *litografów: praktykantów* 4; *introligatorów: majstrów* 1, *towarzyszków* 1. *W wieku:* od lat 16 do 20—8, od 20 do 30—7, od 30 do 40 — 3.

Lista słuchaczy kursu II-go: Bułczyński Antoni, Balzam Leopold, Bolesta Teodozys, Czarnecki Romuald, Irzymski Stanisław, Lubański Józef, Nieporęcki Józef, Radziszewski Franciszek, Sławek Władysław, Syska Aleksander, Świerszcz Stefan, Tyburc Władysław.

Kurs II-gi ukończyło 6: Bolesta Teodozys, Czarnecki Romuald, Irzymski Stanisław, Sławek Władysław, Syska Aleksander, Tyburc Władysław.

Za pilność w naukach wyróżnieni zostali: Aleksander Syska i Władysław Tyburc.

W roku sprawozdawczym na dwóch kursach dni wykładowych było 203; godzin dla zecerów 85, maszynistów druk. 26, litografów (rysowników i odbijaczy) 288, rysunków geom. 104, rysunków z gipsów 234, ornamentacyi stylowej 38, kompozycyi 74.

Zakłady z których pracownicy uczęszczali na kursy:

1) M. Arct, 2) Biliński i Maślankiewicz, 3) Brauman Ćwirko i S-ka, 4) B. A. Bukaty, 5) W. Cywiński, 6) Gazeta Handlowa, 7) W. Głowczewski, 8) P. Laskauer, 9) L. Leśniakowski, 10) Linda, Denisewicz i S-ka, 11) Wł. Łazarski, 12) A. Michalski, 13) T. Mieszkowski, 14) St. Niemiry S-wie, 15) Radziszewski — (właściciel zakładu uczęszczający na wykłady), 16) J. Recmanik, 17) E. Skowroński, 18) Słupski i Talikowski, 19) K. Trębiński, 20) B. Wierzbicki i S-ka, 21) H. Zawistowski.

Zgłosiło się na kursy ze świadectwami szkół w okresie 2-u letnim:

Gimnazjum 5-ciu: z tych klas 2-ie ukończyło 3-ch, klas 4-y — 2-ch. *Szkół Niedzielno-Rzemieślniczych* 59-ciu: klas 4 ukończyło 43-ch, klas 3 — 7-iu, klas 2 — 9-ciu. *Szkoły Rzemieślników Warszawskich L. Markowskiego* 12: klas 3 ukończyło 3-ch, klas 2 — 9-ciu. *Szkół miejskich* 21: klas 4 ukończyło 4-ch, kl. 3 — 1, kl. 2 — 10, uczęszczało: lat 6 — 1, lat 4 — 3-ch, lat 2 — 1, rok 1 — 1. *Szkół różnych* 18. *Z nauką w domu* 8 — po 2 do 4 lat nauki.

Pod względem zajęć zgłosiło się w roku sprawozdawczym:

Drukarzy: zecerów towarzyszków 5, *praktykantów* 55, *maszynistów praktykantów* 9, razem 69. *Litografów: praktykantów: rysowników* 5, *odbijaczy* 3, razem 8. *Introligatorów: towarzyszków* 5, *praktykantów* 9, razem 14.

Odmówiono przyjęcia z powodu zupełnie niedostatecznych kwalifikacyi szkolnych 10, których zwrócono z odpowiedniami listami polecającymi do Klas rzemieślniczych Muzeum

Przemysłu i Rolnictwa, kursów wieczorowych „Rzemieślników Warszawskich“ (L. Markowskiego), bądź do szkół Niedzielno rzemieślniczych. W tej liczbie pod względem zajęć było drukarzy: zecerów praktykantów 4, maszynistów praktyk. 3, litografów praktykantów 1, introligatorów praktykantów 2.

W roku sprawozdawczym odbyto 4 wycieczki:

Do Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Król. Polskiem, w celu zwiedzenia „Wystawy zdobnictwa ludowego“; na wystawę pocztówek; na wystawę ruchomą prób i wzorów; na wystawę Starej Warszawy.

Oplata za naukę wynosiła: rocznie rb. 12.— i wpis rb. 1.—, wpłacane w ratach półrocznych, kwartalnych lub miesięcznych.

Zapomogi, zastępującym, od Sekcji IV Towarz. Pop. Przemysłu i Handlu w Warszawie, otrzymano rb. 123 k. 30; zakwalifikowano uczniów 25: z kursu I—15, z kursu II-go—10, z których przyznano: 12-tu po rb. 6.—, 6 po rb. 4.80, 5-ciu po rb. 3.60, 2-m po rb. 2.40; mimo to w *opłacie za naukę zaległo*: na kursie I-ym 57 słuchaczy — rb. 187.80, na kursie II-im 7-miu — rb. 31.—.

Na jednego ucznia wydatkowano w ciągu roku rb. 88 k. 83. W cyfrze powyższej wzięto pod uwagę rozchód na: lokal, opał, światło, materyały do robót technicznych, pomoce naukowe, honorarya nauczycieli, sekretaryat, materyały kancelaryjne, służbę, amortyzację inwentarza.

Na cele kształcenia zawodowego grafików ofiarowali:

Kasa Pożyczkowa Przemysłowców Warszawskich	rb. 300.—	Z przeniesienia	rb. 1250.55
Bank Handlowy w Warszawie	„ 200.—	Hr. Róża Orsetti	„ 300.—
Hr. Anna Xawerowa Branicka	„ 500.—	Współpracownicy zakładu Jana Recmanika	„ —.55
Stefan Dziewulski — Adwokat	„ 25.—	Jan Recmanik — za wykłady introligatorstwa	„ 21.—
A. H.	„ —.05	St. Rostkowski	„ 100.—
Stanisław Jeżyński — właściciel odlewni czcionek, przedstawiciel firm zagr. tuszów i maszyn	„ 25.—	Zygmunt Rundo od N. N.	„ 4.—
Fr. Karpiński	„ 10.—	Sukcesorowie Anny Strasburgerowej	„ 250.—
Kupieckie Tow. Wzajemnego Kredytu	„ 5.—	Wł. Tatariewicz wł. f. „Thies“	„ 15.—
Kuryer Warszawski	„ 50.—	Z. Terakowski	„ 25.—
Kuryer Warszawski od N. N.	„ 10.—	Z funduszu jubileuszowego L. Święcickiego przez Towarz. Popierania Przemysłu i Handlu w Warszawie	„ 40.—
Wł. Ł-ski	„ —.45	Towarzystwo Przemysłu Graficznego w Królestwie Pols.	„ 200.—
„Mietke“ w Rydze, papiernia papierów kredowanych do robót artystycznych, za pośrednictwem Domu Handlowego W. Herszberga w Warszawie	„ 50.—	B. Wierzbicki i S-ka — zakłady graficzne	„ 75.—
C. A. Moes — papiernia w Pilicy, składy główne w Warsz.	„ 50.—	A. Witt	„ 2.—
N. przez Ł.	„ —.05	Zgromadzenie Introligatorów Majstrów	„ 50.—
Bank Handlowy w Łodzi, Oddział Warszawski	„ 25.—	Ziemiańskie T-wo Wzajemnego Kredytu	„ 10.—
Do przeniesienia	rb. 1250.55	Razem	rb. 2343.10

Wpłynęło z kwitariuszów ofiar za pośrednictwem:

Wł. Łazarskiego	p/g kwitu № 11	—	Fr. Frick	rb. 3.60
B. Wierzbickiego	"	26	—	W. M. Fuks	...	" —.50
J. Niemiry	{	151	O. Kreutzberg	" 5.—
E. Nicz	{	152	Prof. Tarczyński	" —.30
		376	M. Bornshtein	" 1.50
W. Tymiński	{	526	Wł. Markiewicz	" —.30
		527	Z. Markiewicz	" —.50
		551	Fr. Strzymowski	" 1.—
		552				
		553	Członkowie Zarz.			
		554	Tow. Przem.			
L. Biliński	{	555	Graficznego w Król.	" 6.60
		556	Polskiem.			
		557				
		558				
		559	M. Kohn	" —.75
		560				
		561	P. Laskauer	" —.25
F. Puget	626		W. Miłodrowski	" 2.00
			J. Kalinowski	" 2.00
		651	L. i R. Frombold	" 10.—
J. Leśniewski	{	652	Szwarczstein i Alterwein	" 1.—
		653	S. Kirszenbaum	" 1.—
		654	C. A. Moes	" 1.50

Razem rb. 35.80

Członkowie rzeczywisci.

	Rb.	Z przeniesienia rb. 447.—
1. Ambroziewicz Piotr	10.—	
2. Arct Michał	25.—	24. Henschel Edward, Dom Handl. 20.—
3. Biliński i Maślankiewicz	25.—	25. Kamiński Jan 10.—
4. Bogusławski L.	20.—	26. Kaniewski i Waclawowicz 12.—
5. Barszczewski Czesław Dr.	5.—	27. Kirszenbaum S. — prac. kopert 24.—
6. Bukaty B. A.	24.—	28. Klimkiewicz Adam 5.—
7. Bruś J.	15.—	29. Kobyłański W. 12.—
8. Cotty Jan (F. Koepke)	50.—	30. Kohn M. f. „Liberty“ 10.—
9. Danielewicz Wład., (Druk. Nauk.)	12.—	31. Kopytowski K. „Druk. Artyst.“ 20.—
10. Dąbrowski Karol	6.—	32. Kreutzberg L. O. 10.—
11. Dippel Wł.	10.—	33. Kulikowski Stefan 10.—
12. Fajans Jakób	10.—	34. „Kuryer Poranny“ 36.—
13. Flisiński Jan	10.—	35. Kwiatkowski Edward 5.—
14. Galewski i Dau	30.—	36. Landau Szymon, dom Handlowy 5.—
15. Gazeta Handlowa	10.—	37. Laskauer Piotr 100.—
16. Gebethner i Wolff	25.—	38. Laurysiewicz St. 10.—
17. Gins Aleksander	25.—	39. Leśniewski i Górski d. W. Kreuzsch 50.—
18. Goniec Poranny i Wieczorny	25.—	40. Leppert i S-ka 20.—
19. Grimm F.	20.—	41. Leppert Wład., Fabryka farb 10.—
20. Grochowicz Stanisław	10.—	42. Lipowski Stanisław 12.—
21. Hurkiewicz A.	5.—	43. Lubowiecki R. 10.—
22. Hawelka R. W. i Syn	25.—	44. Łabęcki E. 5.—
23. Herszberg fir. Mietke	50.—	45. Łazarski Władysław 20.—

Do przeniesienia rb. 447.—

Do przeniesienia rb. 863.—

Z przeniesienia rb. 863.—

46.	Łopieński Feliks	5.—
47.	Maj J.	12.—
48.	Markiewicz Zygmunt	10.—
49.	Masłowski Z.	5.—
50.	Mortkowicz Jakób	10.—
51.	Mieszkowski T.	10.—
52.	Milodrowski i Kalinowski	30.—
53.	Natanson Stanisław — Papiernia	10.—
54.	Nicz Edward i S-ka	20.—
55.	Niemira J. i S-wie	20.—
56.	Noskowski P.	12.—
57.	Orgelbranda S. S-wie, T. Akc.	100.—
58.	Orgelbrand Maurycy	6.—
59.	Olszewicz B.	5.—
60.	Olszewicz W.	10.—
61.	Plewiński J.	10.—
62.	Pessis J. f. „Saturn“	12.—
63.	Petter Leopold	12.—
64.	Pęczalski i Marszałkowski	12.—

Do przeniesienia rb. 1174.—

Z przeniesienia rb. 1174.—

65.	Puget Fr. i S-ka	10.—
66.	Rattner C. D-r.	50.—
67.	Recmanik Jan	12.—
68.	Rubieszewski i Wrotnowski	10.—
69.	Rundo Zygmunt	5.—
70.	Skowroński E.	20.—
71.	Straszewicz Ludwik	50.—
72.	Szwarczstein i Alterwein	50.—
73.	Tatarkiewicz Wł. f. „Thies“	100.—
74.	Trębiński Ksawery	10.—
75.	Tymiński Władysław	10.—
76.	Wiener	50.—
77.	Wierzbicki Bolesław	20.—
78.	Wierzbicki B. i S-ka	100.—
79.	Weltzwebel Klemens, Fabr. pud.	12.—
80.	Woyde Al. Inż.	5.—
81.	Zawistowski Henryk	12.—
82.	Książd Zak J. St. w Włocławku	5.—

Razem rb. 1705.—

Członkowie wspierający.

1.	Baruch Maksym.	2.—	28.	Asbury J.		60.	Tkacz K.	
2.	Kozłowski A.	3.—	29.	Hecker M.		61.	Nowakowski J.	
3.	Kwiatkowski Stef.	2.—	30.	Kurzątkowski S.		62.	Tassak S.	
4.	Mirowski J.	1.—	31.	Czyżewski I.		63.	Kozłowski T.	
5.	Poterański Adam	3.—	32.	Kańszczyk E.		64.	Żelewski A.	
6.	Dr. Czarkowski H.	4.—	33.	Kozłowski E.		65.	Godlewski	
			34.	Feder L.		66.	Grucewicz	
			35.	Pietruszewski L.		67.	Olejniczek	
			36.	Luczyński M.		68.	Malinowski	
			37.	Feltman B.		69.	Ślaski J.	
			38.	Waszkiewicz J.		70.	Majewski	
			39.	Eitelthaler A.		71.	Starost	
			40.	Ekert J.		72.	Grodzicki A.	
			41.	Bruk W.		73.	Brocki L.	
			42.	Macewicz C.		74.	Musiał A.	
			43.	Tyczyński P.		75.	Kaczorowski	
			44.	Mieczkowski L.		76.	Kaliński	
			45.	Konopka J.		77.	Zawadzki	
			46.	Wilkoszewski J.		78.	Radzikowski J.	
			47.	Maliszewski F.		79.	Olsiak F.	
			48.	Turkowski R.		80.	Michałowski St.	
			49.	Dawid		81.	Flegel P.	
			50.	Adamczewski F.		82.	Białkowski St.	
			51.	Muszyński W.		83.	Łaszczyk K.	
			52.	Stankowski T.		84.	Słotwiński K.	
			53.	Zajdel J.		85.	Stefanicki J.	
			54.	Malinowski K.		86.	Kozłowski I.	
			55.	Jung A.		87.	Wiśniewski S.	
			56.	Muszelak		88.	Bartoszewicz	
			57.	Staszyński		89.	Dzierzbicki	
			58.	Bieńkowski A.		90.	Walewski	
			59.	Pachulczak		91.	Sobierajski	

*Współpracownicy Towarz. Akcyj.
S. Orgelbranda S. ze składką k. 5
przy każdej wypłacie:*

7.	Lenartowicz J.
8.	Wojciechowski C.
9.	Głowiński M. K.
10.	Dreszer F.
11.	Ziemkiewicz A.
12.	Kiliński J.
13.	Redler J.
14.	Doner J.
15.	Trynk A.
16.	Fiedler K.
17.	Brzeziński R.
18.	Merkel T.
19.	Wojciechowski H.
20.	Prechner J.
21.	Łatwiński J.
22.	Arczyński F.
23.	Kryspis S.
24.	Nowicki Wł.
25.	Szymański L.
26.	Pasiorowski J.
27.	Gliwko J.

92. Rycembel
93. Bartnik
94. Szostakowski.

*Współpracownicy drukarni Wład.
Łazarskiego, wplacający k. 5 przy
każdej wypłacie:*

95. Brwiliński Czesław

96. Czajkowski Józef
97. Chrapkowski Wład.
98. Dunin Wojciech
99. Gordon Witold
100. Iwanicki Waław
101. Klimkiewicz Stefan
102. Łopaczyński Jan
103. Miller Waław
104. Poniatowski Ignacy

105. Romanowicz Jan
106. Starzyński Miecz.
107. Sikorski Józef
108. Szaudenajtys Leonard
109. Siekierzyński Henryk
110. Szrajber Maryan
111. Stefański Waław
112. Witkowski Marcin.

W naturze ofiarowano.

1. <i>Tow. Akc. S. Orgelbranda S.</i> — Zakłady graficzne i przedstawicielstwo fabryk maszyn:			
a) 1 kasztę z pismem	rb.	30.—	
b) linie, sztabiki i pismo	„	158.75	rb. 188.75
2. <i>W. Karpiński i W. Leppert</i> — fabryka farb, pokostów i t. d.:			
a) 30 f. farby olejnej	rb.	7.50	
b) 2 książki (podręczniki)	„	2.50	
c) 1½ puda masy walcowej	„	36.—	„ 46.—
3. <i>St. Jeżyński</i> — odlewnia czcionek i przedstaw. maszyn: Czcionki Ver Sacrum garmond i cyc. f. 133½			„ 77.45
4. <i>Fr. Grimm</i> — odlewnia walcy, skład farb i masy walc.: odlanie 8 walcy			„ 14.80
5. <i>Galewski i Dau</i> — drukarnia i pracownia kopert: papier listowy z nagłówkiem i kwitaryusz			„ 7.20
6. <i>Gins Al.</i> — drukarnia: 1000 cyrkularzy i 1000 deklaracji			„ 12.—
7. <i>M. Kohn</i> — litografia: 4 kamienie litograficzne i oselkę			„ 6.50
8. <i>O. Kreutzberg</i> — Dom Handlowy: 2 oselki			„ 3.—
9. <i>P. Laskauer</i> — drukarnia: cyrkularze i listy zwrotne (deklar.)			„ 13.25
10. <i>J. Leśniewski</i> — introligatornia, linijarnia i drukarnia: oprawa książki			„ —.80
11. <i>Wł. Łazarski</i> — drukarnia:			
a) 5 egz. napisu, naklejone na tekturze	rb.	1.—	
b) 120 afiszy i 160 dowodów osobistych z regulami- nem w oprawie płóciennej	„	20.—	
c) 4 kalendarze do zdzierania	„	—,80	
d) 4 tomy książek do biblioteki	„	8.10	
e) papier listowy z nagłówkiem i koperty	„	4.—	
f) materiał do postawienia ściany w sali	„	20.—	„ 53.90
12. <i>S. Kirszenbaum</i> — pracownia kopert: 2000 kopert handlow.			„ 2.40
13. <i>J. Recmanik</i> — introligatornia: 5 okładek z szarego płótna do rysunków			„ 12.25
14. <i>H. Werner</i> — Dom Handlowy: utensylia introligatorskie			„ 21.35
			Razem rb. 459.65

Od powyższej sumy odliczono na r-k Budowy domu (3%) rb. 13.79.

Wykaz ofiar do biblioteki — podamy w sprawozdaniu następnem.

B i
Kursów Kształcenia

Stan Czynny

na dzień 30

1.	Kasa gotowizna	362	38		
2.	Inwentarze:				
	Drukarni Litogr. i Introl.				
	Saldo z r. 1910 rb. 104.42				
	W ciągu roku				
	sprawozd.:				
	kupiono ruchom. 4343.96				
	ofiarowano „ 361.10	4809	48		
3.	R-k Kasy Poż. Przem. W.				
	Na udziale rb. 50.—				
	Na R-ku bieżąc. 50.—	100	—		
4.	R-k Warsz. Kasy Kredyt.				
	Na R-ku Bud. Wł. Gmach.	496	42		
5.	Biblioteka:				
	Saldo z r. 1910 rb. 126.40				
	W ciągu roku				
	sprawozdaw.:				
	kupiono dzieł rb. 11.53				
	ofiarowano 10.60	148	53		
6.	Prenumerata dzieł peryo-				
	dycznych i naukowych	22	60	5939	41
				5939	41

Warszawa, d. 15 wrze

Wice Przewodniczący: *Wł. Łazarcki.*

Sekretarz: *A. Szymanowski.*

l a n s
Zawodowego Grafików

Czerwca 1911 r.

Stan Bierny

1.	Fundusz Budowy Domu	496	42		
2.	Pożyczka od T-stwa Prze-				
	mysłu Graficznego	333	36		
3.	T-wo Akc. S. Orgelbranda				
	S-ów należności	1036	39		
4.	Majątek:				
	Saldo z r. zesł. 1024.34				
	przewyżka docho-				
	dów w r. b. 3048,90	4073	24	5939	41
				5939	41

śnia 1911 r.

Skarbnik: *J. Recmanik.*

Z e s t a
Wydatków i Dochodów Kursów
D-t *za czas od 1 Lipca 1910 r.*

1.	Z R-ku Wynagr. Nauczyc.	1203	—		
2.	„ Lokal i Koszt. Adm.	887	29		
3.	„ Opału i Światła	174	57		
4.	„ Wydatk. Kancelar.	189	40		
5.	„ „ Różnych	477	—		
6.	„ Pomocy Naukow.	178	04	3109	30
	Przewyżka dochodu			3048	90
				6158	20

w i e n i e
Kształcenia Zawodow. Grafików
C-t *do 30 Czerwca 1911 r.*

1.	Z R-ku Składek Czł. Rzecz.	1470	52		
2.	„ „ „ Wsp.	124	74		
3.	„ Ofiar w Gotowiznie	2307	53		
4.	„ „ „ Naturze	445	86		
5.	„ Wpisów Szkolnych	518	80		
6.	„ Wpływ. od Zgr. Dr.	349	20		
7.	„ Bonifikacyi	941	55	6158	20
				6158	20

Protokół Komisji Rewizyjnej.

Niżej podpisani członkowie Komisji Rewizyjnej po przejrzeniu ksiąg i dowodów Kasowych Zarządu Kursów Kształcenia Zawodowego Grafików P. M. R. i S. S. znaleźli takowe w należyтым porządku zgodnie z wykazanymi dowodami przedstawionymi przez Zarząd Kursów.

25 Października 1911 r.

Podpisano: *P. Ambroziowicz*

J. Leśniewski.

II.

PROGRAM WYKŁADÓW.

Kursy graficzne mają na celu podniesienie umiejętności zawodowej przez naukę specjalną—przyczem ćwiczenia zawodowe teoretyczne i praktyczne są głównymi przedmiotami. Kursy obejmują naukę drukarstwa, litografii i introligatorstwa. Nauka odbywa się w specjalnie urządzonych pracowniach przy użyciu potrzebnych narzędzi i maszyn. Oprócz nauki czysto zawodowej—na kursach wykładane są przedmioty pomocnicze. I tak: nauka rysunku obejmuje 4-y działy: rysunek odręczny, czyli studia z odlewów gipsowych, rysunek geometryczny, ornament stylowy i kompozycja zdobnicza. Nadto wprowadzono szereg pogadek z dziedziny mechaniki i technologii zawodowej. Dla zapoznania się z dziełami sztuki uczniowie zwiedzają muzea i wystawy.

Nauka trwa lat dwa.

Rok trzeci, dopełniający, dotąd nieotwarty.

DRUKARSTWO.

I. Układanie czcionek, linii i ornamentów.

Porządek i czystość w zecerni — dodatni wpływ tychże. Inwentarz zecerni, — praktyczność urządzenia. — Znaczenie materiału dobrego a wadliwego lub uszkodzonego. Co to jest kegel. Jakie są systemy czcionek — sprawdzanie ich systematyczności. Zkąd powstały nazwy pism. — Jakie są materiały pomocnicze do układania form — znaczenie ich systematyczności. Punkt jako jednostka do obliczania. Rozkłady kaszt na pisma, linie, justunek, interlinie. Wiązanie form. Wstępne przygotowania składacza. Zasady składania solutu (justowanie, rozsadzanie, wcinanie, przenoszenie, koregowanie. O pisowni, skrótach, cyfrach, znakach pisarskich. — Wąskie i szerokie formaty, — łamy dwie i więcej szpaltowe. — Rozstawianie kolumn. Kolumna, pagina, notka, sygnatura. Margines. Tytuł, przedtytuł, tytułik, podtytułik, podkreślnie w tekście. Przedmowa, dedykacja, spis rzeczy, omyłki w druku. Powieści, poezye, komedye, encyklopedye, słowniki, roboty matematyczne, katalogowe, cenniki, sprawozdania i t. d. — ich formaty. — Akcydensa: cyrkularze, rachunki, adresy, ogłoszenia, blankiety, koperty — jedno i wielobarwne. — Ilustracje: drzeworyty, cynkotypy, galwanotypy — sposób pomieszczania ich w formach. Wycinania w płytach Maesera i t. d. Trawienie klisz. Odbijania korekt. Płyty do przemywania form, oksydowanie. O wyrobie czcionek, linii mosiężnych, cynkotypów, stereotypów, galwanotypów. Typy maszyn do składania — zasady składania maszynowego. — O fotografii, fotodruku. — Historia drukarstwa z pokazem dzieł, opraw, pargaminów i sztychów.

II. Maszynistostwo.

Porządek i czystość w maszynach — dodatni wpływ tychże. Inwentarz. Praktyczność urządzenia. — Różne typy maszyn, pedałów, pras do odbijania korekt, nożów do cięcia druków, dziurkarek, młynków do tarcia farby i t. d., ich zalety; zapoznanie się z częściami skła-

dowemi — konserwacya. — Różnego rodzaju motory, transmisye — obchodzenie się z nimi i konserwacya. Farby, bronzy, smary, sykatywy, oliwy, pokosty, płyny do zmywania farby z form, tłuszcz i t. p., konserwujące klisze. Oksydowanie pisma. Masy walcowe — obchodzenie się z nimi. Papiery ich części składowe, podatność w druku, zalety i wady — sposób przechowywania, formaty, moczenie papieru. Przygotowanie maszyny do druku: solutu, ilustracyi, tabel, robót czarnych i kolorowych. Różne typy sztegów i t. p. Przygotowanie noża, cylindra na twardo, na merynosie, rozstawianie różnych ilości kolumn, dobieranie formatu, narządzanie, regulowanie walcy, podkładanie form różnych na twardo i miękko; farby czarne, gazetowe, do ilustracyj, kolorowe i t. d. — Równanie tekstu, klisz, mieszane. Wytrzymałość: czcionek, plat stereotypowych, cynkotypów, drzeworytów, linii mosiężnych i t. d. Utrzymanie równego koloru farby i ciśnienia w dziele. — Ilustracye jedno i więcej barwne. — Samopomoc w razie wypadku w maszynie, elektromotorze, i t. p.

LITOGRAFIA.

I. Um druckerstwo.

Porządek i czystość w zakładzie, ich strona dodatnia. Różne typy prasy, maszyn, i przyrządy pomocnicze. Zasady procesu chemicznego w litografii, prasy i maszyny, o kamieniu litograficznym, kwasie saletrzanym, gumie arabskiej i dekstrynie, o wodzie, papierach umdrukowych, walcach, reibrach, używaniu miodu i gliceryny w litografii, o farbie umdrukowej, używaniu alunu w litografii, szkle wodnym, żelatynie, masie do redukcji, lampach do ogrzewania umdruków, eterze, taninie i galacie, o occie drzewnym i esencji octowej.

Technika.

O szlifowaniu i żarnowaniu kamienia, sklejanju kamieni, polerowaniu kamieni, odbijaniu z grawiur, odbijaniu z matryc i rysunków piórowych, z rysunków kredowych, nadawanie rysunku wykonanego na żelatynie, przenoszenie tegoż rysunku na kamień, sporządzanie matryc, przenoszenie umdruków z grawiur, piórowych i kredowych, nadawanie umdruków, czyszczenie umdruków, ogrzewanie i trawienie umdruków, sposób topienia kalafonii zimną drogą, uproszczony sposób topienia kalafonii, rozciąganie i kurczenie się umdruków, nakłówanie umdruków, o umdrukach t. z. merkantylowych (trawionkach), błonach czyli Tangier mamiere, przenoszenie z papieru Angerera i innych, negatywach wycieranych i naświetlanych, dyapozytywach, redukcji i powiększaniu, o umdrukach autograficznych, umdrukach merkantylowych, umdrukach czcionek, o umdrukach drzeworytu, miedzi i stalorytów, ze sztychowanych na ołowiu lub cynku nut, na blasze cynkowej, aluminiowej, algrafia, foto-algrafia, planografia, fotolitografia, kalkomania, cynkolitografia, o audrukach (próbach), o porządku w jakim winno się drukować kolory przy druku wielobarwnym. — O chemicznych i fizycznych własnościach farb, oraz ich fabrykacyi, o dobieraniu kolorów, o olejach i ich fabrykacyi. — O papierze, jego fabrykacyi, zaletach i wadach. — Kontra umdruk, umdruk z tkanin. — Historia sztuki litograficznej, rozwój sztuki litograficznej w Polsce.

II. Technika rysunku na kamieniu litograficznym.

Zapoznanie się z formą liter, rysowanie tychże na papierze, rysowanie rysunków i liter na kamieniu. — Dalsze ćwiczenia w rysowaniu na kamieniu. — Wykonywanie robót kolorowych (podlewkowych). — Zapoznanie się z techniką grawerowania na kamieniu i trawienie gielonym. — Roboty chromo-litograficzne — teoria i technika.

INTROLIGATORSTWO.

I. Wiadomości wstępne.

Czystość i porządek w zakładzie, ich wpływ na dobroć i dokładność roboty. Różne typy pras, maszyn, — zapoznanie ich części składowych, konserwacya.

II. *Materyały surowe i roboty przygotowawcze aż do zszywania książki.*

Planowanie (klejenie papieru), składanie arkuszy, zbieranie, koregowanie, porządkowanie planów, map, miedziorytów, obrazków, fotografii, łamanie i wklejanie tychże, wklejanie pojedynczych i podwójnych obrazków, zawieszanie grubych miedziorytów, fotografii i t. p., łączenie półarkuszy na legi, równanie i prasowanie książek, zbieranie i falcowanie książek, przekładanie książek (stronic) czystym papierem.

III. *Obrabianie bloka książki aż do zrobienia brzegów.*

Wrzynanie, podklejenie (forzac), zszywanie książki, zszywanie kajetów, holendrowanie broszur, zszywanie na werżnięte sznurki, na tasiemki i rzemyki, obejście zszywanie książek; rozciąganie, trzepanie sznurków, poddawanie falcy, oklejanie, obrzynanie, objanie, odkaszczowanie.

IV. *Brzegi książki i sposób zdobienia tychże.*

Brzeg nakrapiany, kredowy, otrębowy, trzcinyowy, szablonowy, walcowy, różnokolorowy: żółty, zielony, niebieski, czerwony. *Brzegi marmurkowe:* a) przybory i narzędzia: kuweta do marmurkowania, pendzle i miotelki, grzebienie, deska do zbierania farby; b) materyały: grunt do marmurkowania, żółć wołowa, woda do nakrapiania, alun, farby; c) rodzaje marmurków: brzegi piórkowe, marmurek turecki kamienny, żyłkowy fantazyjny. *Brzeg złoty:* a) narzędzia: poduszka, nóż, cygliny, ramka i pendzel do nakładania złota i agaty; b) materyały: białko, bolus (poliment), złoto; c) rodzaje roboty: zaprasowanie, skrobanie, wycieranie, układanie, polerowanie, złocenie w żółtku; d) brzegi: aluminiowy i metalowy.

V. *Różne rodzaje opraw i wykonanie tychże.*

Kapitałkowanie, obszywanie kapitałki (dawny sposób), tektury — ich dobór i przygotowanie do zaklejenia, rodzaje zaklejania książek: na wąsy, na głęboki falc, wąsy między tektury i na przeciągnięte wąsy przez tekturę; fornierowanie, zaklejanie tektur i ewent. obrzynanie, zasadnicze różnice opraw i ich rodzaje: zwyczajna broszura, broszura sztywna, karton, całe lub półpłótno, półskórek zwyczajny, w swińską skórę, aksamit i inne materye.

VI. *Złocenie okładek — strona techniczna.*

Narzędzia, miejsce, gruntowanie, różne materyały i zastosowanie do nich gruntu, stopień ciepła stempli i tłoku, złocenia na grzbiecie, tłok tytułów i różne ich rodzaje, wyciski suche, złocenia dekoracyjne, nakładanie skóry.

VII. *Maszynowe złocenie.*

Maszyna złotnicza i jej aparaty, materyały i grunt, składanie płyt i napisów, tłoczenie na złoto, na metal i aluminium, na sucho i velief, tłoczenie pismami wgłębionymi, kolorodruk, kolory tęczowe, brązowanie, tłoczenie złotem lub metalem na farbie, czyszczenie odbitych okładek, folią zamiast kolorodruków. Obchodzenie się z płytami, czcionkami i ich konserwowanie.

VIII. *Wykończanie książek.*

Obłuczanie różnymi materyalami, czyszczenie falcy, podklejanie zwyczajne, z płóciennem falcem, o podklejaniu w ogólności.

IX. *O introligatorstwie fabrycznem.*

Introligatorstwo książkowe, galanteryjne.

X. Księgi handlowe.

Ogólny pogląd na sposoby różnych opraw, papier i liniatura, składanie papieru, podklejanie, zszywanie ksiąg handlowych, oklejanie, obrzynywanie, brzegi, zaklejanie tektur i kapitałkowanie, grzbiet sprężysty i jego obróbka, obluczanie różnymi materiałami, obsada skórzana, podklejenie, skorowidz, numerowanie, zdobienie księgi buchalteryjnej.

XI. Oprawa atlasów.

Składanie tablic, falce i zawieszanie tablic, łamanie falcy, zszywanie, oklejanie i obrzynywanie, zaklejanie w tektury, wykończanie podobnej oprawy.

XII. Oprawy artystyczne.

Ogólny pogląd, przygotowanie książki, jej obróbka aż do zdobienia brzegów, brzeg ozdobny i różne techniki: a) malowane, b) barwione, c) barwione ze złotem i złotymi kapitałami, d) brzeg grafitowy, kwiatowy; odkaszczowanie, kapitałkowanie, zaklejanie w tektury; obluczanie, złocenie i zastosowanie rysunków, nakładanie skóry i złocenie zewnątrz i wewnątrz okładki, falc skórzany, podklejenie jedwabne, skórzane i dekorowanie tegoż.

XIII. Pozostałe w zakres introligatorstwa wchodzące roboty.

Zszywanie kwitów i rachunków, wyrób różnych teczek: a) zwyczajnych, z klapami, z kieszenią składaną, z falcami; teka adresowa, atrappa (książka pudełko), albumy do fotografii, do pocztówek, role (futurały do dyplomów, pudełka, naklejanie: map, rysunków, tablic, plików i fotografii); intarsa (inkrustacja) wrzynanie w skórze.

XIV. Recepty specjalne.

Wywabiania plam i t. d.

XV. Historia książki i jej przemysł.

Dawniejszy sposób pracy introligatora.

NAUKI POMOCNICZE.

Rysunek geometryczny.

Zasadnicze pojęcia geometrii płaskiej: 1) Punkt, linia, mierzenie linii, miary. 2) Koła i ich części, koła styczne i przecinające się. 3) Kąty i kątomierz. 4) Kreślenie figur płaskich; jako to: trójkątów, czworoboków, ośmiokątów i sześciokątów foremnych. 5) Kompozycja figur geometrycznych w czworobokach i wielokątach foremnych. 6) Kompozycje na podstawie kół stycznych i przecinających się. 7) Kreślenie linii koszykowych, jajowych i owali.

Rysunek.

Studia z modeli gipsowych i z natury: 1) bryła, 2) ornament roślinny, 3) rysunek głowy, 4) figury, 5) studia z żywej natury.

Ornament stylowy.

Kurs historii ornamentu trwa około roku i rozpoczyna się, gdy słuchacze są już nieco obznajmieni z rysunkiem, a więc po półrocznym mniej-więcej ucześnieściu na rysunek techniczny, ręczny i na kompozycję. Kurs polega na zaznajomieniu ze wzorami ornamentów

od zamierchłej przeszłości aż po styl cesarstwa, przyczem wyjaśniane są charakterystyczne właściwości stylów. Szczególny nacisk położony jest na ornament budowy.

Oprócz przerysowywania z tablicy, uczniowie rozwiązują na lekcyi czasem i w domu, zadania, mające na celu stosowanie poznanych przykładów lub też kompozycję niezależną lecz w charakterze danego stylu.

Kompozycya zdobnicza.

Celem rozwinięcia twórczości i pobudzenia uzdolnień indywidualnych wprowadzoną jest nauka komponowania ozdób dekoracyjnych, zastosowanych do zawodów graficznych, która trwa rok jeden — na kursie II-gim: 1) Kompozycya ornamentu geometrycznego, a więc z linii prostych, kwadratów, trójkątów i t. p., 2) Kompozycya z linii krzywych, kół i t. p., 3) Kompozycya z motywów roślinnych, 4) Użycie do kompozycyi owadów, 5) Świat ptaków, ptaków i zwierząt jako materiału dekoracyjnego.

Pogadanki.

Dla pogłębienia wiadomości zawodowej wygłaszane są pogadanki z mechaniki, technologii zawodowej, a także dla zapoznania się z dziełami sztuki, zwiedzane są muzea

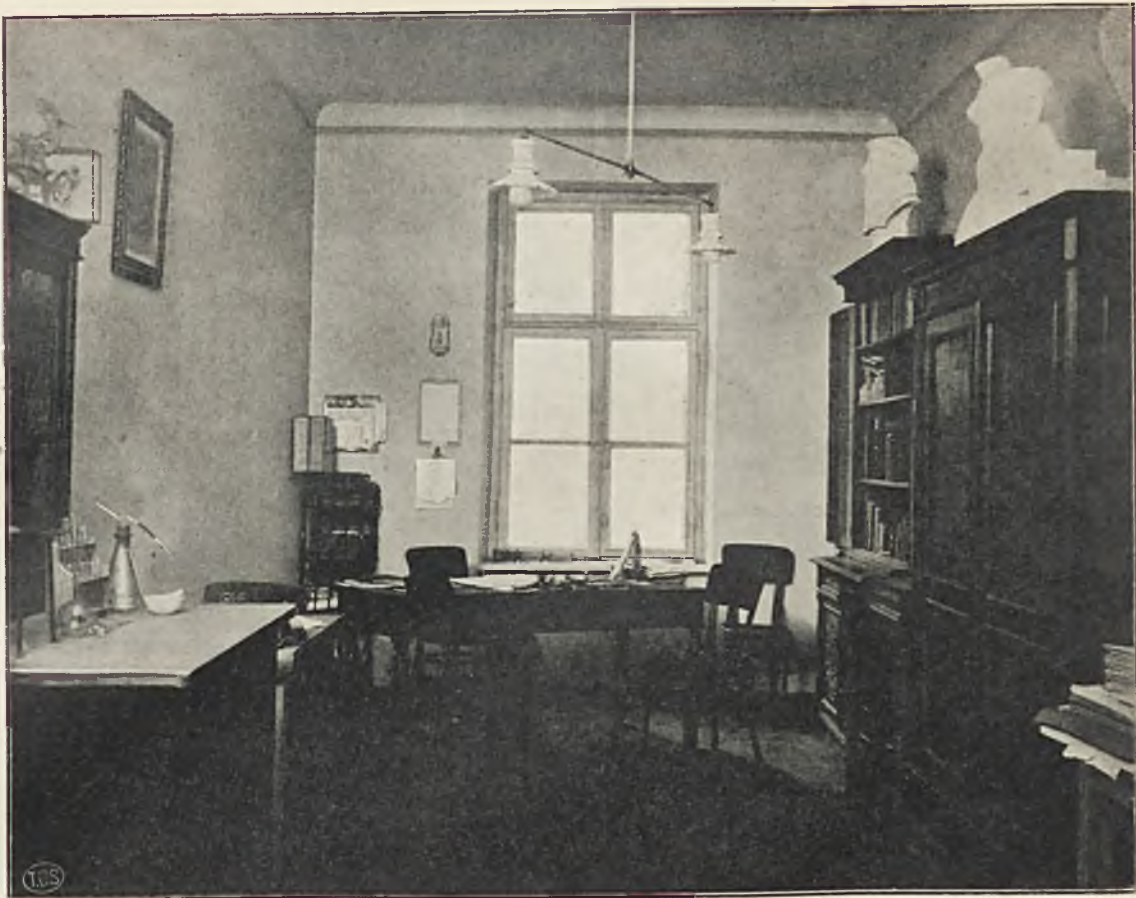

Kandydaci pragnący wstąpić na Kursy Graficzne w Warszawie, winni:

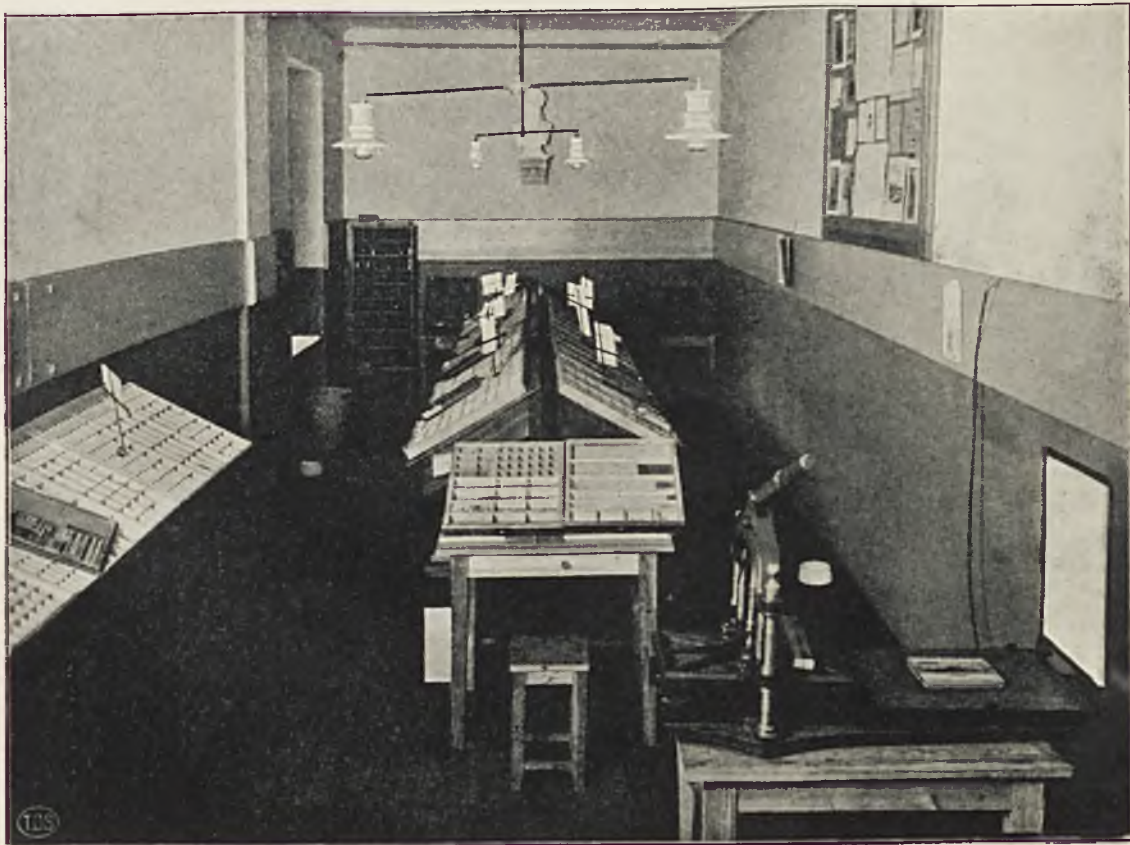
- 1) przedstawić świadectwo szkolne;
- 2) zgłaszać się tylko specjaliści: z ukończoną praktyką bądź uczniowie praktykujący w zakładach graficznych, z których obowiązani są złożyć przy zapisie piśmienne tegoż potwierdzenie;
- 3) być zdrowymi i rozwiniętymi cieleśnie;
- 4) wypełnić podaną im w Kancelaryi Kursów deklarację;
- 5) stosować się ściśle do regulaminu wewnętrznego Kursów.

Kurs nauk graficznych trwa lat dwa, rozpoczyna się we Wrześniu a kończy w Czerwcu.

Opłata wynosi: półrocznie rb. 6.— wpłacane w początku każdego półrocza, i wpis rb. 1.—.

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. KANCELARYA.

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. DRUKARNIA:—ZECERNIA.

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. DRUKARNIA — TŁOCZNIA.

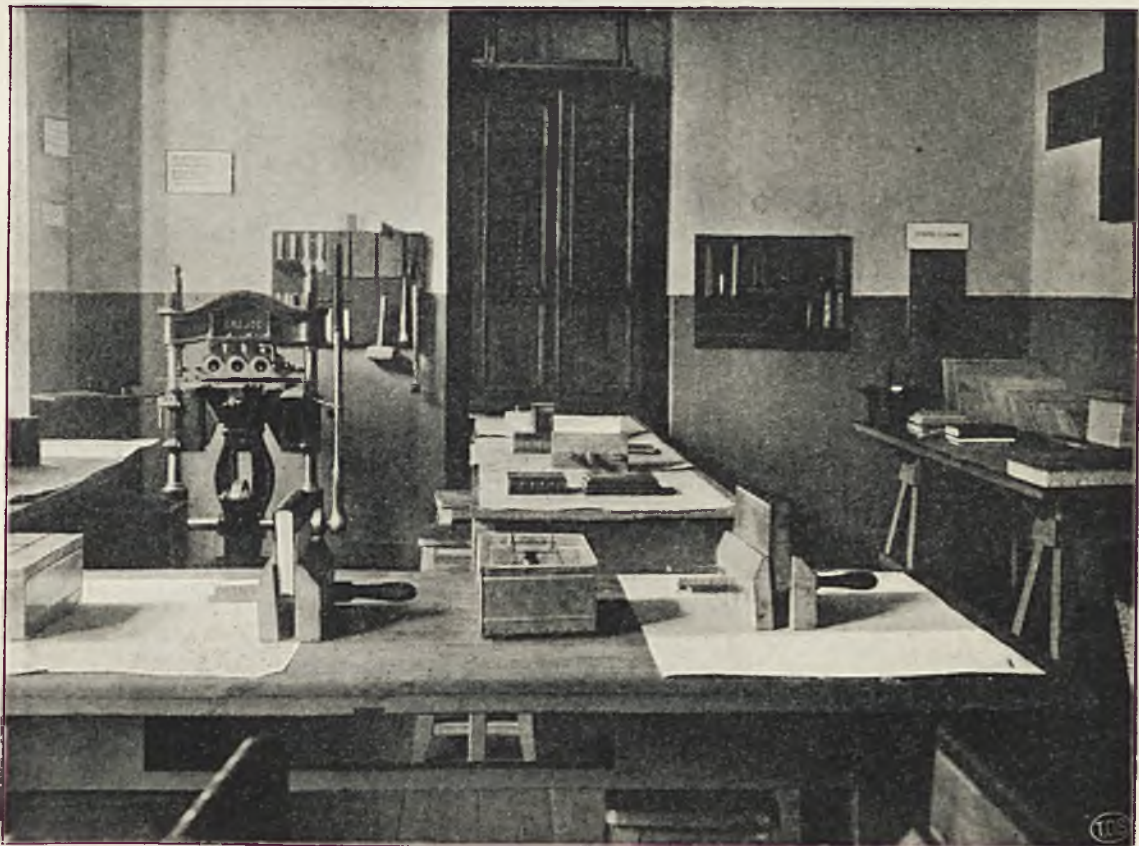

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. LITOGRAFIA — RYSOWALNIA I PRASY.

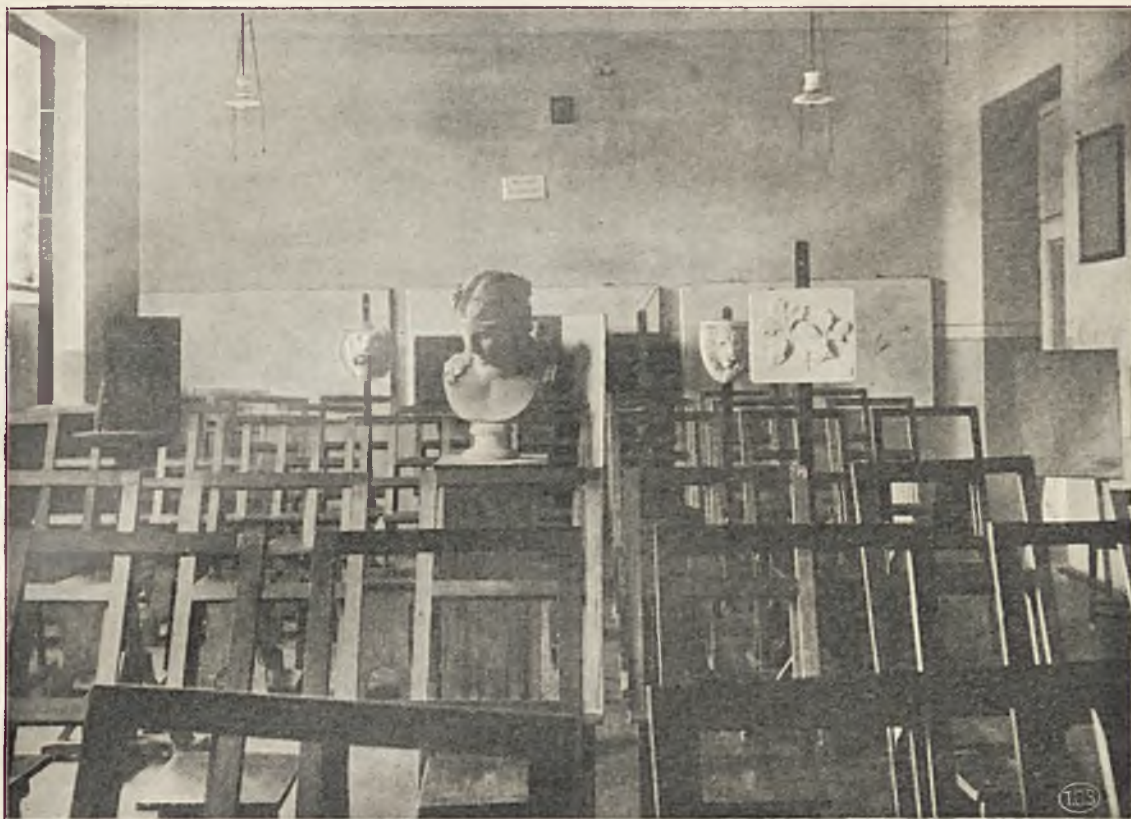

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. INTROLIGATORNIA.

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. INTROLIGATORNIA.

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. SALA RYSUNKOWA.

KURSY GRAF. W WARSZAWIE. SALA RYSUNKOWA: RYSUNKÓW
GEOMETRYCZNYCH, ORNAMENTACJI STYLOWYCH I KOMPOZYCJI ZDOBNICZYCH.

KRAJOWA Spółka Papiernicza

HURTOWE SKŁADY:

PAPIERÓW: DRUKOWYCH, WELINOWYCH,
PIŚMIENNYCH, OKŁADKOWYCH, POCZTÓWKOWYCH,
RYSUNKOWYCH, KOPERTOWYCH, PAKOWYCH, SZARYCH,
CZERPANYCH, „JAWA“, BUTELKOWYCH, DRUKOWYCH BRA-
KOWYCH etc. etc. BIBUŁKI ANGIELSKIEJ W RÓŻNYCH GA-
TUNKACH I KOLORACH, BIBUŁY ATRAMENTOWEJ I SZAREJ,
PERGAMINÓW BIAŁYCH I KOLOROWYCH, GŁADKICH I TŁO-
CZONYCH, KARTONÓW I TEKTUR etc. etc. KOPERT
I KAJETÓW WŁASNEGO WYROBU W GATUNKU
WYBOROWYM, PO CENACH I NA WA-
RUNKACH KONKURENCYJNYCH.

WARSZAWA

DŁUGA Nr. 16. — TELEFON 88-74.

BIURO CZYNNE OD 9-1 i OD 2½-6.

INTROLIGATORNIA

J. F. PUGET i S-ka

W WARSZAWIE,

Marjensztad № 16 (dom własny)

Telefon 37-66.

Wykonywa wszelkie roboty wchodzące w zakres introligatorstwa jak: broszurowanie i oprawy nakładowe, sortymentowe, książek do nabożeństwa, mszałów, brewiarzów, albumów, tek, adresów pamiątkowych i upominków jubileuszowych od najskromniejszych do najwykwintniejszych.

FIRMA EGZYSTUJE OD 1866 R.

JAKÓB FAJANS i S-ka

WARSZAWA,

SENATORSKA № 36

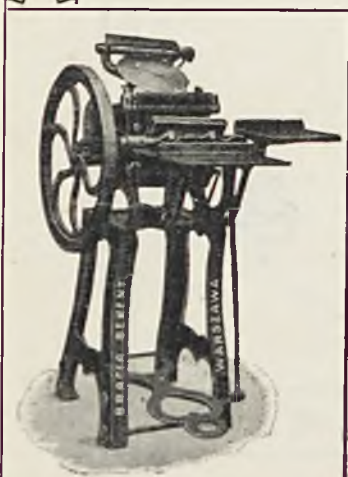
Kompletne urządzenia dla zakładów drukarskich, litograficznych, pudełkarskich i introligatorskich. Stała wystawa maszyn. — Składy pism i przyborów.

Fabryka maszyn i przyborów drukarskich i introligatorskich

B-ci Berent

w Warszawie

Krak.-Przedm. № 20-22, tel. 3149

Fabryka przyjmuje zamówienia na kompletne urządzenia drukarni. Reperacje, przeprowadzki i t. p.

Maks. ROBAK

Sienna N-r 38. WARSZAWA Tel. N-r 116-12.

poleca artykuły specjalnie w zakresie branży papierowo galanteryjnej wchodzące, jak:

Papiery na passe-portout, plakaty i kartony fotograficzne drukowe i okładkowe czerpane na broszury, cenniki i t. d., sukienne gładkie i imitujące skóry.

Bibułka japońska dla celów fotograficznych, drukarskich i t. p.

Papiery złote i fantazyjne na pudełka, albumy, plakaty, ścianki i t. d.

Brystole sztychowe, czerpane i płócienne dla celów fotograf., na teczki, albumy i t. d. torszyn czerpany dla celów malarskich.

Fornieri japońskie i angielskie na pudełka, ramki, karty pocztowe, plakaty, ścianki kalendarzowe i t. d.

OSTATNIE

NOWOŚCI

Obrazki kolorowe i grawiurowe na kalendarze, pudełka plakaty i t. p.

Gustowne kartony fotograficzne wierzchy na pudełka i ścianki kalendarzowe, w dużym wyborze.

Wzory na żądanie gratis i franko.

W. KARPIŃSKI & W. LEPPERT

W WARSZAWIE,
AL. JEROZOLIMSKA № 82. — TELEFON 6-21.

FABRYKA
W HELENÓWKU PRZEZ PRUSZKÓW D. Ż. W. W.

POLECAJĄ WŁASNEGO WYROBU:
FARBY: GAZETOWE, DZIEŁOWE, AKCYDENSOWE, ILLUSTRACYJNE,
KOLOROWE, TRÓJBARWNE, LITOGRAFICZNE.

POKOSTY: DRUKARSKIE, LITOGRAFICZNE.
MASY WALCOWE.

— CENNIKI GRATIS I FRANCO. —

ODLEWNIA CZCIONEK I STEREOTYPOWIA

Stanisława Jeżyńskiego

WARSZAWA,
Ogrodowa № 50. — Telefon 5-50.

WYŁĄCZNY REPREZENTANT
CESARSKO-KRÓLEWSKIEJ NADWORNEJ ODLEWNI CZCIONEK,
FABRYKI LINIJ MOSIĘŻNYCH I PISM DREWNIANYCH
POPPELBAUMA W WIEDNIU.

SKŁAD STAŁE ZAOPATRZONY W PISMA ZAGRANICZNE
I KRAJOWE WŁASNEGO WYROBU.

PAPIERY

CHROMOWE, KREDOWE

I Z MATOWĄ POWIERZCHNIĄ.

abryka papierów chromowych i kredowych „O. MIEDTKE” w Rydze, założona w roku 1899, jest pierwszą fabryką, która zaczęła w Rosyi wyrabiać papiery kredowe.

Wyrabia ona oprócz wyżej wymienionych papierów, również białe i kolorowe satyny, glanse, fantazyjne papiery, mory, imitacje skóry oraz płótna, które cieszą się w całym Państwie jaknajlepszą marką.

W ostatnich czasach fabryka zaczęła również wyrabiać papiery kredowe z matową powierzchnią, o których wszędzie odzywają się z pochwałami.

W obecnej chwili 6 oddziałów fabrycznych wraz z ta-kiemi pomocniczymi maszynami jak do zwilżania, szczotkowania, kalendrowania, krajania etc., poruszane siłą pary, produkuje 8—9 milionów metrów kwadratowych papieru farbowanego.

Fabryka reprezentowana jest na WARSZAWĘ I KRÓ-LESTWO:

przez p. Maurycego Herszberga, Warszawa,
Hypoteczna 3, tel. 1634.

na Petersburg	„	p. E. Lehmann, Fontanka 49.
„ Moskwę	„	p. M. Bartels, Pokrowka dom Ołowja- nisznikowa.
„ Kijów	„	p. C. Plahke, Mała Wasilkowska 1.
„ Charków	„	p. Muench i Neef.
„ Rostów n/D.	„	p. „ „
„ Odessę	„	p. Henryka Schumachera.

TOWARZYSTWO AKCYJNE
S. Orgelbranda Synów

NAJWIĘKSZE ZAKŁADY GRAFICZNE
W KRÓLESTWIE POLSKIM

Drukarnia	Odlewnia czcionek
Litografia	Chemigrafia
Introligatornia	Galwanoplastyka
Wyrób linii mosiężnych.	Stereotypownia

WYDAWNICTWA:
Encyklopedia Powszechna,
Wszechświat i Człowiek.

PRZEDSTAWICIELE:
Fabryki maszyn drukarskich KOENIG i BAUER
w Würzburgu.

WARSZAWA,
Krakowskie-Przedmieście № 66.
TELEFON 7-61.

ZAKŁAD
 DRUKARSKO-LITOGRAFICZNY
 ≡ R. RESIGERA ≡

LITOGRA- DRUKAR-
 FJA: AFISZE, NIA: AFISZE
 CYRKULARZE, BROSZURY, BI-
 DRUKI CHRO- LETY WIZYTO-
 MOWE I MERKAN- WE, CENNIKI, CYR-
 TILOWE, ETYKIETY KULARZE, DZIEŁA,
 WSZELKIEGO RO- DRUKI TRÓJBARWNE
 DZAJU, KARNECIKI, PA- DRUKI HANDLOWE, GA-
 PIER PAKOWY, PLAKA- ZETY, KARTY ADRESO-
 TY REKLAMOWE I WE, KOPERTY, MEMO-
 TRANSPARANTOWE RANDA, PAPIER LI-
 PAPIER LISTOWY, STOWY, PROGRA-
 PROGRAMY, RA- MY, PLENIPOTEN-
 CHUNKI, TO- CYE, RACHUN-
 REBKI PARGA- KI, WYDAWNI-
 MINOWE I FAN- CTWA WSZEL-
 TAZYJNE, ZAPRO- KIEGO RODZAJU
 SZENIA I T. D. IN- I T. P. NOWOŚĆ!! PO-
 TROLIGATORNIA: LECAM NAJMODNIEJ-
 KSIĘGI HANDLOWE, SZE, WYKWINTNE NA-
 KOLEKCJE NA WZORY GŁÓWKI DO LISTÓW,
 TOWARÓW, KOPIA- RACHUNKÓW, BILETY
 ŁY, TOREBKI I KO- IT. P. DRUKIEM WY-
 PERTY, TECZKI PUKŁYM Z ORYGI-
 REZÉRWOWE, NALNYCH STA-
 OPRAWY, PU- LORYTÓW NA
 DELKARÓZ- MASZYNIE
 NE I T. P. DIE PRESS.

Łódź, ul. Nowo-Spacerowa № 39.

ADRES DLA DEPE SZ: „RESIGER“ — TELEFON № 91.

Łódź 1903 r. Wystawa Hygieniczna Medal złoty mały.—
 Bruksella 1905 r. Wystawa Wszechświat. Medal złoty
 i Dyplom honorowy. Rostow n. D. 1908 r. Wystawa
 Gospodarska Medal złoty.

Dom Handlowy
STANISŁAW BERLITZ
 Warszawa,
 Marszałkowska № 137/13.
 Telef. 133-26.

Dostarcza
 wszelkiego ro-
 dzaju materiały
 piśmienne oraz
 koperty i papiery
 listowe po cenach
 fabrycznych.

EGZYSTUJE OD R. 1904

F. GRIMM
 Pierwsza Specjalna
 Odlewnia Walców Drukarskich
 w Warszawie, Elektoralna 4
 Kantor Leszno 1, lub Rymarska 7. Telef. 64-62.

Przyjmuje do odlewu walce drukarskie z mas-
 sy własnej lub powierzonej, oraz w abona-
 mencie.

Cenniki na żądanie gratis i franco.

DO CEŁÓW GRAFICZNYCH
 Farby, Pokosty, Massa walcowa,
 Filc, Taśma, Merynos, etc.

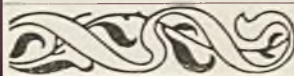
POLECA
 Z FABRYK KRAJOWYCH I ZAGRANICZNYCH
F. GRIMM
 dawniej JÓZEF CZEKALLA & Co.
 Warszawa, Leszno 1, lub Rymarska 7. Tel. 64-62.

Cenniki na żądanie gratis i franco.
 Firma egzystuje od r. 1879.

FABRYKA
 KOPERT,
 PAPIERÓW
 OZDOBNYCH
 I KART WIZY-
 TOWYCH.

R. STERLING
 p. f.
„BRISTOL”
 Warszawa, Leszno 24.
 Telefon 44-58.

DOM TECHNICZNO-HANDLOWY
Inż. Stanisław Bloch i S^{KA}
 Warszawa, Świętokrzyska 5.
 Kompletne urządzenia zakładów Graficznych.
 Wzory na składzie.

Oskar L. Kreutzberg
 Skład Maszyn ==
 Przyborów Drukarskich,
 Litograficznych ==
 i Introligatorskich. ==
 Warszawa
 Warecka № 3 Telefon 17-15.

R. z. 1880.
 Zakłady Drukarskie i Fabryka Kopert
GALEWSKI I DAU
 Warszawa, Ordynacka 6.
 TELEFONU 6-75. DOM WŁASNY.

Dom Towarowo-Agenturowy
 i Ekspedycyjny
ENDLER & MESSING
 w Warszawie, Plac Saski № 5
 właśc. **Juljan ENDLER i Leon MESSING**
 Załatwianie formalności celnych. Sprzedaż artyku-
 łów chemicznych, technicznych, tektury i papieru.
 Reprezentacje domów zagranicznych i krajowych.

FABRYKA FARB
Drukarskich i Litograficznych
Masa walcowa etc.

TOWARZYSTWO
„ALBATROS”

WARSZAWA-PRAGA
ulica Terespolska № 24.

TELEFON 227-84.

Generalny Przedstawiciel na Królestwo
Edward Henszel, Warszawa, Leszno 22.

W miesiącu listopadzie opuści prasę

„KALENDARZ DLA DRUKARZY I POKREWNYCH ZAWODÓW”

NA ROK 1913

Zawierać będzie, oprócz artykułów dotyczących zawodu drukarskiego, uzupełniony spis drukarni, litografji, introligatorni, zakładów drzeworytniczych, fabryk papieru i t. p. **Cena kal. 35 kop.** na prowincyi **50.** Ogłoszenia do kalendarza i wogóle wszelkie materyały przyjmuje do 30 października r. b. **W. CREDO i R. PATYNA, Warszawa, Zgoda 5 m. 19.** Na żądanie służymy cyrkularzami i wszelkimi informacjami. Kalendarz nabywać można w Administracyi: **Zgoda 5 m. 19** i we wszystkich poważniejszych księgarniach.

DORNEMANN & Co. — Magdeburg

Czcionki i ryciny
dla drukarni i introligatorni

Najwyższa dokładność wykonania. — Wzory na żądanie.

ZAKŁAD STOLARSKI

K. TRZEBIECKI

Warszawa, ulica Rybaki № 14.

Przyjmuje wszelkie roboty stolarskie i dla drukarni, jako to: rygały, kaszty, zebroty i t. p.

==== Ceny umiarkowane. ====

